

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Головний редактор — Сенченко М.
Заступниці головного редактора — Давидова І,
Васьківська О., Гуцол Г.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (голова редколегії), Україна
Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф. (заступниця голови редколегії), Україна
Асєєв Г. — д-р техн. наук, проф., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок П. — д-р техн. наук, проф., Україна
Кулешов С. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Матрюхін Г. — д-р іст. наук, проф., Росія
Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь
Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Трищук О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 2 від 26.02.2020).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 16.05.2016 № 515).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editor-in-Chief — Senchenko M.
Deputy Editors — Davydova I., Vaskivska O., Gutsol G.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Senchenko M. — Dr Sc. (technics), Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Davydova I. — Dr Sc. (social communication), Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Aseyev G. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Ilhanaeva V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Kiryshok P. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Kuleshov S. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Prof., USA
Markova V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Matriukhin G. — Dr Sc. (history), Prof., Russia
Neshitoy V. — Dr Sc. (technics), Prof., Republic of Belarus
Teremko V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Trishchuk O. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Shemaieva H. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 2 from 26.02.2020).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 of May 16, 2016).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Неолібералізм, лібертаризм, чи Вашингтонський консенсус 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

ТАТАРИНОВА Л. Самвидав 5

ЦЗЕГЕН Ч. Книжкова торгівля у структурі книгознавства: еволюція уявлень 11

ЧИЖ І. Деякі міркування щодо законопроекту "Про медіа" 15

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО М. Організаційна зброя та її латентний вплив на соціально-комунікаційний простір 18

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

ГУМЕНЧУК А. Система цифрових компетентностей Бібліотекаря 4.0 23

ЛОЩИНСЬКА Н. Популярні онлайн-бібліотеки з україномовним контентом 28

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

КУЗНЄЦОВ О. Автоматизація створення бібліографічного опису авторефератів 33

КАПРАЛЮК О. Система науково-інформаційного забезпечення агропромислового комплексу України 37

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ДОЯР Л. Наукова періодика України 1917—1919 рр.: аналіз академічних видань (за матеріалами Книжкової палати України) 42

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

ГОЛОВАЩУК А. Головна її любов — книги 48

C O N T E N T

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. Neoliberalism, libertarianism, or the Washington consensus 3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

TATARINOVA L. Self-published 5

TSZIEGEN C. Book trading in the structure of book study: the evolution of ideas 11

CHYZH I. Some thoughts on the Media Bill 15

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO M. Organizational weapons and their latent impact to the social and communication space 18

LIBRARIANSHIP

HUMENCHUK A. Librarian 4.0 digital competency system 23

LOSHCHINSKAYA N. Popular online libraries with Ukrainian content 28

INFORMATION ACTIVITIES

KUZNETSOV O. Automation of creation bibliographic description of dissertation abstracts 33

KAPRALYUK O. System of scientific and information support of agricultural complex of Ukraine 37

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

DOIAR L. Scientific periodic of Ukraine 1917—1919: analysis of academic publications (based on materials of the Book Chamber of Ukraine) 42

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

GOLOVASHCHUK A. Her main love is books 48

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Неолібералізм, лібертаризм, чи Вашингтонський консенсус

Відомий американський соціолог, футуролог і філософ Ф. Фукуяма здобув популярність 1989 р. після виходу статті "Кінець історії?". Згідно з позицією науковця, людство, якщо можна так висловитися, приречене на лібералізм самою історією. Двохсотлітній досвід доби Нового часу свідчить, що єдиною дієздатною системою, котра дістала загальне схвалення та оптимально виражає права й потреби людей, є, на думку Ф. Фукуями, лібералізм.

"Однак якщо уважно придивитися до картини світу після падіння соціалізму, ми встановимо, — зауважує Г. Рормозер, — що, на протиположності твердженням Фукуями, про перемогу лібералізму в усіх країнах Східного блоку, передусім колишнього Радянського Союзу, не може бути й мови. Більше того, там відбувається свого роду консервативна революція. Росія повертається до своєї суті, до своєї історичної самосвідомості, до спадковості національної самосвідомості, навіть православного християнства... Багато росіян мріють про відродження монархії, династії Романових. Як пояснити такі процеси?" [1].

У Східній Європі й на території колишнього СРСР народи повертаються на арену історії й борються за національну ідентичність. Сьогодні історичною силою, що впевнено торує собі шлях, є не лібералізм і не соціалізм, а консерватизм. В Україні зміцнюється національний солідаризм.

Однак глибинна проблема — бідності та величезного розриву в рівні життя між високорозвиненими та слаборозвиненими країнами — залишається без відповіді. Апологетам лібералізму слід також зважати на те, що в жорсткому зубожінні населення країн "третього світу" винен Захід, практикуючи політику, котра виходила з моделі динамічного й високорозвинутого індустріального суспільства. Її проведення без урахування місцевих особливостей призвело до занепаду національних культур, соціальних спільнот і життєвих форм, які склалися там історично.

І винен тепер у цьому не комунізм, а капіталізм, політика міжнародних фінансових організацій, насамперед Міжнародного валютного фонду і Всесвітнього банку. Сподівання досягти прогресу в цих регіонах, діючи за принципами капіталістичного мислення, виявилось божевільним. Руйнування культури та природи в державах "третього світу" набуло таких жахливих масштабів, що звідти линули потоки мігрантів, яких ще не знала історія.

Поза межами академічного середовища й ділової спільноти термін "неолібералізм" майже невідомий, і широка громадськість його не вживає. У США неоліберальні ініціативи репрезентують як політику вільного ринку, що заохочує приватне підприємництво, особисту відповідальність і свободу вибору споживачів. Ця політика протистоїть безплідній діяльності некомпетентного, бюрократичного й паразитичного уряду, не спроможного гідно піклуватися про державу й народ, наголошують послідовники неолібералізму. Завдяки щедро фінансованим зусиллям корпорацій PR-спеціалістів такі погляди вважають майже священними й не піддають сумнівам. Прибічники неолібералізму намагаються красномовно довести, що, здійснюючи політику від імені купки багатіїв, вони надають неоціненні послуги біднякам, опікуються доквіллям та майбутнім людства...

Проте багато вчених і аналітиків поділяють інші погляди на неолібералізм. Зокрема, Р. Макчесні з Іллінойського університету (Урбана-Шампейн, США) надав таке визначення цій парадигмі: "Неолібералізм — це політика, за допомогою якої відносно невелика група людей, керуючись суто приватними інтересами, здатна поставити під свій контроль більшу частину соціального життя, до того ж вона використовує цей контроль для підвищення особистого добробуту" [2].

Він стверджує, що впродовж двох останніх десятиліть неолібералізм став панівною світовою політико-економічною ідеологією, прийнятною для по-

літичних партій як традиційно лівих, так і правих сил. Нова політика підтримує інтереси не менш як тисячі корпорацій — інвесторів цих політичних партій.

Економічні наслідки впровадження неоліберальних принципів скрізь виявились однаковими й доволі очікуваними: зростання соціальної та економічної нерівності, злиденне існування найбідніших народів світу, катастрофічне руйнування довкілля, нестійкий стан економіки у глобальному масштабі та безпрецедентне збагачення олігархату. Усвідомивши наслідки такої політики, її адепти вперто стверджують, що заможне життя настане й для широких мас населення, якщо неоліберальним реформам, що насправді призвели до загострення зазначених проблем, не заважатимуть!?

Чи не нагадує це нам, жителям України, обіцянки можновладців упродовж останніх 28 років? Ось невдовзі запрацюють реформи, ось линуть інвестиції, тільки потрібно активніше розвивати демократію, а разом підвищувати вартість на енергоносії, комунальні послуги, й тоді український народ буде вдячний першому, другому, третьому, четвертому й п'ятому президентам, усім прем'єр-міністрам, міністрам і гендлярсько-лихварській еліті за щасливе життя.

Результати проведення неоліберальної політики в окремих країнах катастрофічні, як і "досягнення" неоліберальної доктрини, котру інтелектуал і провідний борець за демократію й проти неолібералізму Н. Хомський¹ назвав Вашингтонським консенсусом.

У своїх працях науковець пояснює, що неолібералізм — це не нова політика, а лише сучасний варіант боротьби купки багатіїв за обмеження політичних прав і громадянських свобод більшості населення планети. А у глобальному масштабі — за підвищення рівня життя "золотого мільярда" й поступове знищення кількості "тубільного населення", тобто населення країн, що не входять до "золотого мільярда".

"Неоліберальний Вашингтонський консенсус, — зазначає Н. Хомський, — це політика, що ґрунтується на окремих ринкових принципах і проводиться урядом США". Цей курс часто подають у вигляді структурного корегування, підпорядкованого певним правилам: лібералізувати ціни й фінанси, надати ринку можливість встановити ціни (виправити ціни), здолати

інфляцію ("макроекономічна стабільність"), здійснити приватизацію. Ця політика "...проводиться урядом США і значною мірою підконтрольними йому міжнародними фінансовими інститутами щодо більш уразливих товарів". Ці міжнародні фінансові заклади міжнародна ділова преса називає "фактичним світовим урядом нової імперської ери" [2].

Правила структурного корегування можуть бути певним чином змінені, але їхня суть залишається незмінною. Мета такого визначення полягає в тому, аби нагадати, що державні інститути діють не самостійно, а відображають розподіл влади в суспільстві у глобальному масштабі. Ось чому ми називаємо нашу владу колоніальною адміністрацією.

"Головними архітекторами" неоліберального "Вашингтонського консенсусу", — стверджує Н. Хомський, — є господарі приватної економіки, переважно гігантські корпорації, котрі контролюють значну частину міжнародного господарства й мають кошти, що дають їм змогу визначати політику та формувати думки й погляди людей". Як стверджує історик дипломатії Дж. Хейг, "після Другої світової війни Сполучені Штати заради власної користі взяли на себе відповідальність за добробут світової капіталістичної системи" [2].

Після війни США посіли провідну позицію в економіці світу, зосередивши у своїх руках половину багатств планети. Природно, що "головні архітектори" неоліберальної політики мали намір використати цю могутність для створення глобальної системи, що давала б їм змогу безперешкодно й постійно збагачуватися.

Одним із найперших завдань ЦРУ була участь у широкомасштабних операціях з підризу демократії в Італії 1948 р., де побоювалися "неправильних" результатів виборів. Проте якби підризна діяльність зазнала поразки, відбулася б пряма військова інтервенція країни, подана як акція "зі стабілізації". Заради досягнення "стабільності" доцільно інколи вдаватися до "дестабілізації". Зокрема, редактор журналу *Foreign Affairs* пояснює, що Вашингтону довелося "дестабілізувати" демократично" обраний марксистський уряд Чилі", оскільки "ми були сповнені рішучості досягти стабільності".

Націоналістичні режими, що загрожують "стабільності", часто називають "вірусами", здатними заражати інші держави. Італія 1948 р. — це лише один приклад.

Чверть століття тому Г. Кіссінджер описував Чилі як "вірус", спроможний поширювати хибні уявлення щодо можливості соціальних змін, "вірус", що вражав інші країни, зокрема й ту саму, все ще "нестабільну" Італію, попри реалізацію багаторічних програм ЦРУ, спрямованих на розхитування її демократії. "Віруси" слід знищувати, захищаючи інші держави від інфекції: найдієвішим засобом розв'язання цих завдань є насильство, що залишає по собі огидний слід масових убивств, терору, тортур і руйнацій. І це насильство здійснює НАТО.

Після Другої світової війни у секретних планах кожній частині світу відводили особливу роль. Наприклад, "головною функцією" Південно-Східної Азії

¹ Ім'я професора Н. Хомського відомо спеціалістам у галузі комп'ютерної техніки від 60-х рр. минулого століття. Відоме воно й мені, оскільки саме в ті роки я вивчав "Математичну лінгвістику" за підручником Н. Хомського у Харківському інституті радіоелектроніки. Науковець тоді працював у Масачусетському технологічному інституті. Н. Хомський народився 7 грудня 1928 р. у м. Філадельфія, штат Пенсільванія. Закінчив Пенсільванський університет. Здобув ступінь почесного доктора в багатьох університетах світу, член багатьох національних академій наук, лауреат премії за видатний внесок у науку Американської психологічної асоціації, Кіотської премії з основних наук, нагороджений медаллю Гельмгольца тощо. Н. Хомський — автор численних праць і лекцій із лінгвістики, філософії, інтелектуальної історії, сучасних проблем і міжнародної політики США. Серед його останніх праць: "Влади і перспективи", "Світовий порядок, старий і новий", "Жахлива демократія" та багато інших. Зусилля Н. Хомського з удосконалення демократичних процесів визнані громадянською спільнотою рухом за мир і соціальну справедливість у всьому світі. Учений є лідером руху протесту проти імперіалістичної корпоративної глобалізації.

було постачання сировини для індустріальних країн, Африку мала "експлуатувати" Європа для власного відновлення. І так... увесь світ.

Наслідки "експлуатації" Африки добре відомі. Сьогодні добре відомі й наслідки експлуатації України. Якщо уважно роззирнутися навколо, поїздити її містами й селами, почитати газети — що ми побачимо?

Руйнується державність як основа життєдіяльності нашого суспільства. Щент зруйновані економіка, наука, освіта, охорона здоров'я. Триває розпродаж військової техніки, розвалюється армія. Порушені норми честі, совісті, моралі. Народу стирають історичну пам'ять, він вимирає, злидарюють учені, вчителі та лікарі, занепадає мова та література. Все стає товаром. Культурна інверсія під керівництвом ідеологів неолібералізму веде український народ до деградації.

Що маємо натомість? Наркотики, алкоголь, примітивні американські фільми, порнографію, культ "золотого теляти" й зухвалість можновладців.

Ліберальні реформи, котрі втілюють західні "вчителі" у країнах Східної Європи, призвели до лібертаризму, що запозичив у класичного лібералізму лише один постулат — про обмеження втручання держави в економічне й соціальне життя. Інші складники лібералізму: плюралізм, терпимість, консенсус — залишилися осторонь. Саме ідеологію лібертаризму сповідує нині панівна партія "Слуга народу".

Не випадково сьогоднішньому наступу лібертаризму супутня відсутність соціальної програми та механізмів захисту населення в небезпеці становлення "економічної людини" з яскраво вираженими соціалдарвіністськими інстинктами.

Список використаної літератури

1. Рормозер Г. Кризис либерализма / Гюнтер Рормозер. — Москва : РАН, Институт философии, 1996. — С. 45.
2. Хомский Н. Прибыль на людях / Н. Хомский ; пер. с англ. Б. М. Скуратова. — Москва : Праксис, 2002. — С. 9.

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 655.418.1-027.572(100)(091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).5-11

Лариса Татарінова,

старший науковий співробітник відділу моніторингу
засобів масової інформації Книжкової палати України,
e-mail: larysa@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7950-7773>

Самвидав

Продовжуючи дослідження тенденцій світового книговидання, доцільно зупинитися на самвидаві, що від початку нинішнього століття високими темпами набирає обертів у світі. Ще 2008 р. самвидав зрівнявся за кількістю назв із книгами, надрукованими традиційними видавництвами. У 2018 р. у США завдяки самвидаву було опубліковано 1 млн назв книг. Китай мільйонну позначку перетнув давно. Статистичні дані з Китаю та Японії, що надійшли до Міжнародної асоціації видавців, враховують також і самвидавні книги, тому кількість видань, випущених у Китаї впродовж 2018 рр., сягала 65 007 519 друк. од., в Японії — 2 017 808, із них надруковано традиційними видавництвами у Китаї — 203 000, в Японії — 76 581 [1].

У пропонованій розвідці авторка намагалася визначити причини виникнення самвидаву та з'ясувати тенденції зростання його обсягів в європейських країнах і США; розглянути вплив самодрукування книги на видавничу галузь загалом. Проаналізовано, як самвидав дає змогу авторам, оминаючи видавництва та книгарні, реалізовувати книги безпосередньо потенційному читачеві. Зауважено, що перевагами самвидаву є зменшення витрат на друк, зберігання й розповсюдження книг. Доведено, що поштовою до розвитку самвидаву стали новітні технології, вдосконалення рідерів електронних книг і планшетних комп'ютерів, що поліпили читабельність, надали вільний доступ до перегляду й придбання книг.

Досліджено переваги та вади самопублікації книги; розглянуто роль видавничих платформ, що надають можливість оприлюднити книгу самостійно; проаналізовано іміджеві ризики автора під час випуску книги самвидавом; приділено увагу поняттю графоманії; визначено різницю між графоманією і справжнім самвидавом. Розглянуто літературні жанри, котрим надають перевагу автори, які вирішили видавати книги самостійно. Самвидавні книги зазвичай не можуть претендувати на літературні чи художні премії. Наведено приклади літературних премій для авторів-самовидавців.

Ключові слова: книга; електронна книга; графоманія; книжковий ринок; видавці; видавництво; самвидав; видавничі платформи; друк на вимогу

Постановка проблеми. Видавничі справи не залишаються осторонь прогресу. Стрімкий розвиток технологій позначається не лише на видавничому процесі, а й змінює ідеологію книгодрукування. Західний самвидав пройшов шлях від звинувачень у графоманії до визнання видавців, і нині його показники враховує міжнародна статистика. Сучасний вітчизняний самвидав ще не досяг цих вершин, оскільки йому

бракує потужних видавничих платформ, але, на нашу думку, незабаром галузь розпочне активно розвиватися, адже Україна прагне впроваджувати найкращі здобутки світової видавничої галузі. Отже, для ефективного розвитку вітчизняної видавничої справи актуальним є вивчення й запозичення досвіду провідних країн світу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематику самвидаву як сучасної тенденції розвитку

світової та вітчизняної видавничих галузей досліджено недостатньо. До питання впливу самвидаву на видавничу галузь зверталися М. Женченко [2] та І. Кузьмук [3]. Поміж досліджень західних науковців, які зосереджували увагу на цій темі, виокремимо праці Е. Вортхем [4], К. Патерсон [5], Н. Полака [6], М. Інграма [7], Дж. Міліота [8], С. Моррісей [13] та інших. Однак зазначені розвідки торкаються лише окремих аспектів самвидаву. У пропонованій статті авторка намагалася підсумувати досліджений матеріал та окреслити загальну картину стану самвидаву у провідних країнах світу.

Метою дослідження є виявлення тенденцій розвитку самвидаву у світовій видавничій галузі; аналіз культурних традицій, економічних і соціальних чинників, що сприяють його вдосконаленню та поширенню; визначення рівня конкурентоспроможності й ефективності видавничих платформ, ролі самвидаву на міжнародному книжковому ринку, перспектив розвитку цієї сфери діяльності в Україні.

Інформаційною базою дослідження слугували статистичні матеріали та доповіді Міжнародної асоціації видавців (International Publishers Association, IPA) [1], ЮНЕСКО, матеріали наукових конференцій, довідкова та реферативна література з порушеної теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самвидав — це оприлюднення автором свого контенту в засобах масової інформації без участі видавця.

На теренах колишнього Радянського Союзу в поняття "самвидав" звикли вкладати інший семантичний відтінок, аніж у всьому світі. Зокрема, самвидавом вважали невідконтрольній державі засіб поширення позацензурної літератури, тобто заборонених художніх, філософських, суспільно-політичних творів вітчизняних і закордонних авторів, передруків релігійних книг [9]. Дисидент і Нобелівський лауреат В. Буковський у романі "І повертається вітер" надав визначення радянському самвидаву: "Сам пишу, сам редакую, сам цензурую, сам видаю, сам розповсюджую, сам і сиджу за це". Копії текстів розповсюджували без дозволу й відома влади, їх переписували чи друкували на машинці. Російський варіант лексеми "самиздат" навіть увійшов до англійської мови (англ. *samizdat*) як визначення невідконтрольної владі літератури у тоталітарних та авторитарних країнах. Слово "самвидав" увів в українську мову І. Багрянний, який 1929 р. видав поему "Ave Maria" накладом 1200 примірників. За його словами, "головне і єдине призначення (цієї книжки) було в тому, щоб виявити своє незадоволення".

Український журналіст, дослідник і колекціонер самвидаву В. Кіпіані влучно зазначив, що український самвидав відіграв важливу роль у становленні критичного мислення громадян, які жили у пропагандистській дійсності [10]. Найважливішими книгами українського самвидаву вважають "Інтернаціоналізм чи русифікація?" І. Дзюби, "Лихо з розуму" В. Чорновола, твори Є. Сверстюка, В. Стуса, І. Калинця, М. Холодного. На початку 1960-х рр. через самвидав активно поширювали поезії Л. Костенко, М. Вінграновського, В. Симоненка. Безумовно, самвидав допоміг формуванню

нового покоління українських журналістів, громадських діячів і небайдужих громадян [11].

Слід зазначити, що самвидав був поширений ще від початку книгодрукування. Після винаходу Гутенберга 1440 р. чимало літератури видавали в такий спосіб. Наприклад, у XVIII ст. розповсюджували сатири А. Сумарокова, наступного дня після загибелі О. Пушкіна на теренах безмежної Росії читали вірш М. Лермонтова "На смерть поета", поезії Т. Шевченка також ходили "у списках".

У 1931 р. автор найпопулярнішої в Америці книги рецептів "Радості від кулінарії" заплатив місцевій друкарні за опублікування книги накладом 3 тис. примірників. Компанія Bobbs-Merrill придбала в автора права на видання, й відтоді було реалізовано понад 18 млн примірників. У 1941 р. письменниця В. Вулф вирішила самостійно опублікувати свій останній роман, завдяки чому фактично розпочала власну друкарську справу.

За 10 років (від 2008 р.) ринок самвидаву значно зміцнився та оцінюється в 1 млрд дол. США. Його розвитку сприяли й новітні технології, насамперед інтернет. Молоді письменники часто розглядають самвидав як своєрідну спробу пера, перший досвід публікації книги. Наклади такої літератури зазвичай невеликі, реалізується її мало, хоча кілька самвидавних книг спромоглися стати бестселерами, як-от "П'ятдесят відтінків сірого" Е. Джеймс і "Марсіанин" Е. Вейра. Утім, це радше винятки. Якість самвидавних книг значно різниться, на ринку чимало сумнівних чи відверто слабких творів.

Ще кілька років тому у провідних країнах Заходу самовидання здебільшого вважали явищем негативним. Єдиною причиною, що пояснювала самостійне оприлюднення книги, було задоволення особистих амбіцій автора. Побутувала думка, що таким письменникам бракувало таланту, аби їхні твори надрукували "належним чином" у видавництвах.

Традиційні видавці зазвичай виплачують авторам відсоток від продажу книг, тому намагаються співпрацювати з літераторами, чії книги, найімовірніше, стануть популярними й матимуть попит. За таких умов невідомому письменникові вкрай важко домовитися з видавництвом й укласти угоду на публікацію книги.

Навіть у першій декаді XXI ст. самвидав часто розглядали як "ознаку провалу", графоманію. Утім, негативне ставлення зникло, коли десятки авторів самостійно опублікували свої твори й здобули широке визнання. Найвідоміші бестселери, як, зокрема, згадані вище "П'ятдесят відтінків сірого" та "Марсіанин", були вперше видані самостійно, що сприяло зростанню ролі й значення самвидаву. Сьогодні він дає змогу авторам оминати такі ланки видавничого ланцюжка, як видавці та книгарні й реалізовувати свої твори безпосередньо читачам.

Значним поштовхом до зростання популярності самвидаву став розвиток технологій. Витрати на друк і розповсюдження книги різко скоротилися. Модернізація рідерів е-книг і планшетних комп'ютерів поліп-

шили читабельність, до того ж користувачі мають змогу "переносити" цілі бібліотеки на невеликому портативному пристрої.

Технологія друку на вимогу (англ. *print-on-demand*, *POD*), що стала доступною в середині 1990-х рр., допомагає випускати видання високої якості, котрі не поступаються продукції традиційних видавництв. Ця технологія доволі проста, оскільки автор лише завантажує рукопис, обирає формат файлу та обкладинку, а друкує книгу за потребою, уникаючи витрат на зберігання та ризиків зазнати збитків. Окрім того, всесвітня мережа забезпечує доступ до глобальних каналів розповсюдження через інтернет-крамниці, тому твір, виданий самостійно, може бути доступним для покупців усього світу. Друк на вимогу передбачає публікацію книги лише після її придбання, що виключає потребу оренди складів. Багато компаній дають можливість друкувати окремі видання за кошти, не набагато вищі, ніж ті, що сплачують видавничі компанії за великі накладки.

Апогеєм розвитку технології друку на вимогу став винахід інтегрованого принтера Espresso Book Machine, вперше продемонстрованого в Нью-Йоркській публічній бібліотеці 2007 р. Машина друкує, згортає, вкладає в обкладинку лише одну книгу. Такий пристрій мають бібліотеки та книгарні провідних країн світу. Зокрема, маленькі книжкові крамнички, використовуючи Espresso Book Machine, спроможні конкурувати з великими мережами книгарень. Принтеру для роботи потрібні лише два PDF-файли: для тексту та для обкладинки, що мають бути доступними в мережі, відтак за лічені хвилини він друкує повноцінну книгу.

У 2007 р. компанія Amazon репрезентувала платформу для самвидаву Kindle Direct Publishing (KDP), що стало переломним моментом у видавничій справі. Авторі дістали змогу безоплатно завантажувати свої книги й контролювати читацький попит, аналізуючи оцінки творів; доступними стали й канали розповсюдження.

Останнім часом видавнича галузь перебуває у своєрідному стані "броунівського руху". Гігант Amazon вплинув на індустрію продажу літератури, витіснивши багато книгарень. Канали розповсюдження Amazon (KDP та CreateSpace) стимулювали активний розвиток самвидаву. Кількість авторів, що друкують свої твори самотужки, постійно та впевнено зростає.

Зміни вплинули й на традиційну видавничу галузь, що наразі контролює меншу частку загального видавничого ринку, а видавництва змушені консолідуватися заради зменшення витрат.

Проблеми самвидаву. Кілька десятиліть тому шлях книги до читача був набагато складнішим: видання мало успішно пройти крізь різноманітні фільтри, його мусили розглянути й затвердити літературні агенти, видавці та книгарні. Нині автори не потребують участі агентів та видавців і здатні донести свої твори безпосередньо до покупців книг. У традиційній моделі видавничої справи роль фільтра, що відсіює некоректний, нестандартний, екстремістський, радикальний чи

графоманський текст, виконують редактори та видавці. Брак у самвидаві механізмів цензури, редактури тощо спричинив проблеми з порнографічним вмістом. Amazon дотримується жорсткої політики щодо продажу такої літератури, але факти свідчать, що еротика самвидаву значно екстремальніша, ніж видань, що реалізують у книгарнях. Згідно з опитуваннями 2013 р., еротика становить лише 1% основного книжкового ринку та 29% ринку самвидаву!

Самвидав, на відміну від традиційних видавництв, не несе відповідальності за плагіат, неперевірені факти тощо та не має жодних зобов'язань перед автором чи аудиторією.

Видавнича галузь, і самвидав також, змінюються настільки стрімко, що важко напевно спрогнозувати, в якому напрямі вони рухаються. Цілком імовірно, що самвидав і надалі успішно розвиватиметься, захоплюючи ринок електронних книг, адже традиційні видавництва втрачають на ньому позиції. Від 2015 до 2016 р. продаж е-книг знизився на 11% на тлі зростання обсягів реалізації паперових видань. Ця статистика зумовлена також і підвищенням цін на цифрові видання. Натомість у самвидаві обсяги їх реалізації зростають. Дедалі більше електронних книг читають на комп'ютерах і планшетах, на відміну від спеціальних рідерів.

У літератора-початківця, який щойно написав першу книгу й прагне її опублікувати, є кілька шляхів.

Традиційне видавництво. Авторі позбавлені витрат, пов'язаних із видавництвом. Нині до провідних видавничих фірм належить так звана "велика п'ятірка": Penguin Random House, Harper Collins, Hachette, Simon & Schuster, Macmillan та десятки їхніх імпринтів. Ці видавці віддають перевагу "знаменитостям", адже ступінь ризику, пов'язаного з публікацією, у них найбільший. Зазвичай видавництва пропонують передоплату, а іноді автори можуть отримати частину прибутку від книги. Видавцям належать права на публікацію, вони контролюють більшість її аспектів, насамперед дизайн обкладинки та вибір заголовка. У цьому разі літературу розповсюджують через мережу книгарень, а відгуки на видання отримують зі ЗМІ.

Середні та невеликі видавництва часто пропонують такі самі умови. Невеликі та незалежні видавці здебільшого працюють з авторами-новачками. Їм можуть не надавати аванс, але виплатять більшу частку прибутку, якщо книга матиме попит.

Гібридні видавництва. Між традиційним видавництвом і самвидавом є так звані кооперативні підприємства, де витрати на видання книги розподілено між автором і видавцем. Гібридний видавець може запропонувати певні послуги, щоб допомогти авторові опублікувати книгу, зокрема редагування, коректуру чи маркетинг. Багато таких фірм мають власні інтернет-книгарні. Авторські винагороди зазвичай менші, ніж у самвидаві, але більші, ніж у традиційних видавництвах.

Самвидав. Автор контролює процес друкування від початку до кінця та може запросити фахівців для виконання окремих етапів, наприклад, дизайнерів об-

кладаючих чи редакторів. Письменник мусить стати підприємцем і брати на себе відповідальність за випуск якісного продукту. Усі прибутки та права залишаються в автора. Книгарні майже не приймають для реалізації самвидавних книг, доки вони не стануть бестселерами. Літератори можуть продавати свої твори через інтернет-платформи, а також через розповсюджувачів електронних книг чи фірми, що друкують на замовлення.

Самвидавець відповідає за технічні аспекти книги, що охоплюють формати друку та цифрового перетворення. Якщо автор не дарує, а продає видання, для його ідентифікації потрібен Міжнародний стандартний номер, або ISBN. Більшість самвидавних компаній або надають власний ISBN, або інструктують, як його придбати. Для кожного видання книги потрібен окремий номер ISBN.

Видавничі платформи. Kindle Direct Publishing, або KDP, — це видавничий відділ електронних книг Amazon, запущений 2007 р., коли компанія розпочала реалізовувати власний пристрій для читання е-книг. KDP Amazon має сотні тисяч самвидавних книг. Програма використовує номери ASIN замість ISBN для ідентифікації е-книг. Amazon не оприлюднює показників продажів книг своїх авторів. У 2016 р. сервіс заробив 2,3 млрд дол. від надходжень електронних книг, випустив 4 млн їх назв, з яких 40% належало самвидаву. Amazon контролює 70% ринку е-книг [12].

Платформа IngramSpark дає змогу авторам публікувати цифрові книги та видання у м'якій обкладинці; реалізує літературу у більшості інтернет-крамниць. Книгарні також можуть замовити видання в IngramSpark за гуртовими цінами для торгівлі на власних майданчиках. Працює під керівництвом контент-групи Ingram.

Компанія Apple продає книги через App Store — платформу цифрового розповсюдження мобільних додатків в операційній системі iOS. Програми можна завантажувати на iPhone, кишеньковий комп'ютер iPod Touch та iPad. Apple сплачує авторам 70% надходжень в Apple iBookstore, де продаються електронні книги.

Smashwords — каліфорнійська компанія, що дає можливість авторам і незалежним видавцям завантажувати рукописи у цифровому форматі на сервіс Smashwords, котрий перетворює їх у кілька форматів електронних книг для читання на різних пристроях. Автори контролюють, яку ціну на їхню книгу встановлює платформа. З прибутків, виплачених за книги Smashwords, 1% авторів заробляє половину.

Компанія Barnes & Noble — один зі світових лідерів з продажу книг через інтернет. Сплачує 65% ціни е-книги, придбаної через її інтернет-магазин під назвою Pubi.

Kobo — канадська компанія, що реалізує електронні книги, аудіокниги, рідери та планшетні комп'ютери для читання.

Scribd — відкрита видавнича платформа, що пропонує цифрову бібліотеку, послугу передплати на

електронні книги та аудіокниги. Платформу створено як вебсайт з обміну книгами, що згодом трансформувалася в магазин Scribd Store. Автори, які розміщують свої тексти для продажу, можуть претендувати на 80% прибутку.

Lulu — онлайн-платформа друку на вимогу.

Слід зауважити, що значна частина авторів самвидаву мають доволі скромні прибутки й заробляють менш ніж 500 доларів на рік. Щорічно друкуються понад 350 000 назв книг, але читачі їх не знаходять.

Ринок самовидання. Загальний видавничий ринок постійно розширюється, а від 2000 р. спостерігаємо збільшення обсягів реалізації електронних книг.

Упродовж останнього десятиліття зростання динаміки випуску нових назв було особливо відчутним. У 2002 р. вийшло чверть мільйона нових назв, а вже 2009 р. їх кількість перевищила 1,3 млн; 2010 р. було опубліковано 4,2 мільйона нових назв.

Слід зазначити, що чимало нових книг побачили світ саме завдяки самвидаву, зокрема їх обсяг у цій сфері збільшився втричі від 2006 до 2012 р. 2008 р. став вододільним: вперше в історії самостійно було видано більше книг, аніж традиційним способом. У 2009 р. частка самвидавної літератури сягала 76%. У 2008 р. зафіксовано 85 468 назв книг, виданих самостійно; 2011 р. — 247 210; 2012 р. — 459 000; 2013 р. — 458 564; 2017 р. — 786 935 самвидавних книг за підрахунками виданих ISBN. Ці цифри не враховують заголовків, опублікованих KDP Amazon, що ідентифікує видання за номерами ASIN замість номерів ISBN [12].

У 2013 р. у Великій Британії читачі придбали 18 млн примірників самвидавних книг, надрукованих у світі, що на 79% більше у порівнянні з 2012 р.

Електронні книги — це відносно нова технологія, й зростання кількості назв, а також обсягів продажу було зафіксовано в середині першого десятиліття XXI ст. У 2012 р. розмір ринку електронних книг становив 2 млрд дол., тобто приблизно 16% загального обсягу реалізації друкованої продукції. Того самого року продаж електронних книг зріс на 49% у порівнянні з 2011 р. За статистикою видавничої платформи Smashwords, 2008 р. сервіс опублікував лише 140 е-книг, тоді як 2016 р. цей показник сягав 98 000. Від 2011 до 2017 р. реалізація електронних книг на Smashwords зросла втричі. На Amazon їх продаж становив майже 40% загального обсягу реалізації книг. У 2017 р. опитування, проведене у 1200 видавничих компаніях, виявило, що ринок електронних книг скоротився з 22 до 18%, хоча дослідження не враховувало самвидавні електронні книги чи книги, опубліковані через Amazon. Від 2015 до 2016 р. кількість назв е-книг зменшилася на 3%. Найімовірніше, зниження стало наслідком того, що великі видавничі компанії підняли ціни на електронні книги в середньому від 6 до 10 дол., що спричинило падіння попиту. У 2017 р. на видавництва "великої п'ятірки" припадало 37% загального ринку книг, однак лише 26% сегмента електронних. Генеральний директор Hachette М. Піетш зауважив, що однією з причин уповільнення випуску е-книг

було те, що читачі віддавали перевагу друкованим виданням, якість яких неможливо переоцінити й "важко поліпшити". Проте електронні книги також мають численні переваги, як-от: можливість змінити розмір тексту, натиснути на слово й дізнатися його значення, прокрутити текст, відшукати конкретні слова тощо. Ймовірно, популярність е-книг зростатиме й надалі.

Традиційне видавництво втрачає частку ринку. На видавничому ринку загалом спостерігаємо значні зрушення: обсяги реалізації книг самвидаву перевершують показники "великої п'ятірки". Переваги сучасних технологій безсумнівні, дедалі більше прикладів, коли аматори обирають самвидав для опублікування книги, знані автори також залишають традиційних видавців і самостійно оприлюднюють свої твори. Поширюється практика, коли письменники, які надрукували свої книги самвидавом, мають змогу реалізувати їх у великих торгових мережах, як-от Barnes & Noble, Target та Walmart [11].

Розширення спектра пристроїв, на яких можна читати електронні книги. До групи сучасних гаджетів входять смартфони, планшети та ноутбуки. Як наслідок, кількість людей, котрі використовують спеціальні пристрої для читання е-книг, наприклад, рідери Amazon Kindles, зменшилася з 30% 2013 р. до 19% 2015 р. [12].

Ціни знижуються. Цифрове піратство та дешеві електронні книги впливають на ціноутворення на ринку книг, що позначається на видавничій галузі загалом. Утім, попри коливання, зумовлені зазначеними чинниками, видавничий ринок має позитивну динаміку розвитку.

Самвидав найпридатніший для певних жанрів літератури. Найбільший шанс здобути читацьку популярність мають книги в жанрі романтики, еротики, трилера, детектива та наукової фантастики, тому їх доцільно публікувати самвидавом. Дослідження 2014 р. свідчить, що самвидавці заробили найбільше грошей у жанрах романтики та наукової фантастики, або фентезі. Самвидав не придатний для випуску кулінарних, науково-популярних та академічних книг. Зазвичай дослідники відмовляються від самостійної публікації, оскільки на ринку домінують університетські та академічні журнали, в яких матеріали, хоча й публікуються повільно та невисоко оплачуються, суворо перевіряються та рецензуються експертами, завдяки чому формується авторитетна наукова думка. Однак наразі зустрічаємо повідомлення про те, що окремі вчені розчаровані станом академічного видавництва, і хоча більшість із них і досі обирають традиційний шлях публікації, є й такі, хто прагнуть створити власні журнали чи незалежні сайти або статті блогерами.

Літературні премії та конкурси. Більшість чинних літературних конкурсів і премій відкриті лише для книг, опублікованих відомими видавцями, але є кілька заохочувальних заходів, призначених для письменників, які оприлюднюють свої твори самостійно. Один із таких конкурсів започатковано у США Асоціацією бібліотек Іллінойс спільно з бібліотечною

системою Reaching Across Illinois, що спонсорувала приз за найкращий самовиданий роман. У конкурсі можуть брати участь автори, що самвидавом публікуються у штаті Іллінойс. Окрім того, 2014 р. британська газета The Guardian спільно з провідними видавництвами заснувала для жителів Сполученого Королівства премію місяця за власноруч видану книгу. Видання, представлені на конкурс, мають бути написані англійською мовою та подані у цифровому форматі.

Висновки. Можна по-різному ставитися до самвидаву, але в сучасних умовах його неможливо ігнорувати, адже він суттєво впливає на діяльність видавництв та книжковий ринок, ціноутворення та накладки книг.

Самвидав — явище високотехнологічне, і з постійним розвитком ІТ-сфери дедалі очевиднішими стають його переваги, а отже зростає кількість прикладів, коли з різних причин письменники переходять від традиційної публікації книги до самвидаву.

Швидкість — перша з таких причин. Автор має змогу випустити книгу впродовж кількох тижнів після завершення роботи над нею. Відсутній тривалий період підготовки, типовий для видавництва. Літератор одразу з'ясовує, чи книга цікава читачам: отримує відгуки онлайн, бачить статистику завантажень, кількість придбаних примірників тощо.

Жодних витрат на запуск. За рукописи, завантажені в KDP чи Smashwords, плату зазвичай не стягують.

Більша частка роялті. Якщо книга стане бестселером, то письменник заробить у чотири-п'ять разів більше, ніж у традиційного видавця.

Шлях до читачів простіший. У сегменті самвидаву немає цензури; автори не спираються на думку видавців щодо перспектив продажу книги чи її конкурентоспроможності. Літератор може працювати над будь-якою вподобаною темою, а також не турбуватися про те, чи продасть агент книгу видавцеві, чи захочуть працювати з нею редактор, видавець або продавець.

Проте самвидав має певні вади й програє в окремих позиціях традиційному книговидаванню.

Більшість самвидавних книг реалізується в кількох примірниках. За оцінками експертів, автори самвидаву реалізують від 100 до 150 примірників. Письменники мають витратити багато часу на маркетинг своїх книг, докладати чимало зусиль, аби їх продати (а це непросте завдання!), і багато хто з самвидавців не вміє та не бажає цього робити.

Велика конкуренція. Важко змусити читача помітити книгу на перенасиченому ринку. Великі видавці мають значно вищі шанси привернути увагу до своєї продукції.

Відсутність престижу. Книга, випущена відомим видавництвом, має численні переваги, зокрема її фахово опрацьовують і перевіряють редактори й лише після цього затверджують до друку, надаючи гриф "Схвалено".

Самвидавній книзі важко потрапити до книгарні. Великі книжкові крамниці рідко погоджуються реалізовувати самвидавну літературу, а якщо й співпрацюють з авторами, то вимагають щонайменше 50% прибутку.

Традиційні видавництва пропонують редакційну та маркетингову допомогу: редакційне керівництво, маркетинговий розвиток і доступ до налагоджених каналів розповсюдження. Ще донедавна такий супровід був оптимальним варіантом для літераторів.

Ризик здобути репутацію графомана. Майстерним письменникам потрібні ще майстерніші редактори, висококваліфіковані графічні дизайнери, творчі маркетологи й талановиті журналісти. Комплекс фахових послуг спроможний надати традиційний видавець, і це не коштуватиме автору ані копійки. Якщо літера-

тор не хоче здобути репутацію графомана, то має витратити чималі кошти на професійну допомогу на всіх етапах видання твору.

Самвидавні книги зазвичай не мають права на відзнаки, як-от Нобелівська, Букерівська чи національні премії з літератури, хоча й потребують цих нагород, аби стати бестселерами.

Утім, попри наведені чинники, самвидав активно розвивається й дедалі більше авторів віддають йому перевагу з огляду на постійний розвиток технологій і зростання потреб сучасної читацької аудиторії.

Список використаної літератури

1. *International Publisher Associations. Annual Report 2017—2018.* — Mode of access: https://www.internationalpublishers.org/images/aa-content/ipa-reports/ipa-annual-report-2018/IPA_Annual_Report_2018.html. — Title from the screen.
2. *Женченко М. І.* Цифровий самвидав: бізнес-моделі на шляху до інклюзивної видавничої індустрії. — Mode of access: https://sp-sciences.io.ua/s2624529/zhenchenko_maryna_2018_.digital_self-publishing_business_models_towards_inclusive_publishing_industry. — Title from the screen.
3. *Кузьмук І. В.* Самвидав як перспективний напрям для традиційного книговидавництва. — Mode of access: <https://studfile.net/preview/8099276/>. — Title from the screen.
4. *Wortham E.* Why the Internet Didn't Kill Zines. — Mode of access: <https://www.nytimes.com/2017/02/28/magazine/why-the-internet-didnt-kill-zines.html>. — Title from the screen.
5. *Patterson C.* How the great writers published themselves. — Mode of access: <https://www.nytimes.com/2017/02/28/magazine/why-the-internet-didnt-kill-zines.html>. — Title from the screen.
6. *Pollack N.* The Case for Self-Publishing. — Mode of access: <https://www.nytimes.com/2011/05/22/books/review/the-case-for-self-publishing.html>. — Title from the screen.
7. *Ingram M.* No, e-book sales are not falling, despite what publishers say: Recent reports that e-books sales are falling don't tell the whole story, and it's not one that publishers should be cheering about. — Mode of access: <https://fortune.com/2015/09/24/ebook-sales/>. — Title from the screen.
8. *Milliot J.* Self-Published ISBNs Hit 786,935 in 2016. — Mode of access: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/manufacturing/article/75139-self-published-isbns-hit-786-935-in-2016.html>. — Title from the screen.
9. *Бажан О. Г.* Самвидав / О. Г. Бажан // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — Київ : Наук. думка, 2012. — Т. 9 : Прил.—С. — С. 431.
10. *"Цікаві книжки"* з Вахтангом Кіпіані. — Mode of access: <https://tsn.ua/analitika/tsikavi-knizhki-z-vahtangom-kipiani-20.html>. — Title from the screen.
11. *Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович.* — Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя ; Львів ; Київ : Глобус, 1955—2003.
12. *How To Self-Publish Your Novel on the Amazon Kindle.* — Mode of access: https://www.udemy.com/course/how-to-publish-your-book-on-kindle/?utm_source=adwords&utm_medium. — Title from the screen.
13. *Morrissey S.* Self-publishing vs. traditional publishing: How to choose. — Mode of access: <https://www.miamiherald.com/news/business/biz-monday/article3950085.html>. — Title from the screen.

Larysa Tatarinova
Self-published

Continuing to consider the trends of the world book publishing, it is impossible not to dwell on the self-publishing, which has been gaining momentum in the world since the beginning of the century.

Back in 2008, samizdat was equal to the number of titles published with books published by traditional publishers. In 2018, 1 million book titles were self-published in the US. China has crossed the million mark long ago. Statistics from China and Japan coming to the International Publishers Association also include self-published books, so the number of titles published in China is a staggering 65 007 519 and Japan's 2 017 808, including those published by traditional publishers in China — 203 000, and in Japan — 76 581 [1].

In our study, we sought to identify causes and identify trends in the emergence, growth, and spread of self-publishing in European countries and the United States. How self-publishing allows authors of publications to bypass publishers and bookstores and sell books directly to a potential reader.

The impact of self-publishing on the publishing industry as a whole has been established: reducing the cost of printing, storing and distributing books.

It has been proven that the impetus for self-publishing publications has been the development of technology, the improvement of e-book and tablet readers that have improved readability; provided free access to view and purchase the book. The article explores the advantages and disadvantages of self-publishing a book; the role of publishing platforms that allow the author to publish the book independently; the author's image risks are analyzed when publishing a book with self-view; attention is paid to the concept of graphic arts; the difference between graphomaniac and true self-expression is determined. Literary genres preferred by authors who decide to publish a book by themselves are considered. Self-published books are generally not eligible for prizes for literary or artistic achievement. The article gives examples of the first literary awards for self-published authors.

Keywords: book; eBook; graphic arts; book market; publishers publishing house; samizdat; publishing platform; print-on-demand

References

1. *International Publisher Associations. Annual Report 2017—2018.* (2019). Available at: https://www.internationalpublishers.org/images/aa-content/ipa-reports/ipa-annual-report-2018/IPA_Annual_Report_2018.html.
2. Zhenchenko M. I. (2019). *Digital Self-publishing: Business Models Towards an Inclusive Publishing Industry.* Available at: https://sp-sciences.io.ua/s2624529/zhenchenko_maryna_2018_-_digital_self-publishing_business_models_towards_inclusive_publishing_industry.
3. Kuzmuk I. V. (2019). *Samvydav as a promising area for traditional book publishing.* Available at: <https://studfile.net/preview/8099276>.
4. Wortham E. (2019). *Why the Internet Didn't Kill Zines.* Available at: <https://www.nytimes.com/2017/02/28/magazine/why-the-internet-didnt-kill-zines.html>.
5. Patterson C. (2019). *How the great writers published themselves.* Available at: <https://www.nytimes.com/2017/02/28/magazine/why-the-internet-didnt-kill-zines.html>.
6. Pollack N. (2019). *The Case for Self-Publishing.* Available at: <https://www.nytimes.com/2011/05/22/books/review/the-case-for-self-publishing.html>.
7. Ingram M. (2019). *No, e-book sales are not falling, despite what publishers say: Recent reports that e-books sales are falling don't tell the whole story, and it's not one that publishers should be cheering about.* Available at: <https://fortune.com/2015/09/24/ebook-sales/>.
8. Milliot J. (2019). *Self-Published ISBNs Hit 786,935 in 2016.* Available at: <https://www.publishersweekly.com/pw/by-topic/industry-news/manufacturing/article/75139-self-published-isbns-hit-786-935-in-2016.html>.
9. Bazhan O. G. (2012). *Samvydav. Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes.* Kyiv: Naukova dumka, Vol. 9: Prix—S, p. 431.
10. *"Interesting Books" with Vakhtang Kipiani.* (2019). Available at: <https://tsn.ua/analitika/tsikavi-knizhki-z-vahtangom-kipiani-20.html>.
11. Kubievich Vladimir (goal. ed.). (1955—2003). *Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part: [in 11 vols.].* Paris ; New York: Young Life ; Lviv ; Kyiv: Globe.
12. *How To Self-Publish Your Novel on the Amazon Kindle.* (2019). Available at: https://www.udemy.com/course/how-to-publish-your-book-on-kindle/?utm_source=adwords&utm_medium.
13. Morrissey S. (2019). *Self-publishing vs. traditional publishing: How to choose.* Available at: <https://www.miamiherald.com/news/business/biz-monday/article3950085.html>.

Надійшла до редакції 22 січня 2020 року

УДК 002.2:655.42](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).11-15

Чень Цзеген,

аспірант кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи ХДАК,
e-mail: tsziegen@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1795-990X>

Книжкова торгівля у структурі книгознавства: еволюція уявлень

У статті розглянуто еволюцію поглядів провідних науковців у галузі книгознавства на книжкову торгівлю. Зосереджено увагу на концепціях таких фундаторів книгознавства, як М. Лісовський, О. Лов'ягін, М. Куфаєв. Окреслено уявлення щодо книжкової торгівлі, викладені у працях радянських книгознавців 20—30-х рр. ХХ ст. (М. Щелкунов, М. Сомов, А. Мез'єр). Приділено увагу дискусії щодо структури книгознавства як комплексної науки та місця книжкової торгівлі в ньому в період "другого народження" книгознавства. Проаналізовано роль книжкової торгівлі у функціональній концепції книгознавства А. Барсука. Зосереджено увагу на місці книжкової торгівлі у працях І. Моргентштерна, Є. Неміровського, чотирикомпонентній структурі книжкової справи М. Низового. З'ясовано погляди на книжкову торгівлю в межах системно-типологічної концепції книгознавства А. Беловицької. Окреслено місце книжкової торгівлі в документознавчій концепції (Ю. Столяров, Г. Швецова-Водка), наведено позиції щодо цього феномену М. Раца та В. Маркової. Аналіз рефлексії стосовно книжкової торгівлі у структурі книгознавства уможливорює висновок, що в концепціях провідних науковців її розглянуто як складник книжкової справи (традиційне книгознавство); комунікаційний посередник у документній комунікації (документознавча концепція); комунікаційний посередник у книжковій комунікації (соціокомунікативний підхід). Визначено перспективу подальшого дослідження, що має бути спрямовано на розгляд емпіричних досліджень щодо книжкової торгівлі.

Ключові слова: книжкова торгівля; книгознавство; книжкова справа; книжкова комунікація; книгознавче дослідження

Постановка проблеми. Книжкова торгівля має глибоке історичне коріння, що сягає часів, коли книга слугувала предметом товарно-грошового обігу, проте рефлексія стосовно означеного феномену бере початок лише від кінця ХІХ ст. Попри те, що термін "книгознавство" увійшов у обіг в останній чверті ХVІІІ ст., його семантичне наповнення впродовж століття збігалось з поняттям

"бібліографія", й лише у працях М. Лісовського набуло ширшого визначення. Саме в його дослідженнях вжито термін "книжкова торгівля", котру науковець відносить до галузі книгознавства. Подальший перебіг книгознавчої рефлексії свідчить про неоднозначність поглядів на місце книжкової торгівлі у структурі книгознавства, що актуалізує порушену проблематику.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Поміж науковців, які аналізували книгознавчі дослідження, присвячені книжковій торгівлі як складникові книгознавчої галузі, виокремимо М. Александрова, О. Афанасенко, М. Низового, М. Шицкова. Водночас слід зауважити, що в їх роботах розглянуто наукову рефлексію книгорозповсюдження як ширшого поняття, елементом якого є книжкова торгівля. Оскільки бракує вивчення їх співвідношення саме в цій площині, окремого аналізу потребують думки науковців щодо місця книжкової торгівлі в системі книгознавства.

Мета статті — дослідити еволюцію поглядів на місце книжкової торгівлі у структурі книгознавства у працях провідних науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтенсивний розвиток книговидання в Російській імперії потребував формування його теоретичного базису, що сприяло становленню окремої науки про книгу — книгознавства. Одним з її фундаторів став М. Лісовський, який зробив значний внесок у розроблення теоретичних і термінологічних проблем галузі, зокрема й книжкової торгівлі. У 1891 р. у праці "Материалы для словаря русского книговедения" він зазначав: "Під книгознавством, окрім бібліографії, в прямому сенсі, слід розуміти й усі ті галузі діяльності, що мають до неї будь-який стосунок: 1. а) книгописання до започаткування в Росії книгодрукування; б) книгодрукування й відомості про діяльність друкарень. 2. Книговидавництво, а також питання права власності на твори літературні та художні. 3. Книгоопис, чи бібліографія у прямому сенсі: розвідки про книги; їх опис, часткове й загальне; укладання каталогів та покажчиків. 4. Книгозбереження: бібліофільство; збирання книг і рукописів, бібліотечна справа; архівознавство. 5. Книжкова торгівля. 6. Цензура" [1]. Отже, М. Лісовський до сфери поняття "книгознавство" відносить і книжкову торгівлю. Надалі цей перелік було скорочено та сполучено у триаду "книговиробництво, книгорозповсюдження, книгоопис". Книгорозповсюдження науковець трактував як ширше поняття, що охоплює, разом із книжковою торгівлею, й розповсюдження через бібліотеки [2]. Книжкову торгівлю він визначав як "один із головних способів розповсюдження книги" [3].

О. Лов'ягін, продовжуючи теоретичні студії М. Лісовського, у статті "О содержании библиологии, или библиографии" (1916) робить спробу систематизувати знання про книгу й конструює "енциклопедію бібліології", що складається з 4 розділів та 12 підрозділів, поміж яких — історія та організація книжкової торгівлі як частини цього комплексу дисциплін [4].

М. Куфаєв у теоретичних працях побіжно зупинявся на книжковій торгівлі як частині книгознавства, котре вважав "дисципліною історичною", наголошуючи, що історія книги під час вивчення книжкового процесу не повинна ігнорувати книгорозповсюдження [5]. Цю тезу він повністю розкрив у розвідці "История русской книги в XIX веке", приділивши увагу не лише книговиданню, а й становленню книжкової торгівлі [6]. У дослідженні "Проблемы философии книги. Книга в процессе общения" М. Куфаєв відносить працю "книго-

продавця" до реалізації третьої стадії процесу спілкування (перші дві — стадії автора й читача) разом із книговидавцем і "книжним майстром" (узагальнювальне поняття для типографів, ілюстраторів, палітурників). Зокрема, науковець зазначає, що "книгопродавець, якщо він прагне тільки продати книжковий товар, не сприяючи розповсюдженню тих книг, де повніше та краще виражені актуальні в певний момент думки авторів-читачів, не сприяє й культурному спілкуванню у книзі людей" [7]. Отже, М. Куфаєв наголошував на вагомій ролі книжкової торгівлі в книжковій комунікації, заклавши підвалини до обґрунтування соціокомунікаційної теорії книгознавства.

У працях радянських учених 20-х рр. ХХ ст., які розробляли питання класифікації книгознавства (М. Щелкунов, М. Сомов, А. Мез'єр), книжкова торгівля була обов'язковим елементом. Наприклад, у концепції М. Щелкунова, що повністю ґрунтувалася на вульгарному матеріалізмові, книгу розглянуто насамперед як річ, товар. Бібліологія (книгознавство), на думку науковця, належить до "книжкового товарознавства", котре у своїй схемі він подав як сукупність економічних, технологічних та юридичних дисциплін.

Безумовною заслугою М. Сомова, який репрезентував склад і структуру книгознавства, що охоплює 21 дисципліну, було те, що він вперше порушив питання про потребу розроблення "бібліополі" — дисципліни, що вивчає книгу в процесі книжкової торгівлі.

"Словарный указатель по книговедению" А. Мез'єр містить такі розділи: "Книжная торговля в России и СССР", "Книготорговое и издательское дело (Техника, практика и организация)" [8].

"Друге народження" книгознавства наприкінці 50-х рр. ХХ ст. супроводжувалося бурхливими дискусіями щодо його об'єкта та складу. Саме в той період було сформовано два основних теоретичних погляди, що визначали цю дисципліну, по-перше, як комплексну науку про книгу й книжкову справу, по-друге, як комплекс споріднених наук про книгу. Зокрема, О. Сидоров обґрунтував книгознавство як комплексну науку на нараді-дискусії з актуальних проблем книгознавства в Московському поліграфічному інституті (1960), спираючись на тезу про те, що в його межах слід виокремлювати три основних розділи: додрукарський етап підготовки рукопису, безпосередньо книговиробництво та бібліографію [9]. Однак у цьому переліку бракує книжкової торгівлі, що викликало цілком слушну критику з боку її представників. У наступних визначеннях книгознавства цей аспект було враховано, й поняття охоплювало як об'єкт книги та книжкову справу, до якої входить і галузь книгорозповсюдження.

А. Барсук у статті "К построению принципиальной схемы книговедения" [10] запропонував модель, в якій системоутворювальними елементами є "твір" і "читач", розміщені по краях прямокутника, а решта його площі поділена горизонтально на дві рівні частини. У верхній наведено шість галузей практичної діяльності (редакційно-видавнича справа, оформлення книги, бібліографічна справа, статистика друку, біб-

ліотечна справа, книжкова торгівля), а в нижній — відповідні цим галузям наукові дисципліни (теорія редагування, мистецтво книги, бібліографознавство, статистика друку, бібліотекознавство, бібліополістика як наука, що вивчає книжкову торгівлю).

Розлогу характеристику складових частин книжкової справи й наочне (схематичне) її відтворення навів І. Моргенштерн у праці "Книжное дело в единстве — главный объект книговедения" [11]. У схемі "Путь книги" науковець продемонстрував рух книги від автора до установ її розповсюдження та використання.

У схемі складу книгознавства Є. Немировського (концепція "Перетину наук"), представлений на II Все-союзній конференції з проблем книгознавства 1974 р., також наведено бібліополістику [12].

На VII Всесоюзній науковій конференції з проблем книгознавства 1992 р. як ілюстративний матеріал до доповіді "О структуре книжного дела и создании его статистического мониторинга" український учений М. Низовий запропонував чотирикомпонентну структуру книжкової справи (підготовка, випуск, розповсюдження, споживання творів друку) [13]. Отже, в теоретичних напрацюваннях щодо складу книжкової справи як елемента комплексного об'єкта книгознавства майже всі фахівці одностайно визначали книжкову торгівлю як окремий складник чи одну з ланок книгорозповсюдження.

На особливу увагу заслуговує концепція А. Беловицької, в якій учена, продовжуючи традиції М. Куфаєва, розглядає книгу як спосіб соціальної комунікації, а книжкову справу — як спосіб існування книги. Книжкова справа охоплює процеси книговиробництва, книгорозподілення та книговідтворення, що реалізуються в книговидавничій, книготорговельній, бібліотечній та бібліографічній справах. Разом із загальним книгознавством А. Беловицька вирізняє також складові частини науки про книгу, поміж яких і книготорговельна справа (бібліополістика). Предметом цієї дисципліни дослідниця визначає "узагальнювальну теоретичну модель способу виявлення сутності, закономірностей руху, розвитку, зміни форм книготорговельного асортименту як найзагальнішої форми існування книги в книготорговельній справі та його процесах, а також наукового знання про книгу в книготорговельній справі" [14]. Учена наводить докладну структуру предмета книготорговельного знання як систему наукових проблем.

На початку 90-х рр. ХХ ст. активно формувалася документознавча концепція, що розглядає книгу як різновид документа, а книгознавство — як частину документознавства. Її фундатор, Ю. Столяров, трактує книжкову торгівлю як потужний канал транзитної документальної системи, котрим документні ресурси рухаються від документовиробників до документоотримувачів [15].

Ще одна представниця документознавчої концепції, Г. Швецова-Водка, розглядає рух інформації в документальних комунікаціях видавничо-книготорговельно-бібліотечної системи так: документ "Д-1" перший комунікаційний посередник "КП-1" (видавництво чи

редакція періодичного видання) перетворює в похідний документ "Д-2", що потрапляє до другого комунікаційного посередника "КП-2" (системи книжкової торгівлі й бібліотек), і вже звітти "Д-2" надходить до споживача інформації [16]. Отже, вчена осмислює книжкову торгівлю як комунікаційний посередник.

З огляду на те, як дисципліну "Книгознавство" подають у номенклатурі наукових спеціальностей і викладають майбутнім фахівцям книжкової галузі, Г. Швецова-Водка вважає, що нині вона обмежена видавничою справою, поліграфією та книжковою торгівлею, тобто охоплює лише едіціологію й бібліополістику. Замість терміна "книгознавство" вчена пропонує використовувати поняття "бібліологія", що складається з бібліософії та спеціальних бібліологічних дисциплін, поміж яких і бібліополістика [17].

Книгознавець М. Рац у розвідці "К вопросу о составе и структуре науки о книге" тлумачить книгознавство як науку про книгу, історично сформовану з різноманітних дисциплін, що забезпечують новими знаннями різні галузі книжкової справи. Власне бачення його складу та структури науковець відобразив метафорично у вигляді дерева, коріння якого — системи діяльності, дотичні до створення книги, стовбур — книга як така, а крона — системи діяльності, що належать до буття та споживання книги в суспільстві. Саме у кроні й міститься книгорозповсюдження. Цей термін М. Рац вживає як синонім до поняття "книжкова торгівля", оскільки у кроні також наявна й "бібліотечна справа" [18].

Аналізу функціонування комунікативних посередників у структурі книжкової комунікації присвячено статтю В. Маркової [19], в якій учена визначає, що однією з головних функцій комунікативних посередників (поміж яких і книжкова торгівля), є допомога в подоланні авторським повідомленням комунікаційних і комунікативних бар'єрів (технічних, психологічних, соціальних) на шляху смислу від автора до читача. Саме на усунення зазначених перешкод і спрямована діяльність комунікативних посередників, що виникли у відповідь на потребу суспільства нейтралізувати просторово-часові проблеми усного спілкування. Поступово в лоні книжкової комунікації сформувалися відповідні соціальні інститути, зокрема й книжкова торгівля, що має на меті доведення книговидавничої продукції до споживача й спрямована на подолання просторових обмежень у поширенні авторського повідомлення, оскільки осередки реалізації книжкової продукції передбачають її короточасне зберігання.

Висновки. Узагальнюючи погляди науковців на місце книжкової торгівлі, слід зазначити, що її здебільшого розглядають як: складник книжкової справи (традиційне книгознавство); комунікаційний посередник у документній комунікації (документознавча концепція); комунікативний посередник у книжковій комунікації. Водночас слід зауважити, що наукова рефлексія в межах традиційного книгознавства стосується переважно традиційної книжкової торгівлі й не враховує електронну, оскільки застосування до неї терміна "книжкова справа" є не-

коректним. Щодо останніх концепцій, то, безумовно, можна розглядати книгу як документ, але книжкова торгівля має справу саме з книгами, а не з будь-якими іншими документами. **Перспективою** подальшого вивчення є розгляд емпіричних досліджень, насамперед українських, щодо книжкової торгівлі.

Список використаної літератури

1. Лисовский Н. М. Материалы для словаря русского книговедения / Н. М. Лисовский // Библиограф. — 1891. — № 1. — С. 18—19.
2. Лисовский Н. М. Книговедение / Н. М. Лисовский // Новый энциклопедический словарь. — Петроград, 1914. — Т. 21. — С. 953.
3. Лисовский Н. М. Книжная торговля / Н. М. Лисовский // Новый энциклопедический словарь. — Петроград, 1914. — Т. 21. — С. 954.
4. Ловягин А. М. О содержании библиологии, или библиографии / А. М. Ловягин // Библиологические очерки. — Петроград, 1916.
5. Куфаев М. Н. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения / М. Н. Куфаев. — Москва : Наука, 2004. — 188 с.
6. Куфаев М. Н. История русской книги в XIX веке / М. Н. Куфаев. — Москва : Пашков дом, 2003. — 357 с.
7. Куфаев М. Н. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения / М. Н. Куфаев. — Ленинград, 1927. — С. 150.
8. Беловицкая А. А. Книговедение. Общее книговедение : учебник / А. А. Беловицкая. — Москва : МГУП, 2007. — С. 108—116.
9. Обсуждение назревших проблем советского книговедения // Книга: исслед. и материалы. — 1965. — Сб. 11. — С. 270—290.
10. Барсук А. И. К построению принципиальной схемы книговедения / А. И. Барсук // Изд. дело. Книговедение. — 1972. — № 4. — С. 32—44.
11. Моргенштерн И. Г. Книжное дело в единстве — главный объект книговедения / И. Г. Моргенштерн // Книга: исслед. и материалы. — 1982. — Сб. 44. — С. 5—27.
12. Сикорский Н. М. Книговедение и его задачи в свете актуальных проблем советского книжного дела / Н. М. Сикорский, Е. Л. Немировский // Книга: исслед. и материалы. — 1975. — Сб. 30. — С. 16—17.
13. Низовой Н. А. О структуре книжного дела и создании его статистического мониторинга / Н. А. Низовой // Книга в меняющемся мире: VII науч. конф. по проблемам книговедения : тез. докл. — Москва, 1982. — С. 18—20.
14. Беловицкая А. А. Указ. соч. — С. 300.
15. Столяров Ю. Н. Документный ресурс : учеб. пос. / Ю. Н. Столяров. — Москва : Либерия, 2001. — С. 56.
16. Швецова-Водка Г. М. Документознаство : навч. посібник / Г. М. Швецова-Водка. — Київ : Знання, 2007. — 398 с.
17. Швецова-Водка Г. Місце бібліології в системі наукового знання / Галина Швецова-Водка // Бібл. вісн. — 2013. — № 4. — С. 7.
18. Рац М. В. К вопросу о составе и структуре науки о книге / М. В. Рац // Книга. Исслед. и материалы. — Москва, 2009. — Вып. 91, Ч. 1/2. — С. 32—42.
19. Маркова В. А. Роль комунікативних посередників у структурі книжкової комунікації / В. А. Маркова // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Харків, 2012. — Вип. 36. — С. 202—208.

Chen Tsziegen

Book trading in the structure of book study: the evolution of ideas

The article describes the evolution of views of leading scientists in the field of bibliology regarding the book trade. It focuses on the concepts created by some of the founders of bibliology such as N. Lisowski, A. Lovyagin, M. Kufaev. Views on book trade presented in the works of Soviet book specialists in the 1920s—30s (M. Shchelkunov, N. Somov, A. Mézières) are also outlined. Attention is given to the discussion of the structure of bibliological sciences as a comprehensive science, as well as the place that book trade occupies within it in the period of the "rebirth" of bibliology. Furthermore, the article analyzes the place of book trade in the functional concepts of bibliology created by A. Barsuk. It also focuses on the role of book trade in the writings of J. Morgenstern, E. Nemirovsky, and in M. Nyzovyi four-component structure of book science. The views on book trade within the systematic-typological concepts of bibliology by A. Belovickaya are also considered.

The article also defines the place of book trade in the documentary conception (Yu. Stolyarov, A. Shvetsova-Vodka) and presents the views on this phenomenon reflected in the works of M. Raz and V. Markova. The analysis of the aforementioned reflections on the book trade as an object of bibliographic research allows the author to conclude that in the conceptions of leading scholars it is regarded as a part of book sciences (traditional bibliology), as a communication intermediary in documental communication (documental concept), and as a communication intermediary in book communications (socio-communicative approach). Finally, the article identifies the prospects of further studies for scientific research on the e-book trade.

Keywords: book trade; bibliography; book business; book; communication; bibliographic research

References

1. Lysovskiy N. M. (1891). Materyaly dlia slovaria russkoho knyhovedeniya. *Byblyohraf*, 1, pp. 18—19.
2. Lysovskiy N. M. (1914). *Knyhovedeniye. Novyi entsyklopedycheskyi slovar*, T. 21, p. 953.
3. Lysovskiy N. M. (1914). *Knyzhnaia torhoviia. Novyi entsyklopedycheskyi slovar*, T. 21, p. 954.
4. Lovyahyn A. M. (1916). O soderzhaniy byblyolohyy, yly byblyohrafyy. *Byblyolohycheskye ocherky*. Petrograd.
5. Kufaev M. N. (2004). *Problemy fylosofyy knyhy. Knyha v protsesse obshcheniya*. Moskva: Nauka.
6. Kufaev M. N. (2003). *Ystoriya russkoi knyhy v XIX veke*. Moskva: Pashkov dom.
7. Kufaev M. N. (1927). *Problemy fylosofyy knyhy. Knyha v protsesse obshcheniya*. Leningrad.
8. Belovickaya A. A. (2007). *Knigovedenie. Obshee knigovedenie*. Moskva: MGUP.

9. Obsuzhdenie nazrevshih problem sovetskogo knigovedeniya. (1965). *Kniga: issled. i materialy*, Sb. 11, pp. 270—290.
10. Barsuk A. I. (1972). K postroeniyu principialnoj shemy knigovedeniya. *Izd. delo. Knigovedenie*, 4, pp. 32—44.
11. Morgenshtern I. G. (1982). Knizhnoe delo v edinstve — glavnyj obekt knigovedeniya. *Kniga: issled. i materialy*, 44, pp. 5—27.
12. Sikorskij N. M., Nemirovskij E. L. (1975). Knigovedenie i ego zadachi v svete aktualnyh problem sovetskogo knizhnogo dela. *Kniga: issled. i materialy*, Sb. 30, pp. 16—17.
13. Nizovoj N. A. (1982). O strukture knizhnogo dela i sozdanii ego statisticheskogo monitoring. *Kniga v menyayushemsya mire: VII nauch. konf. po problemam knigovedeniya : tez. dokl.* Moskva, pp. 18—20.
14. Belovickaya A. A. Ukaz. soch.
15. Stolyarov Yu. N. (2001). *Dokumentnyj resurs*. Moskva: Libereya.
16. Shvecova-Vodka G. M. (2007). *Dokumentoznavstvo*. Kyiv: Znannya.
17. Shvecova-Vodka G. M. (2013). Misce bibliologiyi v sistemі naukovoogo znannya. *Bibl. visn.*, 4, pp. 7.
18. Rac M. V. (2009). K voprosu o sostave i strukture nauki o knige. *Kniga: issled. i materialy*, 91 (1/2), pp. 32—42.
19. Markova V. A. (2012). Rol komunikativnih poserednikov u strukture knizhkovoyi komunikaciyi. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi*, 36, pp. 202—208.

Надійшла до редакції 23 жовтня 2019 року

УДК 316.775.3(477)(045)

Іван Чиж,

голова Української консультативної ради експертів в інформаційній сфері, заслужений журналіст України, голова Комітету у Верховній Раді України з питань свободи слова та інформації (1998—2000), голова Держкомтелерадіо України (2002—2006)

Деякі міркування щодо законопроект у "Про медіа"

Усе це вже було! І саме в січні... Особливо гостру суспільну реакцію та жорсткі оцінки численних міжнародних громадських організацій у сфері медіаправа, Європейського Союзу, ОБСЄ, Державного департаменту США свого часу викликало прийняття Верховною Радою України сумнівного і за контентом, і за процедурою ухвалення так званого закону Колесніченка — Олійника. Створений начебто для захисту приватності, покликаний забезпечити суспільство від поширення екстремізму, закон, по суті, грубо порушував норми Конституції України та повертав нашу державу в бік, протилежний формуванню інформаційного громадянського суспільства.

На захист конституційного права на поширення інформації, зокрема й через інтернет, піднялися мільйони громадян, не згодних із вибірковим трактуванням наклепу, під ознаки якого можна було підвести будь-які оприлюднені відомості, та через реальну загрозу реакційного наступу на основоположні права й свободи людини, закріплені в Конституції України. Суспільство вже тоді реально стояло перед небезпекою масштабного громадянського конфлікту й тільки важкі багатотурові переговори представників влади та парламентської опозиції дали змогу внести на розгляд Верховної Ради та прийняти закони про скасування ухвалених раніше конституційно конфліктних нормативних актів.

Хоча кровопролиття, на жаль, уникнути не вдалося. Мирні, захищені нормами Конституції акції, що розпочалися в листопаді 2013 р., переросли у вибух народного гніву, спричинений волонтаризмом влади, котра розтоптала сподівання на європейську перспективу України та, щонайважливіше, неправомірно застосувала силові засоби до протестувальників. "Революцію гідності" названо саме так, бо українці

стали на захист своєї честі й гідності, своїх, проголошених і гарантованих Конституцією, прав і свобод.

І ось новий січень, уже 2020 року... У президентському, урядових і парламентських кріслах тепер влада, що позиціонує себе "слугами народними", які змінили вже навіть і постмайданну команду, котра, після всенародного гніву, болю й втрат людських життів і територій, не засвоїла історичних уроків, не виправдала надій народу, розтринькала його довіру та віддала реальну владу віртуальним, кіношним "слугам". Перемога коаліції "ХІТ" (холодильник — інтернет — телевизор) свідчить, звісно, про те, що такий вибір був зумовлений погіршенням рівня життя чи не кожного громадянина, а також значною мірою емоціями, підігрітими екранно-інтернетним впливом, бажанням чимскоріше позбутися тих, хто нас обдурило. Українців легко ошукати, та коли прозріють, — не позаздриш потому самим ошуканцям! Так було... Так буде й цього разу, не сумнівайтеся, якщо у своєму "турборежимі" влада не схаменеться, адже має чути народ і діяти лише задля його блага, а не на шкоду природному та конституційному праву!

Дивує інше: навіть недолугі приклади "папередників" нічому не навчили теперішніх, котрі так само певні, що прийшли назавжди. Свідчення цьому — законопроект "Про медіа" (№ 2693 від 26.12.2019), зареєстрований у Верховній Раді України від імені 11 народних депутатів нинішнього, уже дев'ятого, скликання (О. Ткаченко та інші). Саме в середині січня відбулося публічне обговорення цього документа в парламентських комітетах та експертному середовищі. Враження і від проекту, і від результатів його розгляду таке, що автори мають доволі приблизне, кон'юнктурно-вибіркове уявлення про чинне в Україні інформаційне законодавство.

Повністю підтримуємо ґрунтовні правові оцінки Головного науково-експертного управління Верховної Ради України щодо цього законопроєкту (Висновок від 11.01.2020), що звільняє від потреби відтворювати численні зауваження майже до всіх запропонованих у ньому норм. Мусимо наголосити лише, що автори законодавчих новачків нічому не навчилися з провальних результатів подібних правових "поліпшень" півторарічної давнини (а може, навпаки, — перейняли цю естафету)¹.

Що ж, нагадаємо. Активне збурення громадськості, засобів масової інформації викликав, зокрема, проєкт Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері" (№ 6688 від 12.07.2018), розроблений групою народних депутатів України минулого скликання (І. Вінник, Д. Тимчук, Т. Чорновол). У численних коментарях та експертних оцінках інтернет-спільноти, медійників і багатьох політиків його називали не інакше, як проєкт закону "про блокування" інтернету. Висловлювалися здебільшого негативні прогнози у разі впровадження запропонованих норм аж до загрози наступу на демократію, можливих грубих порушень конституційних прав і свобод людини, зокрема права на інформацію. Особливу стурбованість тоді викликала можливість досудового блокування інтернет-ресурсів, нечіткість умов обмеження доступу до них та сумнівність відновлення їх повноцінного функціонування у разі усунення відповідних загроз національній безпеці. Нинішній законопроєкт за багатослівною, ускладненою, неохайно виписаною псевдоюридичною мішаниною та плутаниною приховує те саме, але ще в гіршому варіанті.

Та це дрібниці порівняно з присутньою й над-актуальною проблемою досягнення правового балансу інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки особи, суспільства, держави на непохитній конституційній основі. Навряд чи знайдеться в Україні той, хто заперечуватиме потребу захисту національної безпеки — як з-поміж прихильників, так і серед критиків законопроєкту. Однак жорстка конфронтаційна реакція на нього свідчить: по-перше, про тотальну недовіру до намірів і дій своїх суперників, наявну в політичному середовищі; по-друге, про серйозні побоювання щодо можливого використання інструментів, закладених у нормах закону, для обмеження у відповідний момент (наприклад, під час виборів) інформаційних можливостей опонентів влади; по-третє, про закономірні наслідки тотального "осідлань" владною монобільшістю (ще донедавна парламентською "недобільшістю") усіх комітетів Верховної Ради, у тому числі й тих, що за всіма європейськими та світовими демократичними канонами й навіть українською практикою часів незалежності, мають очолювати представники опозиції. Саме брак парламентських важелів, механізму противаг і стримувань,

у контексті інформаційно-правовому, й породжує небезпідставні тривоги в суспільстві, зокрема й щодо зазначеного законопроєкту. Надто ж коли він переобтяжений недоліками техніко-юридичного характеру, недопрацьований навіть у частині відображення змін, котрі слід внести до певних нормативно-правових актів, наприклад, Закону України "Про рекламу", до якого взагалі немає порівняльної таблиці. Та й, власне, назва законопроєкту "Про медіа" фактично є своєрідною "парасолькою", що маскує ідею тотального контролю над майже всією поширюваною інформацією та ще й зі створенням карального механізму, котрий вмикатиметься з чіткою суб'єктивної волі та з прихованими намірами.

Стільки псевдоправового туману в законопроєкті, складається враження, напущено для того, аби приховати перетворення звичайного, хоч і означеного в Конституції України, регулятора — Нацради з питань телебачення і радіомовлення України — на своєрідного інквізитора з диктаторськими повноваженнями та функціями. Для цього у проєкті передбачено ще й своєрідний хабар членам Нацради у вигляді величезних зарплат і фактично безстрокових повноважень. Якщо це закон "про медіа", то з якого дива туди "увіпхнули невпихує", хай пробачить світлої пам'яті Іван Степанович Плющ за цей плагіат. Чи Нацрада вже "медіа", чи її функції не регулює спеціальний закон?.. На це звернули увагу й фахівці Головного науково-експертного управління, щоправда, в дещо делікатнішій, правовій аргументації. А ось інший конституційний орган, мусимо нагадати, Держкомтелерадіо, з урізаними повноваженнями нині фактично зведено до другорядної структури, підпорядкованої Міністерству культури, й щодо нього — жодної згадки в законопроєкті... "Sapienti sat", як зауважували давні римляни, — "розумному досить".

Розмитість терміна "медіа" створює правову колізію з іншими законами, адже це поняття охоплює суб'єктів інформаційної діяльності, що надають послугу доступу до інтернету та інших телекомунікаційних мереж, діяльність яких регулює Закон України "Про телекомунікації", або, наприклад, торговельні інтернет-майданчики...

І ще деякі зауваження. Україна надто довго боролася та дорого заплатила за найважливішу зі свобод — свободу слова й думки, щоб дозволити "слугам невідомо чийого народу" зламати конституційний механізм, який її гарантує. Звісно, першорядним має бути захист суверенітету особи — суспільства — держави саме в такому триєдиному зв'язку. Відповідний законопроєкт пройшов повну процедуру парламентського розгляду ще 1999(!) р., був ухвалений у першому читанні й наразі є ще актуальнішим, ніж у ті часи. Внісши відповідні зміни до ст. 17 Конституції України й забезпечивши захист інформаційного суверенітету реальним громадянським складником (за нормою зазначеної статті це справа і держави, і українського народу загалом), ми уникнемо створення додаткових органів інквізиції під орудою Нацради та виробимо міцний імунітет проти зазіхань на першо-

¹ Електронний ресурс: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67812.

основи демократії й суверенне інформаційне поле особистості, суспільства та країни. А ефективне осучаснення інформаційно-правових механізмів слід передбачити в Концепції національної інформаційної політики, що була ґрунтовно опрацьована фахівцями-інформаційниками та науковцями-правниками Інституту держави і права імені В. М. Корещького Національної академії наук України й ще 2003 р. пройшла процедуру першого читання у Верховній Раді України.

Цей фундаментальний документ готувався з урахуванням Окінавської Хартії глобального інформаційного суспільства, ухваленої 22 липня 2000 р. лідерами країн "Великої вісімки". У ній наголошено, що *"всі люди повсюдно, без винятку повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства. Стійкість глобального інформаційного суспільства ґрунтується на демократичних цінностях, що стимулюють розвиток людини, таких як вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей"*. Зауважимо, що в такому контексті це і є сучасним баченням інформаційного громадянського суспільства, сформованим на пріоритеті загальнолюдських і гуманістичних цінностей. А тому саме цим шляхом треба йти!

На жаль, тоді так звана "індустрія", що зазіхала на державний інформаційний ресурс і була зацікавлена в його "беззахязності", зробила все, аби зупинити процеси зваженого стратегічного використання радіочастотного ресурсу та інших технологічних переваг на користь людини, суспільства й Української держави у глобальному контексті. Хаос нечистим на совість і руки завжди помічник... Доречно згадати, що ця "індустрія" нівелювала дію механізму Закону України "Про захист суспільної моралі", котрий з такими потугами народжувався й мав благородну мету. Скільки ж гвалту було про "цензуру" від тих, до речі, хто тепер — в авторах законопроекту "Про медіа"... Не маючи жодних аргументів у відповідь на чіткі юридично-правові висновки щодо його недолугості, вони знову щось тлумачать, як це було на засіданні профільного комітету, що тут нічого іншого, крім... "індустрії". Знаємо ми вашу "індустрію"!

На жаль, запропонований законопроект є прикладом насаджування *"інформаційного хут орянст ва т рошки для себе"* й у своїх потаємних задумах. Хай би там! Прогресу нікому не спинити, інформація в інформаційну епоху проб'ється, хоч би які загати їй не зводили!.. Проте йдеться про руйнування правового поля, напрацьованого в Україні впродовж десятиліть поколіннями державників. Те, що нині пропонують, значно поступається нормам чинного законодавства, передбачає створення нових цензурно-контролювальних органів (бо відстеження контенту — це не що інше, як елемент цензурування) та потребує додаткових фінансових затрат із бюджету України. Яка в цьому нагальна потреба, коли всі необхідні законодавчі механізми давно створені й діють?

Як зазначено в експертному висновкові правників Верховної Ради України, забезпечення інформаційної безпеки є однією з найважливіших функцій держави відповідно до ст. 17 Конституції України. При цьому права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3). Відповідно до ст. 34 здійснення особою прав вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово чи в інший спосіб може бути обмежено *законом*. Таке обмеження здійснюється лише за певних обставин і стосовно невизначеного кола осіб, а щодо окремої особи — лише *судом* як покарання чи за певних обставин, визначених законом (наприклад, ухилення від виконання обов'язків).

У зв'язку з цим сумнівними є повноваження Національної ради щодо права затвердження та оновлення Переліку осіб, які становлять загрозу національному медіапростору України (ст. 124 законопроекту). Водночас цей документ передбачає, що до Переліку вносять осіб, якщо *відкрито* кримінальне провадження щодо вчинення ними злочинів проти основ національної безпеки, миру, людства та міжнародного правопорядку. Зазначено, що відкриття кримінального провадження по своїй суті є стадією кримінального процесу, проте не фактом доведеності вини особи. Відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду. З набранням законопроектом чинності може виникнути безпідставна конкуренція норм Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та положень розділу VIII проекту щодо правопорушень, учинених саме фізичними особами, які діють у сфері медіа. І таких конфліктних стосовно Конституції та законодавчих норм України у цьому законопроекті — безліч...

І замість висновку. Добрі справи чиняться відкрито й щиро, а якщо за принципом "два пишемо, сім на ум пішло", то це зазвичай закінчується ганьбою. Те, що відбувається із законопроектом "Про медіа", зважаючи на події нещодавньої української історії, нагадує витворення турбогібриду граблів і мітли. На граблі автори вже стали, хоча гуля на лобах ще тільки визріває, а мітла, яку готували для інших, може так змести, що й не снилося!

Усе це вже було...

До слова, ще 1998 р. припинила діяльність, за браком потреби, Нацрада Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Це у країні, котра започаткувала суспільномовну корпорацію BBC, що 100 років поспіль є світовим взірцем незалежного громадського мовника!

Надійшла до редакції 5 лютого 2020 року

УДК 327.8:316.4/7](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).18-23

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Організаційна зброя та її латентний вплив на соціально-комунікаційний простір

Відмінною рисою сучасної геополітики є не пряме втручання у внутрішні справи іншої держави, а послідовний, латентний вплив на її найслабкіші сторони життя, з поступовим посиленням тиску, що призводить до дестабілізації ситуації. Під час використання стратегій "керованого хаосу" та "м'якої сили" організатори досягають значного успіху за мінімальних витрат засобів і ресурсів та забезпечують зовнішню ілюзію непричетності до хаосу, що розгортається. У дослідженні розглянуто аспекти застосування організаційної зброї (ОЗ) і здійснення "кольорових революцій" для повалення урядів країн світу та формування в них влади, підконтрольної агресору.

З'ясовано, що основу організаційної зброї становлять спеціальні технології рефлексії організаційного управління. Вони є впорядкованими сукупностями методів (моделей, програм, стратегій, процедур, форм) реалізації управлінських рішень, що постійно вдосконалюються. Складовими частинами ОЗ є: оргінформаційна, оргфінансова, оргуправлінська, орґекономічна, оргісторична, оргосвітня, орґнаукова зброя та інші її види.

Проаналізовано феномен "кольорових революцій" — нового типу технологій зі зміни політичної влади. Найчастіше це серії масових вуличних протестів населення, що завершуються поваленням політичного режиму без військової участі, як от у низці країн Східної Європи, пострадянського простору, Південно-Східної Азії, Північної Африки.

Розглянуто стратегії "непрямих дій" і "м'якої сили", що слугують важливими інструментами руйнування державності та переформатування геополітичних просторів. Нині це найефективніші засоби ведення геополітичної боротьби на міжнародній арені, котрі істеблішмент західних держав активно використовує з метою руйнування чи ослаблення реальних і потенційних держав-противників.

Ключові слова: організаційна війна; організаційна зброя; "кольорові революції"; "м'яка сила"; "керований хаос"; Франкфуртська школа; критична теорія; культурна революція

Постановка проблеми. Держава як організаційна система складається з множини соціальних об'єктів і центру, що забезпечує управління — конструктивне чи деструктивне. За умови деструктивного управління формується патологічна функціональна система, що, застосовуючи різноманітну організаційну зброю, призводить до знищення державності.

Дослідженню питань формування організаційної зброї та використання "кольорових революцій" для створення патологічної функціональної системи присвячено пропоновану статтю.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аспекти застосування різноманітних видів організаційної зброї розглянуто у працях дослідників Дж. Ная, Г. Почепцова, Дж. Шарпа, С. Манна, С. Кара-Мурзи, О. Сенченко, О. Поляруша, О. Юрченка та інших. Ці дослідження здійснюються від доби "холодної війни" та мають вагоме значення для визначення аспектів практичного застосування організаційної зброї.

Мета статті — вивчення особливостей використання технологій та інструментарію організаційної зброї й "кольорових революцій" з метою протидії деструктивним впливам держав-агресорів і привертання уваги владних структур до латентного впливу організаційних війн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основу організаційної зброї становлять спеціальні технології рефлексії організаційного управління. Це впорядковані сукупності методів (моделей, програм, стратегій, процедур, форм) реалізації управлінських рішень, що

постійно вдосконалюються завдяки впровадженню інновацій, підтримці інформаційних, ідеологічних та інших структурних зв'язків, добору та підготовці персоналу, плануванню, звітності й контролю тощо.

Оскільки основу будь-якої організаційної системи становлять люди, мотивація діяльності яких базується на фізіологічних, соціальних та інформаційних потребах, то продуктивне, ретельно сплановане застосування ОЗ в організаційному середовищі (передусім владному) прямо впливає не лише на рівень безпеки організаційної системи держави, а й на можливість її існування загалом.

Тривалий масований інформаційний і морально-психологічний вплив деструктивного характеру, проходячи крізь свідомість кожного члена суспільства, створює реальну загрозу життєдіяльності нації внаслідок трансформації основних світоглядних, культурних та ідеологічних настанов, тобто зміни внутрішнього організаційного середовища, що визначає систему функціонування держави.

Дію організаційної зброї спрямовано на представників соціальних груп та інститутів, які прямо чи опосередковано беруть участь у довгостроковому й короткостроковому регулюванні поведінки населення. Управлінська еліта, творча інтелігенція, працівники освіти, вихователі, відомі культурні та моральні авторитети держави — саме вони є об'єктами дії ОЗ.

На поведінку мас суттєво впливають не лише "розкручені" в медійному просторі особи, а й "гіньові авторитети" (зокрема й представники організованої

злочинності), які також потрапляють до сфери планування підричних акцій. Окремий напрям — створення нових суб'єктів застосування ОЗ у формі субкультури, "нетрадиційних" конфесій, альтернативних виховних та освітніх структур.

Організаційна війна ведеться з використанням організаційної зброї, що є способом активації патологічної системи всередині функціональної структури держави-мішені, у процесі чого патологічна система для свого розвитку поглинає ресурси носія. Складовими частинами ОЗ є: оргінформаційна, оргфінансова, оргуправлінська, орगेкономічна, оргісторична, оргосвітня, оргнаукова зброя та інші її види. Характерною особливістю застосування ОЗ є те, що вона впливає на функціональну систему суспільства, насамперед ззовні, з ієрархічно вище розташованого владного рівня системної організації. Крім того, використання ОЗ "не завжди помітно" для традиційних форм наукового спостереження й "незрозуміло" в межах традиційної логіки буденного пізнання. Деструкція як вплив організаційної зброї спрямована на досягнення результатів, що перебувають у "системі цінностей" агресора.

Одним з основних завдань застосування ОЗ є заміна системи базових цінностей держави-мішені цінностями держави-агресора як перспективнішими, сучаснішими та демократичнішими.

Коли розпочалося формування концепції організаційної зброї?

Теоретичні основи сучасної системи ОЗ розпочали формуватися у ХХ ст. у працях О. Богданова з тектології — науки про організацію та самоорганізацію, що мала систематизувати організаційний досвід [1]. Ідея використовувати ОЗ постала з англосакської політичної міфології — концепції "другого", менш кривавого шляху трансформації суспільства, як реакція на революційні потрясіння початку ХХ ст. і винахід ядерної зброї, що становила реальну загрозу загального знищення.

Кристалізація цих переконань відбулася 1967 р., коли Ф. Емері, тодішній директор Тавістокського інституту людських відносин [2], розвиваючи ідею різноманіття форм організаційної зброї, зауважував, що "синергетику" "підліткового рою" на рок-концертах можна ефективно використовувати для руйнування національних держав до кінця 1990-х рр. В архівах журналу Human Relations Тавістокського інституту надруковано доповідь ученого "Найближчі тридцять років: концепти, методи і передбачення", в якій потенціал "сердитої молоді" розглянуто як зброю психічного ураження — "істерію бунтарства".

Перше випробування ОЗ відбулося у Франції, де 1958 р. запанував режим особистої влади генерала Ш. де Голля. Діставши надзвичайні повноваження прем'єр-міністра, а згодом і президента, він провів реформи державного устрою, що стали основою П'ятої республіки. Генерал-президент досяг значних успіхів і у сфері економіки. За його правління відбулося бурхливе зростання промисловості, значно зміцнився франк — національна валюта. Проте найгучнішу популярність здобули зовнішньополітичні

кроки президента, який мріяв про ключову роль Франції в новій Європі. У лютому 1966 р. він оголосив про вихід країни з військової організації НАТО.

На початку 1965 р. Ш. де Голль провів прес-конференцію, на якій закликав відмовитися від використання долара в міжнародних розрахунках і перейти до єдиного золотого стандарту. Франція на той час уже обміняла частину доларових запасів на золото й змусила багатьох засумніватися в перспективах "зеленої" валюти. Одночасно де Голль розпочав зближення з Радянським Союзом.

Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння могутніх світових сил, стала прес-конференція 27 листопада 1967 р. Президент Франції вкотре наполегливо закликав інші країни виступити за скасування "доларового стандарту", різко розкритикував агресію Ізраїлю під час "шестиденної війни", внаслідок чого проти Тель-Авіва було запроваджено санкції.

У квітні 1968 р. у Канаді відбулося засідання Більдерберзького клубу, учасники якого планували політичне знищення французького лідера. Одними з головних дійових осіб були відомий банкір барон Е. де Ротшильд, а також глава провідного відділу ЦРУ Дж. Енглтон. У зустрічі також брали участь представники європейських розвідок. Хоча після засідання не залишилося протоколів, події наступних днів красномовно свідчать про ухвалені верхівкою рішення.

Отже, світова олігархія поставилася до реформ Ш. де Голля вкрай негативно і розпочала проти нього організаційну війну з виступів студентів. Їхні вимоги були надто хаотичними: від реформи вищої освіти до соціальної революції. Студентський заколот вдало використовували спецслужби, про що свідчать, наприклад, спогади координатора ЦРУ й іспанської розвідки Л. Гонсалеса-Мати. На нараді представників спецслужб, що відбулася на початку травня на паризькій квартирі агента ЦРУ у Франції, американський полковник Греєм (координатор ЦРУ та військової розвідки США) виклав план дій: "Потрібно, щоб наші друзі провокували безлад, створювали численні інциденти між маніфестантами й силами охорони порядку. Руйнування та якнайбільше поранених — це наші найкращі союзники. Необхідно викликати відповідну реакцію у "мовчазної більшості" та буржуазії, які, відчувши небезпеку, змусять де Голля змінити політичний курс...".

1 травня 1968 р. понад 100 тис. осіб вийшли на вулиці Парижа під своєрідними гаслами: "Забороняється забороняти!", "Будьте реалістами — вимагайте неможливого!" (Че Гевара), "Секс — це прекрасно!" (Мао Цзедун), "Усе — і негайно!", "Забудь усе, чому тебе навчали, — розпочни мріяти!".

Агенти західних спецслужб негайно взялися за роботу. Безліч людей далеко не студентського віку снували поміж груп юних бунтівників, надаючи поради щодо спорудження барикад і тактики боротьби з поліцією. Хвилювання молоді набувало дедалі агресивнішого характеру. Латинський квартал вкрився десятками барикад, вибухали пляшки із запальною

сумішшю, гриміли постріли. Бунтівники захопили не лише приміщення Сорбонни, а й театр "Одеон", що став штабом так званого Комітету революційних дій. Рясно лилася кров, до лікарень доправляли сотні поранених.

Першорядну роль у травневому заколоті 1968 р. відіграли студенти й школярі, робітники лише частково підтримали це бунтарське завзяття. Після паризьких подій студентство стало одним із головних акторів "демонтажу режимів". У більшості сучасних революцій основним суб'єктом застосування організаційної зброї є представники творчої інтелігенції, які формують нові ідеологеми та протокультури під виглядом "культурної революції".

Процеси культурної революції, а точніше — культурної інверсії, відбуваються у всесвітньому масштабі й беруть початок від Франкфуртської школи [3], що її заснували у Франкфуртському університеті 1923 р. Д. Лукач і кілька членів німецької компартії. Згодом організація дістала гучну назву — Інститут соціальних досліджень. З його діяльністю тісно пов'язано формування критичної теорії. Використовуючи її положення, нові марксистичні стверджували: все, що йде на користь культурній революції, є моральним, а все, що їй суперечить, аморальне й підлягає знищенню. Досягненням представників Франкфуртської школи стала теза, що суть культурної революції полягає не у філософському диспуті, а у психологічному впливові на населення, зокрема молодь. Її слід постійно привчати до думки, що батьки — расисти й шовіністи, а тому новому поколінню потрібна нова мораль.

Представників Франкфуртської школи молодіжний нонконформізм надихнув не лише на створення концепцій "контркультури" та "культурної революції", а й інших доктрин, що знайшли теоретичне й практичне застосування в середині та наприкінці 1960-х рр. у розпал руху "нових лівих" і хіпі. З праць Інституту соціальних досліджень активісти згодом черпали не лише гасла "нових лівих", а й стрижневі постулати філософії й ідеології майже всіх сучасних терористичних та екстремістських організацій.

Саме в той період відбулося виокремлення двох магістральних напрямів подальшого розвитку організаційної зброї. Перший пов'язаний із дослідженнями американського аналітика Дж. Шарпа, який 1968 р. захистив в Оксфорді дисертацію на тему "Ненасильницькі дії: вивчення контролю над політичною владою", постулати якої слугували ідейною основою "кольорових революцій" XXI ст. [4]. Другий напрям, бунтарсько-терористичний, ідейно й методично сформулював бразильський революціонер Х. К. Маригелла, який 1969 р. опублікував книгу "Бразильська герилья (Короткий підручник міського партизана)" [5], що стала настільним посібником для членів RAF ("Фракція Червоної армії" в Німеччині), Brigade Rosse ("Червоні бригади" в Італії) та більшості терористичних організацій-наступників.

Студентство як соціальна група має здатність мобілізувати великий творчий потенціал і у створен-

ні нових організаційних форм, й у використанні інтелектуальних та художніх засобів. Це провокує невизначеність влади: відмова від застосування сили під час вуличних зіткнень прискорює самоорганізацію бунтівної опозиції, однак водночас протидія поліції може спричинити швидку радикалізацію конфлікту.

Зауважимо, що багато методик організаційної зброї було застосовано і в СРСР наприкінці 1960-х рр. Розпад Союзу ознаменував початок нової стадії розвитку патологічної системи — перебудову функціональної системи держави. Завдяки перемозі ініціатори застосування організаційної зброї отримали певні дивіденди:

- усунення стратегічного військового й ідеологічного супротивника;
- майже безоплатне постачання всіх видів ресурсів;
- величезний незахищений пострадянський ринок;
- згода з усіх зовнішньополітичних питань;
- усунення конкурентів на багатьох товарних ринках;
- стійкий потік розумних, освічених і невибагливих мігрантів;
- одностороннє роззброєння пострадянських країн і встановлення контролю за стратегічними силами, що залишилися, військово-промисловим комплексом і оборонними дослідженнями;
- виплата фінансової данини через розміщення золотовалютних резервів держави в закордонних банках під мінімальний відсоток і запровадження доларового обігу як паралельного національної валюти;
- демографічна катастрофа в державі-мішені (уперше в українській історії смертність населення стала стійко випереджати народжуваність).

Це невтішні результати застосування організаційної зброї, в основу якої покладено технологію "керованого хаосу" та стратегію "м'якої сили".

"Кольорові революції" та стратегія непрямих дій

"Кольорова революція" — узагальнене поняття нового типу політичних технологій зі зміни влади. Таку назву дістала серія масових вуличних протестів населення, що завершилася зміною політичного режиму без військової участі у низці країн Східної Європи, пострадянського простору, Південно-Східної Азії, Північної Африки. Поширена думка, що у країнах, котрі пережили "кольорову революцію", режим керованої демократії змінила публічна демократія. Насправді відбувалася зміна керівних еліт.

Потреба застосування "кольорових революцій" як нових систем політичних технологій, що належать до організаційної зброї, зумовлена певними чинниками, а саме:

- після розпаду СРСР і системи колективної безпеки Варшавського договору інші країни дістали можливість активно втручатися у внутрішні справи колишніх соціалістичних держав без ризику спровокувати глобальний конфлікт;
- для зацікавлених держав і транснаціональних корпорацій корегування місцевої політики у власних інтересах через "кольорові революції" значно дешевше, ніж проведення військових операцій на кшталт іракської;

— завдяки вдосконаленню ІТ-сфери були створені та набули глобального розвитку організаційні, інформаційні й когнітивні технології, що дають змогу формувати у визначених параметрах цілі, цінності, мотивації поведінки як великих соціальних груп, так і окремих осіб — в інтересах замовника і поза контролем із боку суверенної держави;

— розвиток глобальної економічної кризи й фактична ліквідація моноцентричної моделі політики надали старт черговому етапові переділу світу в межах нової військової доктрини мережевих і мережецентричних воєн, в яких "кольорові революції" є ключовим компонентом.

Штучний характер цих заворушень виявляється в застосуванні спеціальних технологій мобілізації громадського протесту, котрий використовують як ударну силу для повалення чинної політичної еліти. Ці технології мають здебільшого універсальний характер і довели високу ефективність у різних частинах земної кулі, що дає підстави говорити про "експорт" "кольорових революцій". Безпрецедентні можливості традиційних і новітніх медіа значно посилюють цей процес, відкривши ширші горизонти для застосування стратегії "м'якої сили" в будь-якій частині світового простору й "високотехнологічного" знищення старих режимів.

Масовість і висока ефективність "кольорових революцій" (від 2000 до 2012 р. унаслідок чітко спланованих подій сталася зміна влади в Югославії, Україні, Грузії, Киргизії, Молдові, Єгипті, Лівії, Тунісі) привертають увагу вітчизняних і закордонних науковців. Одне з перших монографічних досліджень феномену "кольорових революцій" у Росії, що вийшло друком 2005 р., належить колективу авторів під керівництвом С. Кара-Мурзи. Того самого року видано книгу знаного українського фахівця з теорії комунікації Г. Почепцова "Революція.com", присвячену концептуальному аналізу технологій "кольорових революцій". У 2008 р. побачив світ збірник статей за редакцією Н. Нарочницької, в якому на прикладах різних країн розглянуто техніку та структуру "помаранчевих" переворотів.

Сплеск наукового інтересу до зазначеної тематики спричинили також і події Арабської весни. Однією з перших значущих праць стала колективна монографія під керівництвом С. Кургіняна. Надалі вийшла низка авторитетних наукових і публіцистичних розвідок із цієї проблеми, а також твори учасників революційних подій на Близькому Сході та в Північній Африці.

Вагомими інструментами руйнування державності та переформатування геополітичних просторів є стратегії непрямих дій і "м'якої сили". У наш час ці технології слугують найефективнішими засобами ведення геополітичної боротьби на міжнародній арені. Істемблішмент західних держав активно використовує їх для розгрому чи ослаблення реальних і потенційних держав-противників. Попри багату історію застосування цих стратегій віддавна й донині, вони дістали новий зміст під час організації "кольорових революцій" на пострадянському просторі та протестних виступів у Північній Африці й на Близькому Сході.

Термін "стратегія непрямих дій" увів у науковий обіг відомий англійський військовий теоретик і військо-

вий історик Б. Л. Гарт. Концепцію було сформульовано в його праці, що вийшла двома виданнями 1941 і 1946 р. у Лондоні й мала назву "Стратегія непрямих дій". У 1954 р. книгу перевидано у США під назвою "Стратегія". У трактуванні автора, концепція стратегії непрямих дій поширювалася на сферу озброєного протиборства, котру він вважав найефективнішим способом розв'язання міжнародних проблем.

Під час війни, на думку вченого, для швидкої перемоги над супротивником слід зосередити зусилля на масованих ударах по тилових об'єктах і комунікаціях ворожої армії. Це руйнує матеріальну базу й транспортну інфраструктуру супротивника та позбавляє армію "ворожої" держави можливості ефективно чинити тривалий опір. Водночас, на відміну від поглядів К. фон Клаузевіца, Б. Л. Гарт вважав, що головною метою війни є не повне знищення збройних сил "ворожої" держави та її економічного потенціалу, а примус керівної верхівки до прийняття умов, що повністю відповідають політичним, економічним і військовим інтересам агресора [6].

Що стосується історії виникнення іншої, спорідненої за метою, стратегії "м'якої сили" (soft power), то її автором був відомий американський політолог і спеціаліст-системник Дж. Най, який розширив сферу дії стратегії непрямих дій завдяки залученню арсеналу політичних, дипломатичних, економічних, психологічних й інформаційних методів для руйнування основ державного устрою країни — жертви агресії. Варто також зауважити, що нині в американському політичному лексиконі з'явився ще один, близький за значенням синонім цієї стратегії — "розумна сила" [7].

Аналіз праць англо-американських [8], російських [9] та українських [10] дослідників щодо концептуального змісту сучасних засобів міждержавного протиборства свідчить, що стратегії непрямих дій і "м'якої сили" — це особливі технології геополітичної боротьби, орієнтовані на досягнення панування над "ворожою" державою на основі встановлення всеосяжного латентного контролю над механізмом формування й практичної реалізації внутрішньої та зовнішньої політики країни. Впливу зазнають її політико-керівна, соціально-економічна, оборонна, культурно-ідеологічна та інші ключові сфери.

Згідно зі стратегією геополітичного протиборства, тиск агресора на країну-жертву може здійснюватися як за відсутності прямої конфронтації й збереження офіційно "дружнього" характеру відносин із нею, так і в умовах відкритого, зокрема й озброєного, конфлікту.

Водночас ця технологія припускає, що комплексу визначених цілей агресор досягає через встановлення контролю над адміністративно-політичним апаратом державної системи країни — об'єкта впливу. Отже, головною мішенню концентрованої геополітичної атаки з боку агресора під час геополітичної боротьби, відповідно до цієї концептуальної моделі, стає керівна еліта країни-жертви, а також її силові структури; головною метою — встановлення контролю над елітою країни — жертви агресії. Це завдання реалізується за

допомогою прихованого маніпулювання поведінкою конкретних людей і соціальних груп, які безпосередньо визначають політику держави й втілюють у життя внутрішні та зовнішні політичні рішення.

Висновки. Організаційні війни в сучасних умовах ведуть не тільки держави, а й численні некомерційні, громадські об'єднання — фонди, центри, інститути, ліги тощо, створені за участі країни-агресора. Формується мережа організацій, що пронизують усю суспільну тканину й непомітно спрямовують політику уряду в потрібному напрямі. Борються проти таких

об'єднань старими методами чи за допомогою організацій, побудованих за ієрархічним принципом, неможливо. З такими мережевими структурами нічого не здатна вдіяти й держава.

США та їхні західні партнери створюють плацдарми всередині держави-мішені й, використовуючи можливості організаційних операцій, переводять її у стан "керованого хаосу", готують "кольорові революції" для зміни влади. Результатом організаційної війни має стати прихід до влади політиків, які слухняно виконуватимуть вказівки керівних структур країни-агресора.

Список використаної літератури

1. Богданов А. Всеобщая организационная наука / А. Богданов. — Часть 1. Изд. 3-е. — Москва—Ленинград : Книга, 1925. — 300 с.
2. Сенченко М. Мозкові центри країн світу / М. І. Сенченко, О. М. Сенченко, В. Г. Гастинщиков. — Київ : ДП "Вид. дім "Персонал", 2016. — 278 с.
3. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада. Пер. с англ. А. Башкирова / П. Дж. Бьюкенен. — Москва : ООО "Издательство АСТ", 2004. — 444 с.
4. Шарп Дж. Роль силы в ненасильственной борьбе / Дж. Шарп // Вопросы философии. — 1992. — № 8.
5. *Електронний ресурс* із пошуку книг. — Режим доступу: <http://www.e-reading.club/>. — Назва з екрана.
6. Лиделл Гарт Б. Стратегия непрямых действий. Пер. с англ. / Б. Гарт Лиделл. — Москва : Астрель ; Владимир : ВКТ, 2012. — С. 476—478.
7. Най Дж. Современный мировой беспорядок / Дж. Най // США: экономика, политика, идеология. — 1993. — № 2.
8. Швейцер П. Победа. Роль тайной стратегии США в распаде Советского Союза и социалистического лагеря / П. Швейцер. — Минск, 1995 ; Richard N. Haas. Think tanks and U. S. Foreign Policy: A Policy-Maker's Perspective. — Mode of access: <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpe/pj73haass.htm>. — Title from the screen.
9. *Стратегическая информационная война*. Москва, 1996. — 79 с. ; Цымбал Л. А. Синергетика информационных процессов / Л. Цымбал. — Москва, 1995. — 119 с. ; Давыдов Ю. Л. Понятие "жесткой" и "мягкой" силы в теории международных отношений / Ю. Л. Давыдов // Международные процессы. — 2004. — Январь—апрель. — Т. 2. — № 1 (4).
10. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов. — Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2015. — 497 с. ; Поляруш А. Информационная война против Украины: причины и социально-политические технологии / А. Поляруш, А. Юрченко. — Київ : Кий, 2011. — 200 с. ; Поляруш А. Украина: эволюция "революций" / Поляруш А., Юрченко А. — Київ : Саммит-книга, 2013. — 219 с.

Mykola Senchenko

Organizational weapons and their latent impact to the social and communication space

A distinctive feature of modern geopolitics is not a direct intervention in the internal affairs of another state, but a consistent, latent influence on its weakest aspects of life, with a gradual increase in pressure, which leads to destabilization of the situation. Through the use of "managed chaos" and "soft power" strategies, the organizers achieve significant success with minimal cost of resources and resources and provide an external illusion of non-involvement in the ensuing chaos. The paper deals with the aspects of the use of organizational weapons (OW) and "colored revolutions" to overthrow governments of the world and to form power in them, controlled by the aggressor.

It was emphasized that the organizational weapons are based on special organizational management reflection technologies. They are an ordered set of methods (models, programs, strategies, procedures, forms) for the implementation of constantly improving management decisions. The constituent parts of OW are: organizational information weapons, organizational financial, organizational, administrative, organizational, educational, organizational and other types of weapons.

The mechanisms of "color revolutions" — a new type of political technology for changing political power are analyzed. Most often, this is a series of mass street protests of the population, which ends with the overthrow of the political regime, such as in a number of countries of Eastern Europe, the post-Soviet space, Southeast Asia, North Africa, without military participation.

The strategies of "indirect action" and "soft power", which serve as important tools for the destruction of statehood and reformatting of geopolitical spaces, are considered. Today these are the most effective means of geopolitical struggle in the international arena, which is actively used by the establishment of Western powers to destroy or weaken real and potential adversaries.

Keywords: *organizational war; organizational weapons; "color revolutions"; "soft power"; "managed chaos"; Frankfurt School; critical theory; the cultural revolution*

References

1. Bogdanov A. (1925). *Vseobshaya organizacionnaya nauka. Ch. 1. Izd. 3-e.* Moskva—Leningrad: Kniga.
2. Senchenko M. I., Senchenko O. M., Gastinshikov V. G. (2016). *Mozkovi centri krayin svitu.* Kyiv: DP "Vid. dim "Personal".
3. Byukenen P. Dzh. (2004). *Smert Zapada.* Moskva: ООО "Izdatelstvo AST".
4. Sharp Dzh. (2004). Rol sily v nenasilstvennoj borbe. *Voprosy filosofii*, 8.
5. *Elektronnij resurs iz poshuku knig.* (2020). Available at: <http://www.e-reading.club/>.

6. Lidell Gart B. (2012). *Strategiya nepryamyh dejstvij*. Moskva: Astrel; Vladimir: VKT, pp. 476—478.
7. Naj Dzh. (1993). *Sovremennyj mirovoj besporjadok. SShA: ekonomika, politika, ideologiya*, 2.
8. Shvejcer P. (1995). *Pobeda. Rol tajnoj strategii SShA v raspade Sovetskogo Soyuza i socialisticheskogo lagerya*. Minsk; Richard N. Haas. (2020). *Think tanks and U. S. Foreign Policy: A Policy-Maker's Perspective*. Available at: <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpe/pj73haass.htm>.
9. Strategicheskaya informacionnaya vojna. (1996). Moskva ; Cymbal L. A. (1995). *Sinergetika informacionnyh processov*. Moskva ; Davydov Yu. L. (2004). *Ponyatie "zhestkoj" i "myagkoj" sily v teorii mezhdunarodnyh otnoshenij. Mezhdunarodnye processy*, yanvar—aprel, T. 2, 1 (4).
10. Pochepcov G. (2015). *Suchasni informacijni vijni*. Kyiv: Vidavnychij dim "Kiyev-Mogilyanska akademiya" ; Polyarush A., Yurchenko A. (2011). *Informacionnaya vojna protiv Ukrainy: prichiny i socialno-politicheskie tehnologii*. Kyiv: Kij ; Polyarush A., Yurchenko A. (2013). *Ukraina: evolyuciya "revolyucij"*. Kyiv: Sammit-kniga.

Надійшла до редакції 19 лютого 2020 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 378.22.015.311:023.5]:[005.336.2:004](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).23-28

Анатолій Гуменчук,

кандидат історичних наук, проректор з навчальної роботи КНУКіМ,
e-mail: topa@ua.fm

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8931-7474>

Система цифрових компетентностей Бібліотекаря 4.0.

Запропоновано концепцію системного підходу до формування переліку загальних і фахових цифрових компетентностей бакалавра з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, обґрунтовано модель їх наскрізного (кросплатформового) формування у змісті та методиках викладання освітніх компонент бібліотечнознавчих навчальних програм. Схарактеризовано основні види цифрових технологій Бібліотеки 4.0, визначено сучасні тренди їх розвитку в закордонній практиці бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів. Найрозвиненішими серед них визнано мобільні бібліотечні вебсайти та інші мобільні застосунки, технології ідентифікації, доповненої та віртуальної реальності, хмарні й 3D-технології, методи прогнозу аналітики, Інтернет речей, роботизацію та кіберсистеми, штучний інтелект, "великі дані" (Big Data), безпекові технології.

Обґрунтовано, що в умовах розбудови цифрової економіки критерієм сформованості системи цифрових компетентностей сучасного бібліотекаря є наявність "цифрового інтелекту" як єдності трьох базових складників: "цифрового громадянства", "цифрової творчості" та "цифрового підприємництва".

Доведено, що регламентований Стандартом освіти України першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" обов'язковий мінімум цифрових компетентностей має бути розширений і поглиблений з урахуванням міжнародних рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку, що розробила матрицю компетентностей людини на старті кар'єри у 2030 р.

Ключові слова: цифровізація бібліотечно-інформаційної освіти; система цифрових компетентностей; Бібліотека 4.0; бакалавр з інформаційної, бібліотечної та архівної справи; цифровий інтелект

Постановка проблеми. Стратегія України на цифровізацію всіх сфер життєдіяльності суспільства та розбудову цифрової економіки [10] позначається на напрямках модернізації бібліотечно-інформаційної освіти, важливим завданням якої є підготовка кадрів, здатних утілити в життя концепцію "Бібліотека 4.0.". Персонал бібліотеки нового типу має опанувати систему загальних і професійних цифрових компетентностей, розроблення якої є важливою передумовою успішної реалізації завдань цифровізації бібліотечної освіти, науки та практики. Наразі в Україні не створено чіткого, системного бачення стратегії цифровізації бібліотечно-інформаційної галузі, що зумовлює актуальність обговорення цього питання на шпальтах фахових видань.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-методичних засад упровадження компетентнісного підходу в підготовку бібліотечних кадрів належить Н. Бачинській [1], В. Ільганаєвій [4], Р. Крохмальному [6], О. Сербіну й

Т. Ярошенко [12], А. Соляник [13—15] та іншим. Концептуальною основою для створення системи цифрових компетентностей слугували дослідження стану цифровізації бібліотек О. Башун [2], О. Мар'їної [7], С. Назаровця та Є. Кулик [9], Н. Редькіної [11] та інших. Перші спроби сформулювати зміст цифрових компетентностей сучасного бібліотекаря зроблено у працях Т. Дурєвої [3], Н. Коржик [5], О. Мар'їної [8], А. Соляник [14]. Проте системного підходу до моделювання переліку загальних та професійних компетентностей сучасного бакалавра зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" не вироблено, що й становить **актуальність** запропонованого дослідження.

Мета статті — визначити систему загальних і професійних компетентностей бібліотекаря як умову цифровізації бібліотечно-інформаційного соціального інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальні засади розроблення переліку загальних цифрових компетентностей закладено в настановах

урядових ініціатив, зокрема в проєкті "Цифровий порядок денний — 2020", в якому визначено першочергові сфери, проєкти "цифровізації" та напрями цифрових трансформацій України на період від 2016 до 2020 р. [18]. У розділі 9 сформульовано цифрові компетенції та навички, а також нагальні заходи з цифровізації освіти, котрі ще 2017 р. мали стати основоположними для інновацій у системі вищої освіти, зокрема у змісті та структурі підготовки бібліотечно-інформаційних кадрів. За основу формування базових навичок цифрової грамотності взято методичку ЄС (Європейської комісії як вищого органу виконавчої влади Європейської ради), що 2016 р. репрезентувала оновлений фреймворк цифрової компетентності (Digital Competence — DigComp 2.0). Модель охоплює 21 компетенцію, систематизовану у п'ять тематичних блоків: 1. Інформаційна грамотність та грамотність щодо роботи з даними; 2. Комунікація та взаємодія; 3. Цифровий контент; 4. Безпека; 5. Вирішення проблем.

Найбільшу кількість цифрових умінь і навичок наведено у блоці 2. "Комунікація та взаємодія", серед них: "вміння завдяки використанню цифрових технологій спілкуватися та конструктивно взаємодіяти, контактувати із суспільством, користуватися державними та приватними послугами; знання "нетикету" (від англ. network та etiquette), тобто володіння правилами поведінки та етикету в цифровому середовищі; управління цифровою ідентичністю — вміння створювати та управляти аккаунтами" [18, с. 19]. Цих загальних цифрових навичок априорі має набути бакалавр зі спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", до того ж він повинен уміти популяризувати та допомагати формувати цифрову грамотність усім верствам населення — від дітей та юнацтва до домогосподарок та пенсіонерів для їх якнайшвидшої адаптації до умов розбудови цифрової економіки й суспільства знань. Ця функція кіберсоціалізації бібліотек є надзвичайно актуальною в умовах, коли лише 35% громадян України опанували базовий рівень цифрових компетенцій, однак в умовах тотальної цифровізації саме вони дають змогу особистості успішно самореалізуватися в навчанні, працевлаштуванні, громадській діяльності й творчості.

Складнішою є ситуація з набуттям тих загальних цифрових навичок, що за версією DigComp 2.0 належать до тематичних блоків 4. "Безпека" та 5. "Вирішення проблем". Зокрема, серед кібербезпекових умінь найменш розвиненими у випускників бібліотечнознавчих освітніх програм бакалаврського рівня є: "вміння захистити пристрої та контент, знання заходів безпеки, розуміння ризиків та загроз; охорона здоров'я, тобто знання та навички для збереження свого здоров'я та інших з точки зору як екології використання цифрових технологій, так і ризиків, загроз безпеці громадян; захист навколишнього середовища, тобто розуміння впливу цифрових технологій на екологію, навколишнє середовище, з точки зору їх утилізації, а також їх використання, що може нанести шкоду, наприклад, об'єктам критичної інфраструктури

і т. п." [18, с. 19]. Результати анкетування студентів випускних курсів, які опановують бакалаврські освітні програми бібліотечнознавчого профілю в Київському національному університеті культури і мистецтв, уможливають висновок про недостатній рівень формування в майбутніх бакалаврів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи означених цифрових компетенцій, через що варто оновити зміст відповідних освітніх програм, додавши до їхніх навчальних компонент дисципліни "Цифрова екологія" та "Кібербезпека".

Зміст бакалаврських освітніх програм зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" щодо освітніх компонент інформаційно-комп'ютерного спрямування варто збагатити тематичними блоками, що забезпечать формування в майбутніх працівників бібліотек ґрунтовних цифрових компетентностей, пов'язаних, за версією DigComp 2.0, із блоком 5. "Вирішення проблем", тобто з опануванням таких аспектів експлуатації цифрових засобів та технологій: "вміння вирішувати технічні проблеми, що виникають із комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, мережами і т. п.; вміння визначати потреби та знаходити відповідні технічні рішення, або пристосувати цифрові технології до власних потреб; креативне користування, або вміння завдяки цифровим технологіям створювати знання, процеси та продукти, індивідуально або колективно, з метою вирішення повсякденних життєвих та професійних проблем і т. п.; вміння самостійно визначати потребу в отриманні додаткових нових цифрових навичок" [18, с. 19].

Для формування гармонійної системи цифрових компетентностей важливо також зважати на нове поняття "цифровий інтелект" (DQ — Digital Quotient), уведене засадничими документами ЄС для вимірювання рівня готовності особи до повноцінного функціонування в цифровому суспільстві. Високий ступінь сформованості цифрового інтелекту передбачає наявність трьох складників: "цифрове" громадянство, тобто використання цифрових технологій у повсякденному житті, для взаємодії один з одним, спілкування, перегляду цифрового контенту і т. д.; "цифрова" творчість, тобто використання цифрових технологій для створення контенту, медіа, застосувань тощо; "цифрове підприємство", тобто використання цифрових технологій для бізнесу, професійної діяльності і т. ін." [18, с. 19]. Доречно враховувати також і стратегічні прогнози Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), фахівці якої на основі ґрунтовних міжнародних досліджень розробили матрицю компетентностей людини на старті кар'єри у 2030 р. Окрім когнітивних, соціально-поведінкових, кросфункціональних компетентностей, випускник університету-2030 має опанувати такі елементи системи цифрових компетентностей: навички кодування інформації; пошуку, опрацювання та аналізу даних і метаданих; створення контенту та контент-аналізу; інформаційної гігієни; кібербезпеки; взаємодії зі штучним інтелектом та роботами (<https://strategy.uifuture.org/ukraine-learning-nation.html>).

Для поглибленої деталізації переліку професійних цифрових компетентностей Бібліотекаря 4.0. доцільно спиратися на аналітичний звіт Всесвітнього економічного форуму (The World Economic Forum), в якому репрезентовано основні види цифрових технологій: "Інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, доповнена та віртуальна реальність, безпілотні та мобільні технології, біометричні технології, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн та ін." [17]. Їх екстраполяція на бібліотечну діяльність дає змогу зробити висновок, що цифровізація сприяє створенню цілісних технологічних платформ, в середовищі яких бібліотекар на якісно новому інструментально-технологічному та організаційно-методичному рівнях здійснює комфортне інформаційне обслуговування користувачів, зокрема й віддалених.

Про впровадження новітніх трендів свідчить досвід роботи бібліотек багатьох країн світу, що дедалі впевненіше опановують технології Бібліотеки 4.0. Наприклад, найактивніше з цифрових інновацій розвиваються мобільні технології надання бібліотечно-інформаційних сервісів, зокрема мобільні бібліотечні вебсайти та інші додатки, що пропонують послуги пошуку книг в електронних каталогах, їх дистанційного замовлення, бронювання, інформування про різноманітні бібліотечні заходи. Новітні версії мобільних застосунків дають змогу користувачам додавати коментарі та отримувати консультації в чатах миттєвого обміну повідомленнями, зберігати посилання на релевантні електронні ресурси, використовувати додатки з QR-кодами та іншими технологіями доповненої реальності. Американські бібліотеки застосовують хмарні технології, беруть участь в агрегації колекцій "великих даних", опановують методи прогнозу аналітики під час організації інформаційного супроводу наукових досліджень, зокрема: управління дослідницькими даними на основі створення таксономій, розроблення систем метаданих і систематизації інструментів пошуку наукової та патентної інформації, аналізу патентних замовлень у контексті дослідницьких профілів учених тощо. Вельми перспективними для опанування бібліотекарями є технології зв'язаних даних (Linked Data), що допомагають комп'ютерам інтерпретувати текст і пов'язувати його з певними тематичними ресурсами, зокрема ідентифікувати праці авторів у бібліотечних каталогах і зовнішніх базах даних, шукати інформацію з потрібного питання у віддалених цифрових колекціях інтернету тощо [11].

Результати опитування директорів європейських академічних бібліотек щодо наявності в їхніх співробітників компетентностей управління дослідницькими даними (Research Data Management) свідчать, що вони визнають потребу інформаційної підтримки дослідників та консультують їх щодо пошуку та аналітико-синтетичного опрацювання профільної наукової інформації, навчають методики зв'язування власних результатів із всесвітньою мережею наукових архівів.

Утім, через ускладнення вимог користувачів до рівня бібліотечно-інформаційного забезпечення дослідницькими даними бібліотекарі прагнуть опанувати нові компетентності, пов'язані з технологіями візуалізації даних та інтелектуального аналізу контенту (<https://data.uni-bielefeld.de/en>).

Надсучасною технологією є Інтернет речей, і його можливості намагаються використовувати провідні бібліотечні установи. Наприклад, Бібліотека сера Дункана Райса Абердинського університету (Велика Британія) застосовує технології "розумного будинку" для підвищення комфортності обслуговування користувачів, мережеві датчики для вимірювання диму, тепла, вологості, а також камери спостереження для забезпечення захисту фонду від негативних фізико-хімічних чинників зовнішнього середовища. Автоматичні жалюзі чи вікна з автоматичним затемненням зменшують шкідливу дію сонячних променів на книжкові колекції, налаштовують оптимальний режим освітлення у книгосховищах і читальних залах [11].

Для створення високотехнологічних сервісів сучасні бібліотеки інвестують у придбання роботів та дронів, інструментів і технологій віртуальної реальності, тримірних сканерів та принтерів, широкоформатних плотерів для інтер'єрного друку тощо. З їх допомогою бібліотекарі не лише візуалізують і популяризують власні продукти та послуги, а й проводять майстер-класи з навчання користувачів новітніх цифрових технологій. Означені навички допомагають бібліотекам іти в ногу з часом і бути конкурентоспроможними в умовах розбудови цифрової економіки та суспільства знань.

Зважаючи на закордонний досвід, українські заклади вищої освіти, що готують фахівців за спеціальністю 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа", мають радикально оновити зміст освітніх компонентів, котрі передбачають надання студентам цифрових знань, умінь і навичок. Аналіз професійних цифрових компетентностей, унормованих Стандартом вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" [16] свідчить про потребу розширення й поглиблення їх переліку. Зокрема, з 15 фахових компетентностей, що є обов'язковими для опанування майбутніми бакалаврами інформаційної, бібліотечної та архівної справи, 10 наскрізні й мають бути засвоєні як в аналоговому, так і в цифровому режимах. Наприклад, майбутній бібліотечний бакалавр має вміти:

— здійснювати відбір, аналіз, оцінювання, систематизацію, моніторинг, організацію, зберігання, поширення та надання в користування інформації та знань як в аналоговому, так і в цифровому форматах;

— використовувати як аналогові, так і цифрові методи систематизації, пошуку, збереження, класифікації інформації для різних типів контенту та носіїв;

— застосовувати для розв'язання професійних завдань сучасні прикладні комп'ютерні технології, програмне забезпечення, мережеві, мобільні та хмарні технології, технології віртуальної й доповненої реальності, Інтернету речей, "великих даних";

— упроваджувати інноваційні моделі виробництва аналогових та цифрових інформаційних продуктів і послуг; підвищувати якість обслуговування користувачів інформаційних, бібліотечних та архівних установ, зокрема на основі застосування технологій Web 4.0.

Для набуття означених фахових компетентностей варто суттєво оновити навчальний контент дисциплін техніко-технологічної підготовки бібліотечних бакалаврів, додати нові актуальні освітні компоненти, як-от: "Цифрові технології і сервіси", "Цифрові медіа та комунікації", "Цифрові бібліотеки та архіви", "Big Data та метадані", "Цифрова архітектура", "Цифрове кураторство", "Цифрова екологія", "Кібербезпека".

Найефективнішою моделлю формування системи цифрових компетентностей є кросплатформова, за якої вивчення всіх дисциплін відбувається з використанням цифрових технологій. Викладачі мають упроваджувати інноваційні методи навчання на основі освітніх онлайн-платформ для спільної та віддаленої роботи студентів, пропонувати їм відеолекції, навчальні вебінари із застосуванням технологій віртуальної та доповненої реальності, організувати інтерактивне навчальне середовище для групового обговорення проблемних кейсів, реалізації спільних навчально-дослідних проєктів тощо. Важливо заохочувати студентів креативними завданнями щодо дослідження змісту фахової блогосфери, аналізу профільних медіа-ресурсів, активного використання RSS-сервісів для отримання інформації з різноманітних медіаджерел, опанування навичок інтеграції аудіо- та відеоподкастів на актуальні професійні теми, формування власних цифрових портфоліо, а також запроваджувати елементи дистанційної та дуальної освіти.

Слід наближати навчання до практики, мотивувати студентів до креативного та колективного застосування цифрових технологій для підвищення якості бібліотечних сервісів, розроблення та впровадження в бібліотеках актуальних мобільних застосунків, цікавого контенту та медіа. Майбутні бакалаври мають виконувати курсові й дипломні роботи як прикладні проєкти, що реалізуються в бібліотеках-базах прак-

тики під керівництвом досвідчених професіоналів. Під час поглибленої практичної підготовки на цифрових робочих місцях студенти мають змогу, окрім суто професійних, формувати "м'які навички", як-от: лідерство, робота в команді, критичне мислення, креативність тощо. В умовах цифрової економіки ці якості є не менш важливими, ніж професійні, оскільки забезпечують гнучкість та адаптивність фахівця до нових викликів і вимог цифровізації, його конкурентоспроможність у протистоянні робототехніці та штучному інтелектові, постійний саморозвиток і здатність навчатися впродовж життя.

Оновлення змісту й структури бібліотечно-інформаційної освіти має спиратися на надсучасні світові тренди розвитку бібліотечно-соціального інституту, а також аналітичні прогнози авторитетних міжнародних форумів. Зокрема, на думку експертів Всесвітнього економічного форуму [19], до топ-10 ключових навичок, потрібних для успішної роботи в умовах цифрового суспільства, належать такі: комплексне розв'язання проблем, критичне мислення, креативність, управління персоналом, уміння працювати в команді, навички координації, взаємодії, емоційний інтелект, обґрунтовані судження й швидкість ухвалення рішень, клієнтоорієнтованість (сервісна орієнтація — Service Orientation), здатність узгоджувати й вести переговори, когнітивна гнучкість. Водночас фахівці наголошують, що за п'ять років 35% навичок, що є важливими на сучасному ринку праці, докорінно зміниться.

Висновки. Кросплатформовий підхід до формування системи цифрових компетентностей передбачає інтеграцію цифрових знань, навичок і технологій у майже всі освітні компоненти бібліотечнознавчих навчальних програм; удосконалення освітніх інструментів та засобів загальними та професійними цифровими компетентностями; посилення ролі практико-орієнтованих освітніх компонент для ефективного набуття цифрових і "м'яких" навичок. Напрямами подальших досліджень означеної проблематики є вивчення сучасного досвіду підготовки бібліотечних фахівців з європейської освітньої практики.

Список використаної літератури

1. Бачинська Н. Базові концепції модернізації вищої бібліотечної освіти в Україні / Надія Бачинська // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 3. — С. 32—35.
2. Башун О. Бібліотечна освіта в США: використання цифрових технологій / Олена Башун // Бібл. форум України. — 2011. — № 4. — С. 37—38.
3. Дурєєва Т. А. Розвиток навчального середовища в умовах трансформації педагогічних технологій у системі бібліотечно-інформаційної освіти / Т. А. Дурєєва // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. — Харків, 2006. — Вип. 17. — С. 145—153.
4. Ільганаєва В. О. Бібліотечний фактор у становленні інформаційного суспільства : підсумки та завдання бібліотечної освіти 90-х рр. XX ст. — поч. XXI ст. / В. О. Ільганаєва // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Харків, 2004. — Вип. 14. — С. 105—116.
5. Коржик Н. Професійні компетенції бібліотекаря XXI століття / Наталя Коржик // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 6. — С. 12—15.
6. Крохмальний Р. Бібліотечна освіта і міжнародні інтернет-комунікації / Р. Крохмальний // Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотечнознавство та інформаційні технології : зб. наук. пр. — Львів, 2017. — Вип. 11—12. — С. 293—294.
7. Мар'їна О. Ю. Бібліотека в цифровому просторі : монографія / О. Ю. Мар'їна. — Харків : ХДАК, 2017. — 326 с.
8. Мар'їна О. Ю. Соціокомунікаційні технології в європейській бібліотечній освіті / О. Ю. Мар'їна // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Харків, 2013. — Вип. 40. — С. 125—132. — Режим доступу: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v40/18.pdf>. — Назва з екрана.

9. Назаровець С. Бібліотека 4.0: технології та сервіси майбутнього / С. Назаровець, Є. Кулик // Бібліотечний вісник. — 2017. — № 5. — С. 3—14.
10. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovoi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi>. — Назва з екрана.
11. Редькина Н. С. Мировые тенденции развития библиотек: оптимизм vs пессимизм (по материалам зарубежной литературы). Часть 1. / Н. С. Редькина // Библиосфера. — 2018. — № 4. — С. 87—94.
12. Сербін О. Аспекти реформування та вдосконалення сучасної бібліотечної освіти / Олег Сербін, Тетяна Ярошенко // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 2. — С. 12—15.
13. Соляник А. А. Актуальні професійні компетентності для персоналу нової бібліотеки / А. А. Соляник // Х Львівський міжнародний бібліотечний форум "Нова бібліотека — відповідальність кожного" : зб. матеріалів / Укр. бібл. асоц. — Електрон. вид. — Київ, 2019. — С. 28—30.
14. Соляник А. А. Зміст цифрової компетентності здобувачів вищої інформаційної освіти / А. А. Соляник // Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : матеріали міжнар. наук. конф. (15 травня 2018 р.). Київ, 2018. — С. 230—231.
15. Соляник А. Сучасні тренди модернізації вищої бібліотечно-інформаційної освіти України / Алла Соляник // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 1. — С. 21—24.
16. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 02 Культура і мистецтво, спеціальність 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" : затверджено і введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 р. № 1378. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/029-informatsiyna-bibliotchna-ta-arkhivna-sprava-bakalavr.pdf>. — Назва з екрана.
17. Україна 2030 — країна з розвинутою цифровою економікою. — Режим доступу: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>. — Назва з екрана.
18. Цифрова адженда України — 2020: концептуальні засади. Першочергові сфери, ініціативи, проекти "цифровізації" України до 2020 року : проект (версія 1.0.). — Київ, 2016. — 90 с. — Режим доступу: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>. — Назва з екрана.
19. The 10 Skills You Need to Thrive in the Fourth Industrial Revolution. — Mode of access: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourthindustrial-revolution>. — Title from the screen.

Anatolii Humenchuk

Librarian 4.0 digital competency system

The article suggests the concept of the systematic approach to the formation of a list of the Bachelor's in Information, Library and Archives general and professional digital competencies. It grounds the model of their cross-platform (cross-platform) content's formation as well as the teaching methods formation of all library science graduate programs educational components. The study provides characteristics of the main types of the Library 4.0 digital technologies, identifies the modern trends of their development in the foreign practice of library and information services for users. The most developed among them are considered to be mobile library sites and other mobile applications, identification technologies, cloud and 3D technologies, augmented and virtual reality technologies, predictive analytics methods, the Internet of Things, robotics and cyber systems, artificial intelligence, Big Data, and paperless technologies.

It is stated that in the conditions of the digital economy development, the criterion for the formation of a modern librarian digital competencies system is the "digital intelligence" to be the three basic components unity: "digital citizenship", "digital creativity", and "digital entrepreneurship".

Regulated by the educational standard of Ukraine at the first (undergraduate / bachelor degree) level in specialty 029 "Information, Library and Archives", the digital competencies standard minimum is proved to be expanded and deepened in line with the international recommendations of the Organization for Economic Cooperation and Development, having developed the global competencies framework for the career to start in 2030.

Keywords: library and information education digitalization; digital competencies system; Library 4.0; Bachelor in Information, Library and Archives; digital intelligence

References

1. Bachinska N. (2015). Bazovi koncepciyi modernizaciyi vishoyi bibliotchnoyi osviti v Ukrayini. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 3, pp. 32—35.
2. Bashun O. (2011). Bibliotchna osvita v SShA: vikoristannya cifrovih tehnologij. *Bibl. forum Ukrayini*, 4, pp. 37—38.
3. Duryeyeva T. A. (2006). Rozvitok navchalnogo seredovisha v umovah transformaciyi pedagogichnih tehnologij u sistemi bibliotchno-informacijnoyi osviti. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi : zb. nauk. pr.*, Hark. derzh. akad. kulturi. Harkiv, Vip. 17, pp. 145—153.
4. Ilganayeva V. O. (2004). Bibliotchnij faktor u stanovlenni informacijnogo suspilstva : pidsumki ta zavdannya bibliotchnoyi osviti 90-h rr. XX st. — poch. XXI st. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi : zb. nauk. pr.* Harkiv, Vip. 14, pp. 105—116.
5. Korzhik N. (2017). Profesiyni kompetencyi bibliotekarya XXI stolittya. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 6, pp. 12—15.
6. Krohmalnij R. (2017). Bibliotchna osvita i mizhnarodni internet-komunikaciyi. *Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya: Knigoznavstvo, bibliotkoznavstvo ta informacijni tehnologiyi : zb. nauk. pr.* Lviv, Vip. 11—12, pp. 293—294.
7. Mar'yina O. Yu. (2017). *Biblioteka v cifrovomu prostori*. Harkiv: HDAK.
8. Mar'yina O. Yu. (2013). Sociokomunikacijni tehnologiyi v yevropejskij bibliotchnij osviti. *Visnik Harkivskoyi derzhavnoyi akademiyi kulturi : zb. nauk. pr.* Harkiv, Vip. 40, pp. 125—132. Available at: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v40/18.pdf>.

9. Nazarovec S. (2017). Biblioteka 4.0: tehnologiji ta servisi majbutnogo. *Biblioteknij visnik*, 5, pp. 3—14.
10. *Pro shvalennya Konceptiji rozvitku cifrovoyi ekonomiki ta suspilstva Ukrayini na 2018—2020 roki ta zatverdzhennya planu zahodiv shodo yiyi realizaciyi* : rozporjadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 17 sichnya 2018 r. № 67-r. (2019). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi>.
11. Redkina N. S. (2018). Mirovye tendencii razvitiya bibliotek: optimizm vs pessimizm (po materialam zarubezhnoj literatury). Chast 1. *Bibliosfera*, 4, pp. 87—94.
12. Serbin O., Yaroshenko T. (2015). Aspekti reformuvannya ta vdoskonalennya suchasnoyi bibliotечноyi osviti. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 2, pp. 12—15.
13. Solyanik A. A. (2019). Aktualni profesijni kompetentnosti dlya personalu novoyi biblioteki. *X Lvivskij mizhnarodnij biblioteknij forum "Nova biblioteka — vidpovidalnist kozhnogo"* : zb. materialiv. Kyiv, pp. 28—30.
14. Solyanik A. A. (2018). Zmist cifrovoyi kompetentnosti zdobuvachiv vishoyi informacijnoyi osviti. *Informaciya, komunikaciya ta upravlinnya znannyami v globalizovanomu sviti : materialy mizhnar. nauk. konf. (15 travnya 2018 r.)*. Kyiv, pp. 230—231.
15. Solyanik A. (2017). Suchasni trendi modernizaciyi vishoyi bibliotечно-informacijnoyi osviti Ukrayini. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 1, pp. 21—24.
16. *Standart vishoyi osviti Ukrayini: pershij (bakalavrskij) riven, galuz znan 02 Kultura i mistectvo, specialnist 029 "Informacijna, bibliotечna ta arhivna sprava"* : zatverdzheno i vvedeno v diyu Nakazom Ministerstva osviti i nauki Ukrayini vid 12.12.2018 r. № 1378. (2019). Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/029-informatsiy-na-bibliotечna-ta-arkhivna-sprava-bakalavr.pdf>.
17. *Ukrayina 2030 — krayina z rozvnutoyu cifrovoyu ekonomikoyu*. (2019). Available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>.
18. *Cifrova adzhenda Ukrayini — 2020: konceptualni zasadi. Pershochergovi sferi, iniciativi, proekti "cifrovizaciyi" Ukrayini do 2020 roku : proekt (versiya 1.0.)*. (2016). Kyiv. Available at: <https://ucc.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>.
19. *The 10 Skills You Need to Thrive in the Fourth Industrial Revolution*. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourthindustrial-revolution>.

Надійшла до редакції 14 січня 2020 року

УДК 024+[025.355:025.4.03]:004.031.4](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).28-33

Наталія Лоциньська,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу
інформаційно-комунікаційних технологій НБУВ,
e-mail: loschynska@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

Популярні онлайн-бібліотеки з українськомовним контентом

Новий історичний етап розвитку суспільства в XXI ст. зумовлює потребу трансформації діяльності сучасних наукових бібліотек, вдосконалення та розвитку окремих положень бібліотекознавства, узгодження бібліотечної теорії та практики з основними вимогами сучасної інтернет-спільноти. Розв'язанню окреслених проблем має сприяти Закон України "Про Національну програму інформатизації" (№ 74/98-ВР від 4 лютого 1998 р.), що регулює процеси забезпечення громадян і суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією завдяки широкому використанню інтернет-технологій. У статті досліджено місце, роль та перспективи функціонування в інформаційному просторі електронних бібліотек з українськомовним контентом. Здійснено огляд десяти найпопулярніших сучасних бібліотек за їх структурою, завданнями, тематично-змістовим наповненням, відкритістю інформації тощо. Подано стислий огляд праць українських дослідників та європейської Хартії про збереження цифрової спадщини, ухваленої ЮНЕСКО.

Питання створення онлайн-бібліотек є актуальним, а отже в інформаційно-бібліотечному середовищі активно вивчають різноманітні аспекти їхньої діяльності. Насамперед варто звернути увагу на зв'язок електронних бібліотек з освітніми потребами слухачів вищої та середньої школи. Сьогодні віртуальні бібліотечні ресурси становлять один із найпродуктивніших напрямів розвитку цифрових технологій, і можна впевнено прогнозувати їх інтенсивне впровадження в найближчому майбутньому.

Ключові слова: онлайн-бібліотека; оцифрування; контент; цифровий документ; веб-сайт; оцифровані ресурси; цифрові носії; медіафайли

Постановка проблеми. Сучасне суспільство охоплюють численні інформаційні потоки, а отже швидка реакція на події можлива завдяки оперативному опрацюванню даних: отриманню, аналізу, систематизації й трансляції реципієнту. Одним із найповніших джерел інформації нині є онлайн-бібліотеки, архіви книг, статей, ізо-, аудіо-, відеоматеріалів, що зберігаються у всесвітній мережі. З огляду на постійний розвиток сучасного інформаційного простору

й цифровізацію майже всіх процесів життєдіяльності вважаємо за потрібне розглянути особливості створення та функціонування мережових бібліотек з українськомовним контентом.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти діяльності електронних бібліотек досліджували І. Павлуша [2], В. Резніченко [3], В. Бондаренко [1], К. Лобузін [4], І. Лобузін [8], Н. Пасмор [5].

На думку Н. Пасмор, розмаїття форм інформаційного обслуговування у стратегічному плані має забезпечити:

- збереження національної, культурної, історико-правової спадщини на цифрових носіях;
- інтеграцію оцифрованих ресурсів до світового соціокультурного простору;
- відкритий доступ до результатів наукових досліджень (електронні архіви, репозитарії);
- доступ до цифрового контенту в будь-який час тощо [5].

На думку дослідників, "у світі ЕБ формується як оригінальне інформаційне середовище для об'єднання колекцій, послуг і людей з метою надання доступу користувачам до інформаційних ресурсів (ІР)" [6, с. 26].

В інформаційно-бібліотечному середовищі активно вивчають проблематику онлайн-бібліотек, зокрема принципи їх створення, наповнення, зручності користування, актуальності, мобільності тощо.

У наш час електронні бібліотеки становлять один із найпродуктивніших напрямів розвитку цифрових технологій. Значну роль у цьому процесі відіграла Хартія про збереження цифрової спадщини, ухвалена на 32-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у Парижі 2003 р. Документ містить план реалізації програми "Пам'ять людства", що має на меті оцифрування найцінніших пам'яток світової культури. Україна також долучилася до втілення цього проєкту, однак етапи практичного впровадження пов'язані з труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру [7, с. 283].

Мета статті — проаналізувати найпопулярніші сайти з україномовним контентом, розглянути їх основні функції та завдання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до термінологічного поля, зазначимо, що "електронна бібліотека" — впорядкована колекція різноманітних цифрових документів (у тому числі книг), забезпечена засобами навігації та пошуку. Здебільшого це веб-сайт, де поступово накопичуються різні матеріали (тексти, комп'ютерні програми тощо) і медіафайли, кожен з яких самодостатній і доступний в будь-який момент" [1, с. 16].

За даними Вікіпедії, мета створення електронної бібліотеки така:

- забезпечення можливості роботи з документами обмеженого доступу (рідкісними й рукописними книгами, фотоальбомами, дисертаціями, архівами, котрих немає у більшості бібліотек);
- забезпечення доступу до інформації, що існує лише в електронній формі;
- надання користувачам ширших можливостей роботи з електронними документами великих обсягів;
- інформаційне забезпечення користувачів повнотекстовими базами даних у режимі теледоступу (https://uk.wikipedia.org/wiki/Електронна_бібліотека).

Останніми роками в Україні впорядковано численні онлайн-бібліотеки відповідно до потреб сучасної аудиторії. Вони оперативно реагують на запити громадськості, надаючи широкий спектр різноаспектної ін-

формації. Одним із вагомих завдань електронних бібліотек є інформаційний супровід освітнього процесу й забезпечення доступу до навчальної, художньої, спеціалізованої літератури тощо. Розглянемо докладніше електронні бібліотеки з україномовним контентом.

1. *Libruk* (<https://www.libruk.com.ua/>). Електронна бібліотека, що спеціалізується на українській художній літературі. Як зауважують розробники ресурсу, "наш сайт був створений з любов'ю до рідної мови, виключно з метою донесення до читача чудових творів талановитих українців".

На сторінках Libruk згруповано твори українських письменників-класиків і сучасних авторів. Користувачі мають змогу читати книги онлайн та вільно їх завантажувати. Репрезентовано не лише літературу художнього спрямування, а й біографії вітчизняних письменників; в окремому розділі "Самвидав" можна безплатно опублікувати власні книги.

Пошук здійснюється за іменем автора та за жанром твору. 51 жанр обрано доволі професійно, хоча окремі позиції не входять до цього поняття: "наука", "історія", "сучасна література", "саморозвиток", "уривок". Під час ґрунтовнішого ознайомлення з ресурсом з'ясувалося, що "наука" об'єднує науково-фантастичні твори, "історія" — історичні, "саморозвиток" — містить єдину (на час написання статті) книгу про особливу життєву філософію. Сервіс "Мапа письменників України" налічує 286 прізвищ із зазначенням місця походження автора, оригінально візуалізованого за допомогою зображення на карті.

2. *Javalibre.com.ua* (<https://javalibre.com.ua/>). Розробники ресурсу позиціонують його як "бібліотеку книг українською мовою". Літературу репрезентовано у форматах jar, jad, txt, fb2, epub, doc, зручних для читання на різноманітних мобільних пристроях. Ресурс дає змогу завантажувати книги безплатно й переглядати тексти онлайн. Сайт налічує 14 розділів, частина з яких є жанровими (наприклад, роман, повість, поема, байка), частина — тематичними (історія, релігія, філософія), частина — родо-видовими (проза, поезія). Подано анонси книжкових новинок. Знайти видання можна за прізвищем автора, жанровим, родо-видовим, тематичним маркером. Немає градації літератури на художню, наукову, публіцистичну; в одному розділі можуть міститися дитячі вірші, мемуари, наукові монографії, романи, новели, есе тощо. На сайті також зібрано невелику кількість книг неукраїнської тематики та неукраїнських авторів. Об'єднує різноманітні тексти їх україномовність. Не всі розділи містять відповідне до назви наповнення. Наприклад, у розділі "Гумор" подано збірку В. Симоненка "Вино з троянд", у розділі "Релігія" — книгу "Домовик". Більшість текстів розділу "Гумор" — це книги Остапа Вишні та Л. Подерв'янського, хоча репертуар вітчизняної гумористичної літератури не обмежується зазначеними іменами.

3. *"Чтиво"* (<http://chtyvo.org.ua/>). Вільна онлайн-бібліотека україномовної літератури. Наведемо характеристики, подану на сайті:

- тексти зберігаються у різних форматах (fb2, epub, txt, htm, rtf, doc, pdf та djvu);

— зіпсування файлів для зменшення трафіку при завантаженні з бібліотеки (txt.zip, html.zip тощо);

— завантаження файлів у будь-якому доступному форматі або читання безпосередньо з сайту, якщо формат відображається в оглядачі тенет;

— для кожного автора можуть відображатися три "види" творів — власні твори, написані автором; твори, які автор переклав українською; твори, пов'язані з автором (твори про нього);

— для кожного автора можуть бути доступними такі дані: справжнє ім'я, псевдонім(и), ім'я / псевдонім рідною мовою автора, національність, країни проживання, дати народження й смерті, сайт автора, а також біографія;

— для кожного твору можуть відображатися стислі відомості про твір, ім'я автора(-ів) твору, ім'я автора(-ів) перекладу твору, рік написання, обкладинка книги, стислий опис (анотація);

— максимально спрощена навігація сторінками бібліотеки;

— пошук в іменах авторів, назвах творів, описах творів та текстах сторінок довідки;

— коментування творів;

— система закладок ("Моє вибране") на авторів, твори, сторінки.

Однією з "родзинок" бібліотеки є розміщення творів антиукраїнських, брехливо-пропагандистських, відверто ворожих. Цьому розробники надають дивне пояснення: "Ми вважаємо, що ворожа пропаганда теж заслуговує на увагу та її основні зразки варто зберегти у нашому книгосхові для подальшого використання дослідниками і науковцями".

Щоб вирізнити московські пропагандистські твори поміж інших, в їхньому описі є відповідна примітка: "Радимо не читати антиукраїнські пропагандистські твори, якщо ви не досліджуєте їх як фахівець".

Поділ літератури на сайті: "Химерна", "Художня", "Історична", "Народна", "Дитяча", "Наукова", "Навчальна", "Детективи", "Пригоди", "Релігія", "Публіцистика", "Гумор", "Любовна", "Часописи".

Структура головної частини сайту має чимало недоліків, зокрема багато розділів не продумані, випадкові, алогічні. Читачеві складно орієнтуватись у такому сумбурі інформації. Певні підрозділи взагалі не відкриваються, окремі заповнені лише частково. У розділі "Тека авторів" немає жодного прізвища, натомість розміщені назви різноманітних журналів, альманахів ("Сіверянський літопис", "Рідний край") і зовсім без зв'язку збірники наукових статей ("Соціум. Документ. Комунікація", "Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету"). У багатьох розділах подано не назви творів, а назви журналів чи інших періодичних видань. Наприклад, у розділі "Гумор": "Перець", "Маски", "Лис Микита", "Крокодил". Завдання сайту розробники сформулювали цілком конкретно: "Метою діяльності даної е-бібліотеки є поширення і популяризація україномовних творів серед читачів. Причин виникнення бібліотеки є декілька і основні з них розкрито нижче. Оскільки в Україні на даний час склалась така ситуація, коли

через нестачу коштів фонди звичайних бібліотек (як шкільних, так і громадських) поповнюються дуже повільними темпами, то це призводить до значного браку книжок нерадянського періоду — тих, що були заборонені московськими більшовиками і до останнього часу запливали у спецсховищах, тих, що видавалися українською діаспорою, а також видань останніх років — такі книги звичайній людині надзвичайно важко роздобути у паперовому вигляді". Дивно читати такі міркування 2020 року! Які книги нині важко роздобути? Що є бібліографічною рідкістю серед видань, заборонених більшовиками? Це все риторичні запитання. Хіба впродовж останніх 20 років проблематично знайти будь-яку українську книгу в будь-якій формі збереження інформації?

До переваг ресурсу належить можливість читача самостійно розмішувати власні твори. Утім, подані без попереднього прочитання й рецензії фахівця, вони можуть лише засмічувати зібрання.

4. "УкрЛіб" (<https://www.ukrlib.com.ua/>). Онлайн-бібліотеку української літератури засновано на зламі тисячоліть, далекого 2000-го. Сьогодні вона позиціонує себе як найбільша мережева електронна бібліотека української літератури. Засновники проекту намагаються популяризувати рідну мову й культуру, плекати любов до літератури. На головній сторінці читач мав би ознайомитись із засадничими принципами роботи е-бібліотеки, щоб сформулювати думку про цей інформаційний продукт, визначити його цінність. Однак на відвідувачів чекає розчарування, адже, на відміну від "Чтива", на сторінці не зазначено про мету, завдання, ключові принципи, перспективи роботи ресурсу. Натомість розміщено лише коротеньке звернення засновника сайту Є. Васильєва до користувачів: "Вітаю на найбільшій в інтернеті електронній бібліотеці української літератури. Починаючи з 2000 року, ми намагаємося популяризувати українську мову і культуру, плекати любов до рідної літератури новим і новим поколінням. Дякую, що завітали на УкрЛіб". Портал містить лише п'ять розділів: "Українська література", "Світова література", "Навчання", "Літературознавство", "Матеріали на русском". Отже, наявний не лише україномовний контент, хоча незрозуміло, про які матеріали йдеться. Позитивним нововведенням є наявність на сайті шкільної програми з української літератури, що допоможе зорієнтувати учнів у масиві обов'язкових до прочитання творів. Ознайомитись із матеріалами можна без попередньої реєстрації та безплатно.

Комерційну частину сайту репрезентує розділ "Магазин книг", де подано рекламу сучасних бестселерів і масової літератури. Також можна поцікавитись, які саме книги наразі читають інші відвідувачі, для чого слід перейти до розділу "Рейтинг творів", де розміщено відомості про твори дня, найпопулярніші видання та останні надходження до бібліотеки.

Значну увагу приділено навчальним матеріалам: рефератам, творам, переказам, контрольним запитанням, домашнім завданням, підручникам, навчальним презентаціям. Цілком зрозуміло, що серед учнівської молоді ресурс "УкрЛіб" надзвичайно популярний.

5. *ЕБ "Українська література"* (<https://ukrclassic.com.ua/>). Розробники сайту зауважують: "Ми раді вітати Вас у нашій електронній бібліотеці, шановні учні, а також поціновувачі української літератури! Саме тут Ви маєте можливість отримати вільний доступ до кращих творів класичної української літератури, з якими ми всі почали знайомство ще в школі. Для зручної і швидкої роботи з матеріалами сайту, всі письменники були структуровані за алфавітним покажчиком. Вам необхідно всього лише в один клік обрати потрібного автора і перед Вами відкриється сторінка зі списком усіх необхідних матеріалів, що відносяться до автора. В цей список входять: біографії письменника (детальна і коротка); твори письменника, які можна читати прямо на сайті або ж завантажити в різних форматах (.docx .fb2 .pdf .djvu) в один клік безкоштовно і без реєстрації, для читання на мобільному телефоні, планшеті, електронній книзі; скорочені твори та перекази — для економії часу або ж для повторення раніше прочитаного твору; аналіз і характеристики творів — завдяки яким ви зможете краще і швидше підготуватися до уроку або ЗНО; шкільні твори допоможуть вам виконати домашнє завдання. При розробці сайту ми намагалися приділяти увагу простоті користування і лаконічності подачі матеріалів — все те, що необхідно для економії ваших сил і часу під час вивчення української літератури".

Завдання бібліотеки — допомогти випускникам школи у підготовці до ЗНО з української літератури. Каталог авторів і творів узгоджений з програмою підсумкового незалежного контролю. Наведено офіційну програму ЗНО з української літератури на 2020 р. Відповідно до неї дібрано літературу, характеристику творів, подано літературознавчий аналіз, теоретичне підґрунтя, зразки формулювання власних думок щодо прочитаних текстів. Одним з етапів зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури є завдання з розгорнутою відповіддю — створення власного письмового висловлювання на дискусійну тему. Воно потребує вміння формулювати і обстоювати власні думки, аргументувати, робити приклади для їх підтвердження, робити висновки, логічно й послідовно викладати міркування у зв'язному тексті, а також передбачає тестування рівня знань учасників ЗНО з національної та світової літератури, історії та мистецтва. У характеристиці зазначено жанр твору, тему, ідею, героїв, історію створення тощо.

6. *Shift Library CMS* (<http://lib.shiftcms.net/>). Бібліотека української та зарубіжної літератури українською мовою, завданням якої є, як зазначено на сайті, "поширення і популяризація україномовних творів серед читачів. Особлива увага приділяється книжкам нерадянського періоду, що видавались українською діаспорою, а також виданням останніх років. Пріоритетним завданням бібліотеки є надання читачам електронних книг в повному обсязі та забезпечення школярів і студентів україномовним матеріалом, який вони вивчають за програмами навчальних закладів".

Книги згруповано за такими жанрами: "гумор", "детективи й трилери", "дитяча література", "довідко-

ва література", "документальна література", "домоведення (дім і сім'я)", "комп'ютери та Інтернет", "любовні романи", "наука", "освіта", "поезія", "драматургія", "пригоди", "проза", "релігія і духовність", "старовинна література", "фантастика". Не зрозуміло, що охоплює жанр "старовинна література" (мабуть, давня) і які твори внесено до розділів "освіта", "наука", "релігія", "домоведення". Жанрові поняття в цьому разі змішано з галузевою класифікацією. Авторам варто було ознайомитися з Універсальною десятиковою класифікацією, що стосується й розробників решти проаналізованих сайтів. "Наука", "освіта" — це радше вказівка на стиль твору. Такий розділ може охоплювати надто великий масив літератури, що утруднює пошук.

На думку творців ресурсу, компактність, зручність та універсальність електронних текстів яскраво свідчать про те, що в електронній книзі велике майбутнє й українці просто зобов'язані йти в ногу з часом. Саме тому розробники прагнуть забезпечити якнайзручніше користування та якнайпростіший доступ до контенту електронної бібліотеки. Однак ця декларація не завжди відповідає пропозиції.

7. *ЕБ Національної бібліотеки України для дітей* (<http://www.chl.kiev.ua/elibrary/>). У фонді Національної бібліотеки України для дітей є багато книг, що збереглися в одиничних примірниках і репрезентовані у зібранні рідкісних і цінних видань. Окремі з них являють собою справжні шедеври книжкової культури періоду другої половини XIX — першої половини XX ст., є й малотиражні цікаві наукові дослідження, котрі можуть стати у пригоді сучасним ученим. Доступ до цих видань мають здебільшого книгознавці, мистецтвознавці, літературознавці, художники, видавці.

Мета проекту: в межах чинного законодавства з авторського права ознайомити широкий загал із найкращими зразками зібрання.

Ймовірно, надалі, за домовленістю з авторами та видавництвами, колекцію електронної бібліотеки поповнять і сучасні видання.

Шедеври світової літератури — це основний напрям діяльності ЕБ НБУ для дітей. Сучасні видання — це перспективний план, а отже, складно визначити терміни його реалізації.

8. *Дитяча онлайн-бібліотека "Читанка"* (<http://chytanka.com.ua/>). Розробники сайту звертаються до користувачів: "Привіт, ми — Таня, Таня і Світлана. Наш веб-проект "Читанка" — це дитяча публічна онлайн-бібліотека.

Коли ми були дітьми, у нас було дуже багато дитячих книжок. Зокрема, україномовних. Це були прекрасні книжки з чудовими малюнками. Немало з них і досі збереглися. Ми хочемо поділитися цим добром із сучасними дітьми.

Ми не скануємо сучасні дитячі книжки і не станемо їх викладати на цей сайт, якщо нам хтось надішле. Сучасну дитячу книгу можна купити у крамниці. У нашій бібліотеці будуть тільки ті книги, які давно не перевидаються і яких у крамницях не знайдеш.

Незважаючи на це, варто пам'ятати про авторське право. Матеріал, розміщений на цьому сайті, на-

лежить видавництвам, письменникам, ілюстраторам. Якщо Ви хочете мати якусь із давніх книг у паперовому вигляді, спробуйте звернутися до видавництва, вказаного в анотації. <...>

Втім, деякі примірники можна придбати у букіністів, які віднедавна співпрацюють із "Читанкою". Щоб знайти їх, наберіть у пошуку слово "придбати".

З перших кроків знайомства із сайтом розробники намагаються ототожнити себе з читачем, стати йому за вчителя чи старшого товариша, чому сприяє неформальна манера спілкування. Як і попередня, ця бібліотека має власну концепцію: презентує лише старі дитячі книги, що давно не перевидаються, а отже їх важко придбати. Пошук здійснюється за допомогою систематичного та алфавітного каталогів, за прізвищем автора чи художника-ілюстратора. Співпраця з букіністами розширює комерційний сектор бібліотеки.

9. *E-bookua.org.ua* (<http://e-bookua.org.ua/>). Сайт планувався як ресурс, на якому зібрано художню літературу українською мовою. Проте спектр репрезентованих видань значно ширший: твори зарубіжних авторів, біографії, історичний роман, пригод, фантастика, фентезі, детективи, бойовики, любовні романи, сучасна проза, публіцистика, новини, наукова та освітня література тощо. Для підвищення популярності на сайті розміщено ігри та аудіокниги.

Основну увагу розробники приділили художній класиці різних літератур світу українською мовою. Сайт розрахований на шкільну учнівську молодь.

10. *"UkrLit.org"* (<http://ukrlit.org/>). Публічна електронна бібліотека української художньої літератури, що репрезентує художні твори та біографії письменників. Пошук здійснюється за автором, назвою, мовою, роком написання. Літературу поділено за родами (проза, поезія, драма), жанрами (поєми, гімни, балади, байки), піджанрами (поєма-містерія, драма-феєрія). Також на сайті подано словник і онлайн-транслітерацію з української мови на англійську. Тлумачний словник української мови містить слова та словосполучення з різних словників.

На сайті зазначено: "Словник УКРЛІТ.ORG побудовано за принципом єдиної перехресної електронної бази слів і словосполучень в українській мові та словникових статей до них за різними словниками. Такий принцип дозволяє окремо виводити опис до слова по одному словнику, окремо по всіх словниках.

Крім того це дає можливість сформувати сукупну динамічну базу слів та словосполучень за різними словниками.

Кожна словникова стаття супроводжується вихідними даними: словник, том, сторінка. Це забезпечує належний академічний рівень і дозволяє користуватись словником у наукових колах.

Словник має кількарівневу систему навігації (словник, дві літери, близькі слова) та пошук з інтегрованою системою автоматичної підказки на 15 слів".

Висновки. Проаналізовані електронні бібліотеки мають низку спільних рис: 1) це вільнодоступні мережеві електронні ресурси, що спрощують доступ читача до актуальної інформації; 2) спеціалізуються на художній та освітній літературі; 3) належать до вільних популярних бібліотек, тому не зберігають наукові чи вузькоспеціальні професійні тексти; 4) мають за мету підвищити національну свідомість молоді, прищепити любов до рідної мови, літератури, фольклору.

Наша держава активно працює над створенням електронних бібліотек різного спрямування, однак, на думку дослідника І. Лобузїна, "в Україні наразі не розроблено цілісної системи нормативно-методичного забезпечення процесів створення масштабних бібліотечних цифрових ресурсів, гармонізованої з міжнародними стандартами та нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства. Безперечно, проблема вироблення єдиних технічних та технологічних підходів до оцифрування бібліотечних документів та створення цифрових бібліотек, обґрунтування комплексу вимог до інформаційної інфраструктури цифрового бібліотечного фонду є актуальною" [8, с. 67].

Отже, більшість розглянутих ЕБ є однотипними і дублюють одна одну. Найімовірніше, це короткочасні проєкти, що ґрунтуються на комерційній основі, проте вони відіграють вагомий роль в інформаційному супроводі, зокрема освітньої діяльності, саморозвитку тощо. Саме з таких крихітних цеглинок будується храм української національної ідентичності в європейському просторі, адже "повноцінне входження української держави до європейської спільноти залежить від багатьох економічних, політичних та юридичних чинників. Не останню роль тут відіграє також інтеграція культурної спадщини української нації з європейською культурою" [9, с. 15].

Список використаної літератури

1. *Бондаренко В.* Електронні бібліотеки в контексті дистантного обслуговування користувачів / Вікторія Бондаренко // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 6. — С. 16.
2. *Павлуша І. А.* Створення та розвиток електронних бібліотек в Україні: бібліотекознавчий аспект (кінець ХХ — початок ХХІ ст.): дис. ... канд. іст. наук / Павлуша Ірина Анатоліївна; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2002. — 208 арк.
3. *Резніченко В. А.* Електронні бібліотеки: інформаційні ресурси та сервіси / В. А. Резніченко, О. В. Захарова, Е. Г. Захарова // Проблеми програмування. — 2005. — № 4. — С. 60—72.
4. *Лобузїна К. В.* Лінгвістичне забезпечення електронних бібліотек / К. В. Лобузїна // Реєстрація, зберігання і обробка даних. — 2001. — Т. 3, № 3. — С. 78—87.
5. *Пасмор Н. П.* Електронні бібліотеки як елемент інформаційного суспільства. — Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5526/1/Pasmor.pdf>. — Назва з екрана.
6. *Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України: монографія / О. С. Онищенко [та ін.];* Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ: [б. в.], 2013. — 224 с.

7. Тюрменко І. Цифрова історико-культурна спадщина на веб-сайтах архівних установ України та Франції: порівняльний аналіз. — Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25024/1/134-282-283.pdf>. — Назва з екрана.
8. Лобузін І. В. Технології інтеграції міжнародних та національних бібліотечних цифрових ресурсів / І. В. Лобузін // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — Київ, 2017. — № 1. — С. 66—78.
9. Коновал Л. Функціонування національних цифрових бібліотечних проєктів у контексті формування електронної бібліотеки "Україніка" / Л. Коновал // Бібліотечний вісник. — 2016. — № 2. — С. 11—16.

Natalia Loshchinskaya

Popular online libraries with Ukrainian content

New historical stage of development of society in the XXI century determines the need for transformation of scientific and practical activity of modern scientific libraries, improvement and development of certain provisions of library science, harmonization of library theory and practice with the basic requirements of the modern online community. The outlined problems should be facilitated by the Law of Ukraine "On the National Program of Informatization" (№ 74/98-BP of February 4, 1998), which regulates the processes of providing citizens and society with timely, reliable and complete information through the widespread use of Internet technologies. The place, role and prospects of functioning in the information space of electronic libraries with Ukrainian-language content are investigated in the article. The ten most popular modern libraries are reviewed by their structure, tasks, content and content, openness of information and more. A brief overview of the works of Ukrainian researchers and the UNESCO-approved European Digital Heritage Charter is presented.

The issue of creating online libraries is topical, and therefore, in the information and library environment, various aspects of their activity are being actively studied. First of all, it is important to pay attention to the connection of electronic libraries with the educational needs of high and high school students. Today, virtual library resources are one of the most productive areas for digital technology development, and we can confidently predict their intense development in the near future.

Keywords: online library; digitization; content; digital document; website; digitized resources; digital media; media files

References

1. Bondarenko V. (2015). Elektronni biblioteki v konteksti dyskantnoho obsluhovuvannya korystuvachiv. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 6, pp. 141—156.
2. Pavlusha I. A. (2002). *Stvorennia ta rozvytok elektronnykh bibliotek v Ukraini: bibliotekoznavchyi aspekt (kinets XX — pochatok XXI st.* PhD dissertation (History). V. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv.
3. Reznichenko V. A. (2005). Elektronni biblioteki: informatsiini resursy ta servisy. *Problemy prohramuvannya*, 4, pp. 60—72.
4. Lobuzina K. V. (2001). Lihvystychnе zabezpechennia elektronnykh bibliotek. *Reiestratsiia, zberihannia i obrobka danykh*. Vol. 3 (3), pp. 78—87.
5. Pasmor N. P. (2019). *Elektronni biblioteki yak element informatsiinoho suspilstva*. Available at: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5526/1/Pasmor.pdf>.
6. Onyshchenko O. S. (2013). *Tendentsiyi vplyvu hlobalnoho informatsiinoho seredovyshcha na sotsiokulturnu sferu Ukrayiny*. Kyiv.
7. Tyurmenko I. (2020). *Tsyfrova istoryko-kulturna spadshchyna na veb-saytakh arkhivnykh ustanov Ukrayiny ta Frantsiyi: porivnyalnyi analiz*. Available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25024/1/134-282-283.pdf>.
8. Lobuzin I. V. (2017). Tekhnolohiyi intehratsiyi mizhnarodnykh ta natsionalnykh biblioteknykh tsyfrovnykh resursiv. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiya*, 1, pp. 66—78.
9. Konoval L. (2016). Funktsionuvannya natsionalnykh tsyfrovnykh biblioteknykh proektiv u konteksti formuvannya elektronnoyi biblioteki "Ukrayinika". *Biblioteknyi visnyk*, 2, pp. 11—16.

Надійшла до редакції 21 січня 2020 року

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 025.321:004'24](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(282).33-37

Олександр Кузнєцов,

завідувач відділу наукового комплектування

та опрацювання фондів ДНТБ України,

e-mail: kuznetsov021@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9902-1295>

Автоматизація створення бібліографічного опису авторефератів

У статті розглянуто аспекти оптимізації процесу каталогізації авторефератів дисертацій у Державній науково-технічній бібліотеці (ДНТБ) України. Автоматизація введення бібліографічних описів авторефератів дисертацій у базу даних ґрунтується на тому, що згідно з чинними правилами бібліографічний опис видання здійснюють із титульного аркуша. Однак автореферати не мають титульного аркуша, тому каталогізатори опрацьовують основні відомості, розміщені на обкладинці. Відповідно до правил складання автореферату дисертації титульний аркуш оформлено так, що кожний абзац містить певну бібліографічну інформацію.

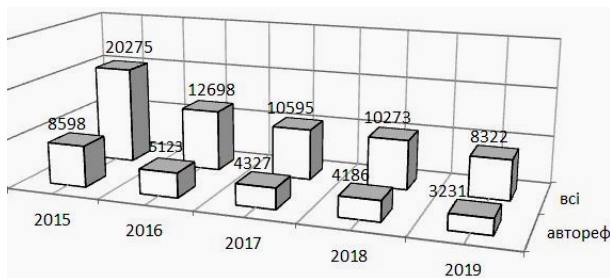
Процес автоматизації створення бібліографічного опису авторефератів фактично передбачає програмне розставлення індексів розділення в тексті з обкладинок цих документів, що спрощує їх подальший імпорт у відповідну базу даних.

Проаналізований процес автоматизованого введення авторефератів у базу даних розроблено за допомогою програмного забезпечення VBA для Word та апробовано у відділі наукового комплектування і опрацювання фондів ДНТБ.

Ключові слова: каталогізація; автореферати; автоматизація; бібліографічний опис; алгоритм; кодування

Постановка проблеми. Державна науково-технічна бібліотека України від 1992 р. здійснює формування фонду вітчизняних авторефератів дисертацій (далі — авторефератів). Від 2006 р. каталогізація відбувається в електронному каталозі САБ ІРБІС (далі — ЕК).

Динаміку надходження авторефератів до фонду бібліотеки за останні п'ять років подано на діагр. 1. Відомості наведено з бази даних "Книги та періодика" ДНТБ України за 2015—2019 рр. (станом на 23.10.2019), що містить і бібліографічні записи авторефератів.

Діагр. 1. Динаміка надходження авторефератів

Згідно з наведеними показниками, надходження авторефератів від 2016 р. стабілізувалося й становило в середньому 4200 примірників на рік. Під час введення бібліографічних описів авторефератів до ЕК ДНТБ України каталогізатор заповнює понад 40 полів, що потребує значних витрат часу, тому вдосконалення цих процесів є актуальним завданням.

Мета статті — проаналізувати особливості автоматизації створення бібліографічного опису авторефератів, що дасть змогу заощадити час і оптимізувати працю каталогізаторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автореферат оформлюють відповідно до національних стандартів: ДСТУ 3008:2015 "Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлення"; ДСТУ 7.1:2006 "Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис, бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання", а також Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій [1].

Бібліографічний опис видання створюють із титульного аркуша, однак автореферати його не мають, тому каталогізатори опрацюють основні відомості, уміщені на обкладинці. Стандартизовані вимоги щодо оформлення авторефератів дають змогу здобути потрібні відомості, адже в кожному рядку розміщено інформацію для введення у відповідне поле бази даних.

Рис. 1. Приклад оформлення обкладинки автореферату

Для оптимізації процесу каталогізації автореферату (рис. 1) слід зісканувати його обкладинку, після чого розпізнати файл у текстовому форматі за допомогою Fine Reader 9 (чи пізнішої версії), Word 2016 (розпізнає файли pdf без текстового шару), онлайн-сервісів, Гугл-диск. Відтак каталогізатор здобуває текстові дані (табл. 1).

Для повноти бібліографічного запису потрібно заповнити певні службові поля. Для авторефератів вони відомі: #101: ukr, #102: UA, #900: ^Cm1, #920: PAZK, #907: ^СКТ^A20190916^Bsns, #919: ^Aukr, #905: ^В1^F1^Н1^J1^21, ****.

Розпізнаний текст у Word слід виділити та опрацювати за допомогою макросу VBA. Розглянемо як найцікавіший фрагмент другий абзац — АЛЕКСАНДРОВ МИХАЙЛО ЄВГЕНОВИЧ. Для ЕК це поле 700. Алгоритм опрацювання наведено в табл. 2.

Таблиця 1

Текстові дані з обкладинки автореферату

№ абз.	Зміст	Коди ЕК
1	МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ	#200^G
2	ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ	#710: ^A
3	АЛЕКСАНДРОВ МИХАЙЛО ЄВГЕНОВИЧ	#700: ^AAлександров^ВМ.Є.^GМихайло Євгенович
4	УДК 342.95:338(477)	#675:
5	АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕЧНОСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ	#200: ^A
6	Спеціальність 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право"	#328: ^N 12.00.07
7	АВТОРЕФЕРАТ дисертації на здобуття наукового ступеня	У поля для додаткової інформації
8	кандидата юридичних наук	#328: ^Акандидата юридичних наук
9	Київ — 2019	#210: ^D2019^AKiїв

Алгоритм опрацювання абзаців

№	Зміст операції	Результат
1	Взяти потрібний абзац	АЛЕКСАНДРОВ МИХАЙЛО ЄВГЕНОВИЧ
2	Зробити всі літери маленькими	александров михайло євгенович
3	Зробити кожне слово з великої літери	Александров Михайло Євгенович
4	Зробити ініціали з другого та третього слова (понад два символи між пробілами)	М. Є.
5	Розставити коди	#700: ^ААлександров^ВМ.Є.^ГМихайло Євгенович

Далі потрібно виділити розпізнаний текст із титульної сторінки, натиснути Alt+F8, вибрати потрібний макрос — і запис готовий (рис. 2).

У результаті виконання наведених операцій сформовано запис для ЕК (рис. 3).

Надалі каталогізатор дотримується цього алгоритму, опрацьовуючи потрібну кількість титульних сторінок авторефератів. Записи слід зберігати в текстовому файлі з будь-яким ім'ям і розширенням ".txt". Кожен запис закінчується позначкою "*****" (на нашу думку, це вдалий вибір розробників ЕК для розділення записів). Далі застосовують "Сервіс-Імпорт" і формат даних — текстовий у модулі "Каталогізатор".

Вибір кодування під час імпорту записів залежить від кодування тексту. Доцільно використовувати редактор "Блокнот", наявний у системах Windows. Всі записи слід скопіювати з Word і вставити в редактор "Блокнот", а потім імпортувати (рис. 4).

Зрозуміло, що зберігання файлу та імпорт записів у базу даних мають відбуватися за умови однакового кодування, інакше не уникнути спотворення символів ("кракозябрів"). Результат наведено на рис. 5.

Аналіз економії дій під час введення запису наведено в табл. 3.

Отже, економія кількості кліків сягає понад три сотні, а це непоганий результат для одного запису!

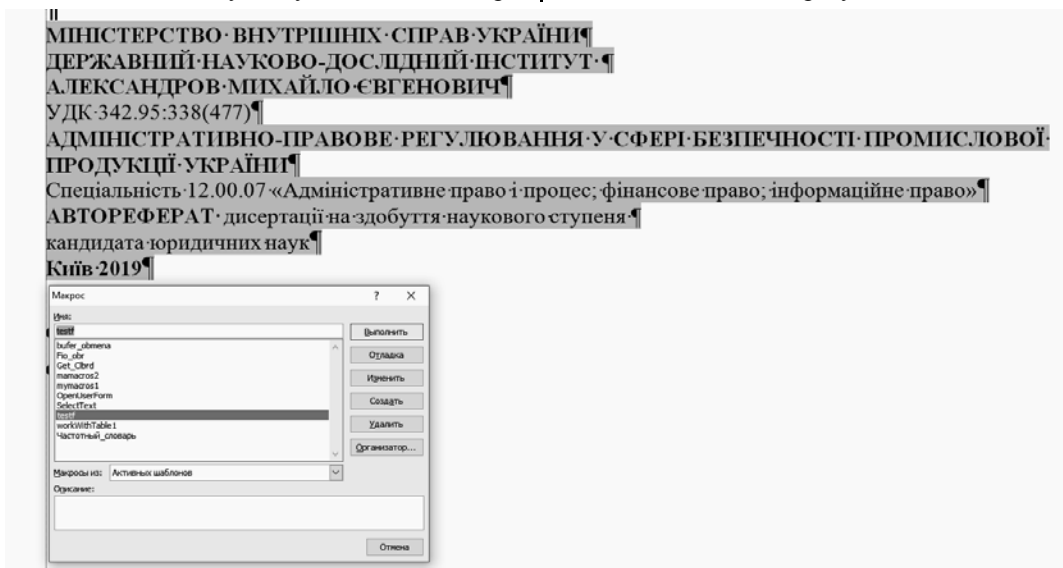

Рис. 2. Запуск макросу

```
#101: ukr
#102: UA
#900: ^Та^В05^Сm1
#920: PAZK
#907: ^СКТ^А20191119^Внае
#919: ^Aukr
#10: ^D10.00
#710: ^АДержавний науково-дослідний інститут
#700: ^ААлександров^ВМ.Є.^ГМихайло Євгенович
#200: ^ААдміністративно-правове регулювання у сфері безпеки промислової продукції України
^ААлександров Михайло Євгенович
^GMBC
#210: ^D2019^AKiiv
#675: 342.95.338(477)
#328: ^A12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»^N12.00.07
#910: ^A0^B999999-K^DBPД^E10.00^H999999-K^U2019/NNN^YNNN^C
#905: ^В1^F1^H1^J1^21
*****
```

Рис. 3. Результат дії макросу: заміна виділеного фрагменту текстом запису

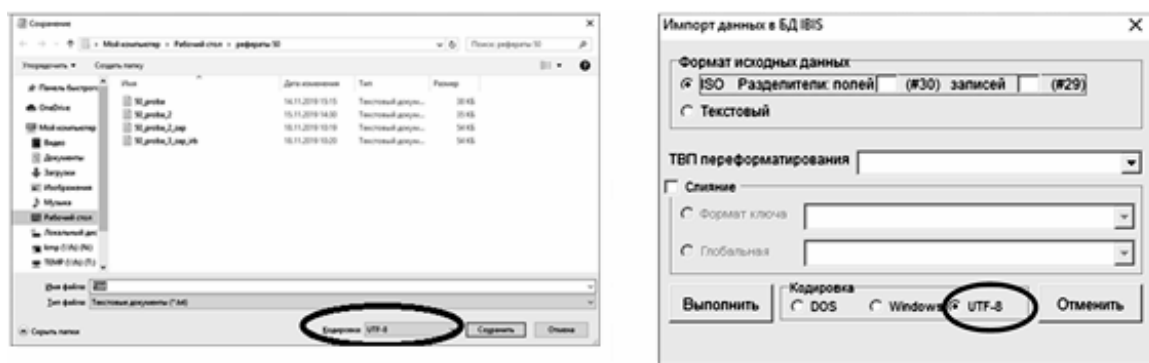

Рис. 4. Зберігання файлу та імпорт записів

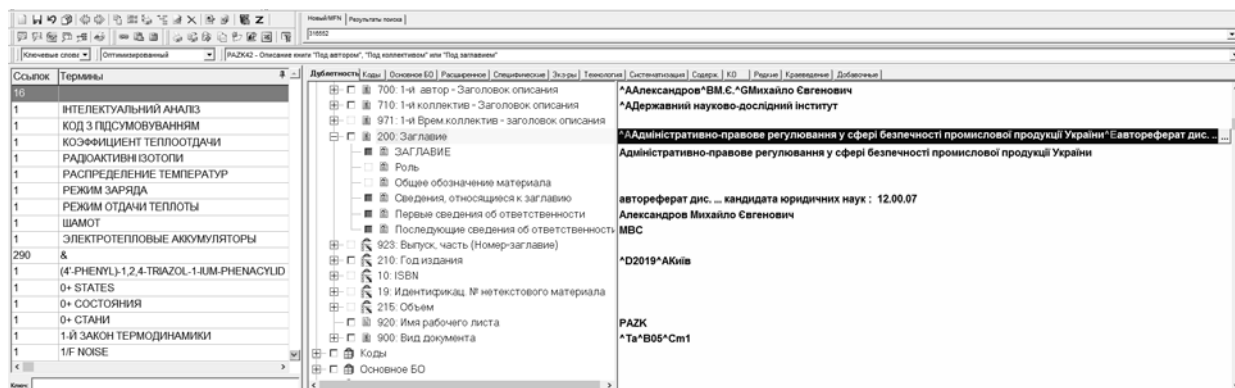

Рис. 5. Результат імпорту запису

Таблиця 3

Аналіз економії дій

№ поля	Назва поля	Кількість кліків чи натискань клавіатури	Примітки
#101: ukr	Мова	1	Вибір з меню
#102: UA	Країна	1	Вибір з меню
#900: ^Ta ^B05 ^Cm1	Коди: тип вид характер	3	Вибір з меню
#920: PAZK	Назва робочого листа	0	Автоматично
#907: ^СКТ^A20191119^Bnae	Етап роботи, дата, каталогізатор	0	Автоматично
#919: ^Aukr	Мова документа	1	Вибір з меню
#10: ^D10.00	Ціна	5	Набір на клавіатурі
#710: ^АДержавний науково-дослідний інститут	Колективний автор	36	Набір на клавіатурі
#700: ^ААлександров^ВМ.Є.^ГМихайло Євгенович	Перший автор ПІБ	31	Набір на клавіатурі
#200: ^ААдміністративно-правове регулювання у сфері безпечності промислової продукції України	Назва	86	Набір на клавіатурі
^FАлександров Михайло Євгенович	Перші відомості про відповідальність	31	Набір на клавіатурі
^GMBC	Наступні відомості про відповідальність	3	Набір на клавіатурі, скорочення за таблицю
#210: ^D2019^AKиїв	Рік видання	8	Набір на клавіатурі
#675: 342.95:338(477)	УДК	20	Набір на клавіатурі
#328: ^A12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" ^N12.00.07	Примітки про дисертації: назва та номер спеціальності ВАК	76	Набір на клавіатурі
#910: ^A0^B999999 K^DBPІД^E10.00^H999999 K^U2019/NNN^YNNN^C	Відомості про екземпляри	6	Набір на клавіатурі (заміна NNN)
#905: ^B1^F1^H1^J1^21 ****	Службова інформація Кінець запису	6 0	
Усього		314	

Висновки. Розглянувши процес автоматизації створення бібліографічного опису авторефератів, зауважимо, що він має певні переваги та недоліки. Зокрема, висококваліфіковані та досвідчені каталогізатори ставлять під сумнів можливість економії часу, стверджуючи, що за допомогою наведеного методу 50 авторефератів можна опрацювати за дві-три години, тоді як віртуози своєї справи здатні зробити це швидше.

До переваг належать такі:

- автоматизація рутинної роботи зі створення запису автореферату;
- економія кадрового ресурсу, адже не потрібен фахівець вищої кваліфікації, який швидко й чітко опрацьовує такі документи;

— запропонований метод не втрачає актуальності за тотальної диджиталізації [2; 3], оскільки створення електронного запису значно прискорює пошук серед повних текстів. Якщо в майбутньому бібліотеки отримуватимуть цифрові версії документів, це дасть змогу спростити процеси автоматизованого створення бібліографічного запису завдяки тому, що такі ланки, як сканування та розпізнавання документів стануть зайвими.

Коли запис створено, слід скорегувати неточно розпізнані поля: назва, автор, колективний автор тощо, а також дані про номер акту NNN КСО (рис. 4) для всіх записів партії та інвентарний номер (999999) для кожного запису.

Список використаних джерел

1. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень ВАК України. — 2007. — № 6. — С. 9—17; Бюлетень ВАК України. — 2009. — № 5. — С. 26—30; Бюлетень ВАК України. — 2011. — № 9—10. — С. 2—10. — Режим доступу: <http://anu.edu.ua/uploads/aspirantura-17-18/19720.pdf>. — Назва з екрана.
2. Слово року 2019. — Режим доступу: http://myslovo.com/?page_id=4634. — Назва з екрана.
3. Володимир Зеленський: Наша глобальна мета — побудувати країну з добре розвинутою цифровою економікою. — Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nasha-globalna-meta-pobuduvati-krayinu-z-58593>. — Назва з екрана.

Oleksandr Kuznetsov

Automation of creation bibliographic description of dissertation abstracts

The article deals with the optimization of the cataloging process of dissertation abstracts at the State Scientific and Technical Library (SSTL) of Ukraine. Automation of entering bibliographic descriptions of dissertation abstracts into the database is based on the fact that according to the current rules a bibliographic description of the publication is created from the title page. However, abstracts do not have a cover sheet, so the main information is taken from the cover. According to the rules for composing a thesis abstract, the title page is designed so that each paragraph contains certain bibliographic information.

The process of automating the creation of a bibliographic description of abstracts, in fact, involves the programmatic placement of indices of division in the text from the covers of these documents, which facilitates their further import into the relevant database.

The analyzed automated abstract introduction process was developed with the help of VBA software for Word and tested in the Scientific Research and Development Fund department of the SSTL.

Keywords: cataloging; abstracts; automation; bibliographic description; algorithm; coding

References

1. Osnovni vimogi do disertacij ta avtoreferativ disertacij (2019). *Byuleten VAK Ukraini*, 2007, 6, pp. 9—17; *Byuleten VAK Ukraini*, 2009, 5, pp. 26—30; *Byuleten VAK Ukraini*, 2011, 9—10, pp. 2—10. Available at: <http://anu.edu.ua/uploads/aspirantura-17-18/19720.pdf>.
2. *Slovo roku 2019*. (2019). Available at: http://myslovo.com/?page_id=4634.
3. *Volodimir Zelenskij: Nasha globalna meta — pobuduvati krayinu z dobre rozvinitouy cifrovoyu ekonomikoju* (2019). Available at: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nasha-globalna-meta-pobuduvati-krayinu-z-58593>.

Надійшла до редакції 8 січня 2020 року

УДК 004:338.436](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).37-42

Оксана Капралюк,

кандидат сільськогосподарських наук,
завідувач відділу науково-методичної
роботи та наукового реферування Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН,
e-mail: Oksanulichka@bigmir.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2034-8958>

Система науково-інформаційного забезпечення агропромислового комплексу України

У статті проаналізовано сучасний стан інформаційних ресурсів, сформованих на різних рівнях управління. Наведено характеристику національної системи науково-технічної інформації (НТИ) з питань сільського господарства. Зазначено, що її головними користувачами є вчені; товаровиробники; керівники, менеджери; висвітлено особливості забезпечення інформаційних потреб цього сегмента. Зауважено, що серед галузевих інформаційних систем важливу роль у розвитку агропромислового комплексу країни (АПК) відіграють інформаційні системи: Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерства освіти і науки України, Національної академії аграрних наук України,

а також підпорядкованих ним організації і установ, аграрних книгозбірень, дорадчих служб, УкрІНТЕІ, УкрНДНЦ, Держстату, галузевих асоціацій, інформаційних порталів, що в сукупності утворюють інтегровану інформаційну систему. Ефективне та якісне забезпечення інформаційних потреб спеціалістів АПК неможливе без інформаційних ресурсів, за зберігання й нагромадження яких традиційно відповідають галузеві бібліотеки на чолі з Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою (ННСГБ) НААН. Пріоритетним напрямом діяльності установи є розкриття та репрезентація фонду наявних документів, а також забезпечення доступу до нього широкого кола фізичних і віртуальних користувачів. Відповідно до цього завдання здійснюється активне формування електронної бази даних "ЕК Укragротекa", загальний обсяг якої становить понад 550 тис. записів, із них 52 тис. — на повнотекстові видання. Успішно реалізуються завдання щодо створення національної сільськогосподарської бібліографії, репрезентованої 13 бібліографічними серіями. Від 1999 р. щоквартально виходить друком реферативний журнал "Агропромисловий комплекс України".

Ключові слова: національні інформаційні ресурси з питань сільського господарства; користувачі інформації; генератори галузевої інформації; ННСГБ НААН; електронний каталог "Укragротекa"; бази даних (БД); електронні інформаційні ресурси; мережа аграрних бібліотек

Постановка проблеми. Для України пріоритетним і стратегічно важливим сектором економіки традиційно залишається агропромисловий комплекс, що є складною виробничо-економічною системою. Успіх функціонування кожної з підсистем та їх взаємодія зумовлені ефективністю координації й консолідації зусиль усіх інфраструктурних елементів, достовірністю моніторингу, а також оперативністю та якістю науково-інформаційного забезпечення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Значний внесок у поширення сільськогосподарських знань та інформації зробили О. Чаянов, О. Яната, В. Дерлеменко та інші.

Зокрема, економіст О. Чаянов 1917 р. видав підручник з організації діяльності сільськогосподарської консультативної служби, головне призначення якої вбачав у підвищенні спроможності виробників-аграріїв самостійно ухвалювати управлінські рішення.

Вагомий внесок у формування галузевого документопотоку зробив О. Яната — відомий агроном, професор, один з організаторів радянської сільськогосподарської науки, репресований 1936 р. У 1915 р., виступаючи на з'їзді Харківського товариства писемності, О. Яната запропонував сміливі на той час рішення: для підготовки інтелігентних працівників, які мали поширювати серед народу знання з природознавства, агрономії та інших наук позашкільним шляхом, слід було всі типи шкіл — від нижчих до вищих, як загальні, так і спеціальні — наблизити до потреб прилеглих до них районів, їх обслуговування мало стати завданнями школи.

Варто також згадати доктора педагогічних наук В. Дерлеменка, який присвятив свої розвідки дослідженню системи поширення знань із питань сільського господарства.

Проте у працях зазначених науковців порушену проблематику висвітлено не комплексно, лише окремі її складники, тому актуальною є потреба системного й ґрунтовного розгляду окресленого питання.

Мета статті — вивчення системи науково-інформаційного забезпечення агропромислового комплексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нинішньому етапі головними користувачами науково-технічної інформації в галузі сільського господарства є три категорії, відповідно до характеру діяльності: вчені; товаровиробники; керівники, менеджери [1].

Зазначені цільові аудиторії потребують різних джерел інформації, методики її добору та використання. Наприклад, товаровиробники розв'язують конкретні завдання, сформульовані замовниками, в терміни, встановлені планами. Вони послуговуються науково-технічною та виробничою інформацією, що має бути комплексною, охоплювати поле різних наукових дисциплін і галузей знань та містити конкретні відомості про методи й засоби виконання завдань. Товаровиробникам зазвичай бракує часу на ґрунтовний перегляд літератури, їм більшою мірою, ніж науковцям необхідна допомога в пошуку важливої інформації та отриманні її у зручній для використання формі.

Інформаційне забезпечення керівників також має певні особливості. По-перше, обслуговуючи цей сегмент, працівники бібліотеки зазвичай стикаються з ситуацією, за якої НТІ, хоча і є важливим, але далеко не головним складником у структурі інформаційного супроводу, оскільки навіть у процесі управління академічною чи освітньою установою, окрім наукової, важливою є економічна, соціально-політична, адміністративна та інші види інформації. По-друге, інформація про досягнення науки й техніки, котрою послуговуються керівники, значно відрізняється за характером від науково-технічної, що її використовують учені, оскільки має пропонувати варіанти розв'язання проблеми та усунення її наслідків. Такі відомості містять не статті та книги, а огляди й прогнози.

Користувачі-науковці у процесі дослідження прагнуть віднайти закономірність у явищах, зрозуміти їхню природу, унормувати структуру сучасних знань відповідно до наукової парадигми, в межах якої працюють. Цьому сегментові потрібні відомості з конкретного питання, що відрізняються повнотою й широким спектром проблематики. Дослідники прагнуть шукати їх самостійно й використовують здебільшого періодичні видання, книги, звіти, описи винаходів тощо. Інформаційне забезпечення науковців залежить від цільового призначення досліджень, зокрема фундаментальних чи прикладних [2].

Вагому роль у науково-інформаційному забезпеченні відіграє вибір каналу комунікації з цільовою аудиторією. Зауважимо, що нині найважливішою ланкою в галузевій системі комунікацій є електронні ресурси — бібліографічні, повнотекстові БД тощо, котрі охоплюють дедалі більшу частку в структурі інформаційної бази. Аналіз, проведений О. Лаврик,

свідчить, що науковці надзвичайно цінують інтернет як спосіб отримання багатоаспектної інформації. І хоча поширена думка, що безпосереднє спілкування з ученими всього світу не спроможні замінити ані читання наукових статей, ані завантаження з мережі, результати дослідження О. Лаврик переконують у протилежному. Аналіз виявив, що в науковому середовищі найпопулярнішими каналами є віддалені повнотекстові й бібліографічні БД, електронні колекції та архіви, доступні через інтернет (46%) [2].

Щодо інформаційної підтримки АПК, то головним органом у системі виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики, продовольчої безпеки країни, державного управління у сфері агропромислового виробництва до початку вересня 2019 р. було Міністерство аграрної політики та продовольства України, діяльність якого спрямовував і координував Кабінет Міністрів України. Проте з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади Кабмін вирішив реорганізувати Мінагрополітики через приєднання до Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, що стало правонаступником його майна, прав і обов'язків. Отже, вважаємо за доцільне докладно розглянути аспекти інформаційного забезпечення АПК Мінагрополітики.

Пріоритетним напрямом діяльності зазначеного Міністерства було забезпечення прозорості дій та оперативної взаємодії з громадянами. Зокрема, 14.09.2015 розпочав функціонувати інформаційний центр, що мав надавати комплексні відомості про діяльність Мінагрополітики та його структурних підрозділів, а також консультувати представників аграрного бізнесу та громадян з низки питань, пов'язаних із реєстрацією сільгосп підприємств, порядком здійснення господарської діяльності, виходом на закордонні ринки, зеленим туризмом тощо.

До інфоцентру регулярно надходили актуальні дані щодо діяльності Міністерства від відповідальних департаментів [3]. Наприклад, за даними звіту про надходження інформаційних запитів за IV квартал 2018 р. на адресу Мінагрополітики надійшло 140 запитів на інформацію поштою, електронною поштою, телефоном, факсом, з яких: 30 — від Кабінету Міністрів України; 93 — від громадян; 39 — від громадських організацій; 8 — від редакцій журналів і газет.

На запити надано відповіді та роз'яснення, зокрема з питань щодо: площі сільськогосподарських земель з органічним статусом в Україні; порядку отримання компенсації витрат на проєктні роботи садівництва; найрентабельніших сільськогосподарських культур 2016—2018 рр.; погодження правил виробництва коньяків України; використання аграрних розписок в Україні впродовж 2016—2018 рр. [4].

Мінагрополітики разом із представниками Офісу підтримки реформ (Reform Support Team, RST) і за сприяння Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) (Food and Agriculture Organization, FAO) створили допоміжний інформаційний ресурс для стейкхолдерів агросектору, розрахований на ко-

ристувачів, які шукають конкретні відомості щодо практичних аспектів ведення агробізнесу в Україні [5].

Важлива роль в інформаційній підтримці вітчизняного АПК також належить Національній академії аграрних наук України (НААН), що забезпечує проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень із питань розвитку галузей АПК, використання природних ресурсів, охорони довкілля, соціального розвитку сільських територій тощо. Ці завдання виконують науково-дослідні установи (НДУ), державні підприємства й дослідні господарства, підпорядковані НААН [6].

Одним зі шляхів поширення інформації про наукові здобутки НДУ НААН є виставки. Наприклад, 33 наукові установи Академії взяли участь у XXX Міжнародній агропромисловій виставці "Агро-2018". У рамках зазначеного заходу на 6 тематичних експозиціях було репрезентовано науково-технічні розробки 29 інститутів і 4 дослідних станцій НААН. Упродовж 2018 р. установи НААН пропагували вітчизняні наукові досягнення на регіональних, всеукраїнських і міжнародних виставкових заходах, зокрема: Національній спеціалізованій виставці "Україна аграрна — 2018"; Національній спеціалізованій виставці "Україна зернова — 2018", XV Міжнародній агропромисловій виставці "Агрофорум — 2018"; сільськогосподарській виставці "Фермер України — 2018"; Міжнародному науково-технологічному форумі "Наука, інновації, технології — 2018".

Інформування про результати виконаних НДР у друкованих працях є не лише невіддільним складником поширення наукових знань, а й важливою умовою кар'єрного зростання вченого. У 2018 р. наукові установи Академії видали 168 книг, із них: 156 — в Україні, 12 — в інших країнах; 151 науковий журнал, 73 міжвідомчі наукові збірники, 72 бюлетені та 54 методичні рекомендації.

Державне видавництво "Аграрна наука" НААН забезпечило підготовку оригінал-макетів і випуск наукової літератури загальним обсягом 442,9 обл.-вид. арк., із них 25 найменувань наукових видань обсягом 231 обл.-вид. арк. [7].

Поширення галузевих знань та інформації закладами вищої освіти (ЗВО) I—IV р. а. що становлять майже 16% ЗВО України, відбувається: через підготовку кадрів із неповною вищою, базовою вищою, повною вищою освітою, а також робітників для агропромислової та природоохоронної галузі; підвищення кваліфікації та перепідготовку фахівців для сільського, лісового, рибного господарств, ветеринарної медицини й природоохоронної галузі; підготовку, перепідготовку та атестацію науково-педагогічних і наукових працівників вищої кваліфікації для університетів, інших навчальних закладів та наукових установ; організацію та проведення науково-дослідних робіт з урахуванням досвіду провідних іноземних університетів дослідного типу; організацію та проведення конференцій, симпозіумів, конгресів, зокрема міжнародних; випуск наукових праць педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників ЗВО, матеріа-

лів конференцій, симпозіумів, нарад, тематичних збірників, наукових звітів та інших видань із питань розвитку аграрної сфери, економіки, охорони довкілля, соціального розвитку села.

Дієвим інструментом поширення знань із питань сільського господарства є наукові парки, сформовані на базі ЗВО. Інтелектуальна власність галузевих закладів вищої освіти I—IV р. а., як і науково-дослідних установ, слугує додатковим механізмом упровадження створюваних ними знань на практиці.

Враховуючи той факт, що ЗВО мають стати драйверами інновацій, що є рушійними силами розвитку регіонів, Президія Ради проректорів із наукової роботи рішенням від 21.03.2017 зініціювала підготовку й видання інформаційного збірника "Інноваційні розробки університетів і наукових установ МОН України".

Основний зміст довідника становлять відомості про 240 розробок, надані університетами й науковими установами. Інформацію структуровано за такими тематичними розділами: агропромисловий комплекс і біотехнології; наукові інформаційно-комунікаційні технології; енергетика та енергоефективність; машинобудування; приладобудування тощо. Зазначимо, що прийняте структурування збірника корелює з результатами форсайтного дослідження, проведеного під керівництвом академіка М. Згуровського, що виявило дев'ять кластерів вітчизняної економіки, з якими Україна може інтегруватися в міжнародну кооперацію, а саме: аграрний та військово-промисловий комплекс; інформаційно-телекомунікаційні технології; нанотехнології та створення нових речовин і матеріалів; зелена енергетика; високотехнологічне машинобудування; розвиток транзитної інфраструктури, науки про життя, туризм. Отже, наукові розробки закладів вищої освіти та наукових установ відповідають перспективним напрямам вітчизняної економіки [8].

Утім, результативність інноваційної діяльності ЗВО та НДУ залишається низькою, її основним результатом є обсяг інноваційної продукції, котру реалізують підприємства. Першорядними чинниками, що гальмують упровадження інноваційної політики в державних установах, є мінімальна фінансова підтримка уряду, котра виявляється у зменшенні витрат на науку, а також деградація ресурсної бази, як матеріально-технічної, так і кадрового потенціалу.

Ефективне та якісне забезпечення інформаційних потреб спеціалістів АПК неможливе без інформаційних ресурсів, за зберігання й нагромадження яких традиційно відповідають бібліотеки. Галузевими центрами національної системи НТІ є сільськогосподарські наукові книгозбірні на чолі з Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН, що, відповідно до спільного наказу Мінагрополітики та Української академії аграрних наук "Про Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку УААН" № 178/45 від 01.07.2002 та Постанови Кабінету Міністрів України "Про створення Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української Академії Аграрних Наук" № 1697 від 29.10. 2003, є "...координаційним і

методичним центром для сільськогосподарських бібліотек ВНЗ I—IV р. а. та науково-дослідних установ". ННСГБ НААН об'єднує функції, завдання й напрями наукової та загальнодержавної галузевої бібліотеки, тому ключовим напрямом її діяльності є науково-дослідна робота, що передбачає реалізацію академічних проєктів і спрямована на розв'язання актуальних проблем оптимізації інформаційно-бібліотечного забезпечення потреб аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів євроінтеграції. Зокрема, 2018 р. книгозбірня стала співвиконавцею науково-технічної програми НААН "Наукові основи ефективного функціонування та інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки в конкурентних умовах міжнародної інтеграції" ("Інноваційний розвиток"), підпрограми "Наукові основи інформаційно-бібліотечного забезпечення досліджень в галузях агропромислового виробництва", працюючи в межах двох фундаментальних, одного пошукового та трьох прикладних досліджень. Пріоритетним напрямом діяльності ННСГБ НААН є розкриття та репрезентація фонду наявних документів, а також забезпечення доступу до них широкому колу фізичних і віртуальних користувачів. У цьому напрямі здійснюється активне формування електронної бази даних "ЕК Укragротeка". Ресурс є політематичною базою даних розподілених електронних ресурсів: оцифрованих, запозичених і власної генерації, загальний обсяг якого становить понад 550 тис. записів, із них 52 тис. — на повнотекстові видання. Користувачі мають можливість доступу до 10 тис. повних текстів авторефератів аграрної тематики, понад 500 повнотекстових книг, з яких 200 — із фонду цінної та рідкісної книги, більш як 28,5 тис. періодичних видань. Успішно реалізуються завдання щодо створення національної сільськогосподарської бібліографії, репрезентованої 13 біобібліографічними серіями. Відбувається оприлюднення наукових статей через міжвідомчий збірник електронного фахового видання "Історія науки і біографістика". Від 1999 р. щоквартально виходить друком реферативний журнал "Агропромисловий комплекс України", що інформує про основні вітчизняні досягнення аграрної науки й виробництва, а для виконання інформаційних запитів галузевих інститутів бібліотечні фахівці періодично готують та видають його спеціальні випуски.

Важливим напрямом діяльності ННСГБ НААН є забезпечення доступу користувачів до повнотекстових електронних документів аграрної та суміжних тематик світового інформаційного простору, зокрема до міжнародних баз даних Agris/Caris, Agricola, Hinari, Agorai Oare, Agros та інших.

ННСГБ щороку організовує та проводить курси з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників мережі сільськогосподарських бібліотек Міністерства освіти і науки України та НААН шляхом поглиблення та оновлення професійних знань, умінь і навичок на основі здобутого освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. За час функціонування курсів майже 700 осіб прослухали лекції та отримали свідоцтва встановленого зразка. У 2018 р. курси відвідали представники 30 галузевих бібліотек (47 осіб).

Важливим елементом інформаційного забезпечення АПК є мережа аграрних книгозбірень, загальний фонд якої станом на 01.01.2019 налічував майже 16 млн пр., обсяг повнотекстових БД — 101 од., ЕК — 3 237 098 записів, кількість оцифрованих документів — 1783 од.

За сучасних умов для забезпечення повноти колекцій аграрні бібліотеки спрямовують діяльність на кооперацію з іншими книгозбірнями мережі, об'єднання інформаційних ресурсів і надання взаємного доступу до них. Ефективною для розв'язання завдань, що постали в цьому контексті перед аграрними бібліотеками, є участь у корпоративних проєктах, котрі дають змогу вдосконалити обслуговування користувачів в єдиному електронному просторі. Зокрема, було продовжено роботу з наповнення галузевого корпоративного каталогу "АгроКАРС" на основі співпраці ННСГБ НААН із книгозбірнями мережі сільськогосподарських бібліотек НААН, формування баз даних нових надходжень, періодичних видань, авторефератів дисертацій, дисертацій, аналітичних статей із періодичних видань [9, с. 10—35].

Варто зазначити, що в сучасних умовах в аграрному секторі економіки України разом з основними видами аграрних формувань — господарські товариства, фермерські, приватні, державні підприємства тощо — успішно функціонують великі аграрні підприємства чи їх об'єднання — агрохолдинги. Одним із найважливіших напрямів їхньої діяльності є науково-інформаційне забезпечення АПК з актуальних питань про наявні технологічні продукти й технології через соціальні мережі та блоги; налагодження комунікації між представниками агросектору та технологічних

компаній; обмін досвідом упровадження технологій на основі практичних моделей; проведення маркетингових досліджень; випуск інформаційних видань; інвестування коштів в інноваційні високотехнологічні продукти для агросектору із залученням професорсько-викладацького складу та наукових співробітників.

Окрім інформаційних систем Мінекономрозвитку, МОН, НААН і підпорядкованих ним організацій та установ, а також книгозбірень і галузевих приватних компаній, важливу роль в інформаційному забезпеченні АПК відіграють також дорадчі служби, УкрІНТЕІ, УкрНДНЦ, Держстат, галузеві асоціації, інформаційні портали тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що нині систему інформаційного забезпечення АПК як на рівні країни, так і на рівні регіонів відрізняють такі ознаки: недосконалість взаємодія її організаційних структур; незадовільний стан інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів; низький рівень комп'ютерної й інформаційної грамотності працівників державних установ та організацій, особливо в регіонах; повільне впровадження нових методів навчання із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо. Бракує галузевої автоматизованої інформаційної системи, що забезпечує методично організоване збирання, зберігання та взаємодію інформаційних ресурсів щодо галузевих інноваційних науково-технічних розробок і проєктів на державному, обласному та районному рівнях. Порухнені проблеми призводять до того, що чинна система інформаційного забезпечення не відповідає своїй меті та не здійснює надійного та якісного інформаційного супроводу АПК.

Список використаної літератури

1. *Користувачі* інформації. — Режим доступу: <http://um.co.ua/3/3-11/3-118262.html>. — Назва з екрана (дата звернення 06.04.2018).
2. *Лаврик О. Л.* Современные тенденции в информационном обеспечении научно-исследовательских работ / О. Л. Лаврик, Ю. В. Мохначева, Н. Н. Шабурова. — Новосибирск, 2010. — 232 с.
3. *У Мінагрополітики* запрацював інформаційний центр. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/18552>. — Назва з екрана (дата звернення 14.04.2018).
4. *Звіт* про надходження інформаційних запитів за IV квартал 2018 року. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/uk/dostup-do-publichnoi-informacii?nid=26714>. — Назва з екрана (дата звернення 14.04.2018).
5. *Мінагрополітики* запускає допоміжний інформаційний ресурс для широкого кола користувачів. — Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/ua/news/minagropolitiki-zapuskae-dopomizhniy-informatsiyniy-resurs-dlya-shirokogo-kola-koristuvachiv>. — Назва з екрана (дата звернення 15.04.2018).
6. *Звіт* про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету на наукову і організаційну діяльність президії Національної академії аграрних наук України / Рахункова Палата. — 2017. — 51 с. — Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16754557/zvit_26-2_2017.pdf?subportal=main. — Назва з екрана (дата звернення 12.04.2018).
7. *Постанова* № 03/01 Президії НААН, протокол № 3 від 13 березня 2019 р. — Режим доступу: <http://naas.gov.ua/upload/iblock/49d/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>. — Назва з екрана (дата звернення 12.04.2019).
8. *Інноваційні розробки* університетів і наукових установ МОН України / колектив авторів за заг. ред. М. Стрихи та М. Ільченка. — Київ, 2017. — 278 с. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/nauka-v-universitax/rozrobkiuniv-monu.pdf>. — Назва з екрана (дата звернення 12.04.2018).
9. *Інформаційний звіт* про діяльність Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки за 2018 р. / Національна наукова сільськогосподарська бібліотека. — 2018. — 182 с.

Oksana Kapralyuk

System of scientific and information support of agricultural complex of Ukraine

The article analyzes the current state of information resources formed at different levels of government. The characteristics of the national system of scientific and technical information on agriculture are presented. It is stated that the main users of scientific and technical information in the field of agriculture are the following three categories, selected according to the nature of activity:

scientists; commodity producers; executives, managers. Features of their information support are given. It is noted that among the sectoral information systems, information systems play an important role in the development of the agro-industrial complex of the country: the Ministry of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine, Ministry of Education and Science of Ukraine, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine and the systems of their subordinate organizations and institutions, as well as agricultural libraries, advisory services, UkrINTEI, State Enterprise "Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality", the State Statistics Committee, industry associations, information portals and others. Together, they form an integrated information system. Effective and high-quality provision of information needs of agricultural specialists is impossible without the information resources, which are traditionally handled by the agricultural libraries headed by the National Scientific Agricultural Library (NSAL) of the National Academy of Sciences of Ukraine. The main priority of the latter is the disclosure and presentation of existing documents, as well as access to a wide range of physical and virtual users. In this direction, the active creation of its own electronic database "online catalog Ukragroteka" is active, with a total volume of more than 550 thousand records, of which 52 thousand — full-text publications. The tasks for the creation of the national agricultural bibliography, presented by 13 bibliographic series, are successfully implemented. Since 1999 the systematic quarterly abstract journal "Agroindustrial Complex of Ukraine" has been published quarterly.

Keywords: national agricultural information resources; users of information; generators of sectoral information; NSAL NAAS; Ukragroteka electronic catalog; databases; electronic information resources; network of agricultural libraries

References

1. *Korystuvachi informatsii* (2018). Available at: <http://um.co.ua/3/3-11/3-118262.html> [Accessed 06.04.2018].
2. Lavrik O. L., Mohnacheva Yu. V., Shaburova N. N. (2010). *Sovremennyye tendentsii v informatsionnom obespechenii nauchno-issledovatel'skikh rabot*. Novosibirsk.
3. *U Minahropolityky zapratsiuvav informatsiyni tsestr.* (2018). Available at: <http://minagro.gov.ua/node/18552> [Accessed 14.04.2018].
4. *Zvit pro nakhodzhennia informatsiynikh zapytiv za IV kvartal 2018 roku.* (2018). Available at: <http://www.minagro.gov.ua/uk/dostup-do-publichnoi-informacii?nid=26714> [Accessed 14.04.2018].
5. *Minahropolityky zapuskaie dopomizhnyi informatsiyni resurs dlia shyrokooho kola korystuvachiv.* (2018). Available at: <https://minagro.gov.ua/ua/news/minagropolitiki-zapuskaie-dopomizhnyi-informatsiyniy-resurs-dlya-shirokogo-kola-korystuvachiv> [Accessed 15.04.2018].
6. *Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia koshtiv derzhavnoho biudzhetu na naukovu i orhanizatsiynu diialnist prezydii Natsionalnoi akademii ahrarykh nauk Ukrainy* (2017). Available at: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16754557/zvit_26-2_2017.pdf?subportal=main [Accessed 12.04.2018].
7. *Postanova № 03/01 Prezydii NAAN, protokol № 3 vid 13 bereznia 2019 r.* Available at: <http://naas.gov.ua/upload/iblock/49d/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf> [Accessed 12.04.2019].
8. Kolektyv avtoriv za zah. red. M. Strikhyta M. Ilchenka. (2017). *Innovatsiini rozrobky universytetiv i naukovykh ustanov MON Ukrainy*. Kyiv. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/nauka-v-universitetax/rozrobkiuniv-monu.pdf> [Accessed 12.04.2018].
9. *Informatsiyni zvit pro diialnist Natsionalnoi naukovo silskohospodarskoi biblioteki za 2018 r.* (2018). Natsionalna naukova silskohospodarska biblioteka.

Надійшла до редакції 17 грудня 2019 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 655.59:[378.4:050](477)"1917/1919"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).42-47

Лариса Дояр,
кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Наукова періодика України 1917—1919 рр.: аналіз академічних видань (за матеріалами Книжкової палати України)

Стаття продовжує низку авторських розвідок, присвячених періодичним виданням, що виходили на зорі новітньої історії України, коли, внаслідок руйнації Російської імперії, відбувалася розбудова нашої національної держави. У пропонуваній статті порушено проблему діяльності провідних закладів вищої освіти на теренах тогочасної України, зокрема Університету Св. Володимира у Києві, Технологічного інституту імператора Олександра III у Харкові, Катеринославського гірничого інституту, Харківського університету, Київського та Харківського комерційних інститутів тощо. У дослідженні використано збірники наукових праць, укладених упродовж 1917—1919 рр. науковцями та співробітниками зазначених установ. На основі проведеного контент-аналізу періодичних видань, що виходили у зазначених закладах освіти, авторка дійшла кількох висновків, а саме: вища освіта революційної України все ще залишалася під ідейним впливом Росії (чи то царської, чи то республіканської); професорсько-викладацький склад цих установ чинив неабиякий спротив оголошеній Українською Центральною Радою політиці українізації; у навчальних закладах, заснованих за часів імператорського правління, навіть в умовах кардинальних революційних змін продовжували панувати сталі освітянські традиції (земляцтва, благодійні внески, іменні стипендії на підтримку різних категорій студентства); заклади вищої

освіти стали осередком гуртування проросійських сил в Україні. На тлі цих політично небезпечних і, цілком зрозуміло, небажаних для українських національних інституцій аналітичних констатацій варто наголосити, що зазначені навчальні заклади залишалися потужними центрами розвитку науки в Україні. Дослідження проведено за матеріалами Держархіву друку Книжкової палати України.

Ключові слова: Київський університет Св. Володимира; Харківський університет; Харківський технологічний інститут; Катеринославський гірничий інститут; академічні наукові записки

Постановка проблеми. Історія вітчизняної періодики викликає жвавий інтерес сучасного українського суспільства. Про це свідчить той факт, що центральний друкований орган нашої держави "Голос України" на своїх шпальтах започаткував рубрику "З полиць Книжкової палати", де співробітники Державного архіву друку проводять аналіз щорічних надходжень, починаючи від 1917 р.

Вважаємо за потрібне докладніше розглянути вітчизняні академічні видання 1917—1919 рр. із фонду Держархіву друку, що дають змогу відтворити історичне тло розвитку нашої держави в зазначений період.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Інноваційні засади використання наукової періодики України обґрунтували Л. Костенко, О. Жабін, Є. Копанєва, Т. Симоненко [13]. Історію періодичної преси в Україні, охоплюючи період визвольних змагань 1917—1920 рр., ґрунтовно дослідили історики М. Баранник та П. Голобуцький [1]. Наукові журнали 1917—1920 рр. як джерело з історії української преси вивчала колишня співробітниця Книжкової палати України О. Орлик [14]. Утім, аналізу контенту тогочасних академічних видань у цих працях немає, а отже метою статті є дослідження академічного складника наукової періодики України, виданої впродовж 1917—1919 рр.

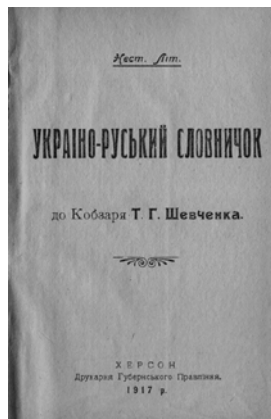
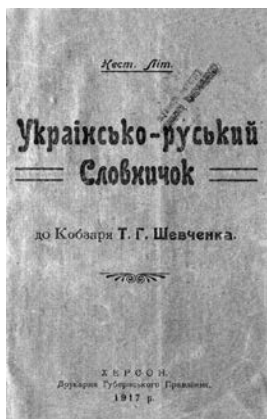
Виклад основного матеріалу дослідження. Провідним закладом вищої освіти України у зазначений період залишався Київський університет Св. Володимира. Зокрема, на шпальтах його "Університетських новин" 1917 р. друкували рецензії на дослідження, представлені до присвоєння вищих наукових ступенів лікарями Е. Майделем [15, с. 7—13], А. Кронтовським [16, с. 1—13], хіміком Є. Гришкевичем-Трохимовським [19, с. 1—10]. Розвідницький контент журналу містив працю академіка, професора історії В. Іконникова, присвячену Смутному часу на теренах Московщини [17, с. 1—56]; дослідження релігієзнавця, професора Н. Боголюбова щодо захисту християнських істин [17, с. 166—183]; метеорологічні спостереження професора Ч. Бялобржеського [20, с. 104—132]; філологічну розвідку професора Н. Грунського, присвячену викладанню російської та церковнослов'янської мов у вищій школі [15, с. 12—28]; розвідку професора математики Б. Букреєва [19, с. 146—150]; наукові праці професорів медицини А. Шимановського про параліч внаслідок перелому черепа [16, с. 14—28], А. Павловського про газову гангрену, газову флегмону й бронзову рожу під час подій Першої світової війни (1914—1917) [16, с. 29—147]; літературознавчу розвідку П. Филиповича, присвячену життю й творчості Є. Баратинського, що здобула золоту медаль історико-філологічного факультету [17, с. 57—133; 18, с. 1—115]; історичне дослідження С. Грушевського "Коломен-

ський повіт за рукописами 16 ст." [15, с. 114—131; 17, с. 214—245; 18, с. 169—216; 19, с. 187—202]. Публікацією особливо гучного змісту став "Протест Ради Університету святого Володимира проти насильницької українізації південної Росії", ухвалений 26 липня 1917 р. [20, с. 1—7]. У тексті йшлося про те, що не слід ототожнювати культурну самобутність Малоросії та український політичний сепаратизм [20, с. 2]. Якщо першу тезу сприймали з розумінням і навіть співчуттям через національні утиски з боку царату, підтримували й поділяли всі науковці університету, то друга викликала занепокоєння. "Протест..." подали на розгляд Тимчасового уряду, який унаслідок червневих перемовин 1917 р. пішов на компроміс з Українською Центральною Радою та фактично дав згоду на проведення нею політики українізації. Під зазначеним кутом зору принципово інакше виглядає сумнозвісний Другий універсал УЦР, ухвалений 3 липня 1917 р., адже сучасна історична наука одногласно називає його ганебним і зрадницьким. Водночас, виходячи з логіки "Протесту...", його здобутки, виявляється, неабияк драгували противників українського державного будівництва.

Упродовж 1918 р. "Університетські новини" продовжували дотримуватися власних дослідницьких і видавничих традицій. На сторінках видання побачили світ рецензії на різноманітні дисертації та монографії, укладені професорами географії П. Армашевським, В. Лучицьким, П. Тутковським [22, с. 1—13], професорами фізики І. Косоноговим і Г. Де-Метцем [24, с. 1—6], професором медицини А. Кривим [26, с. 1—19].

В "Університетських новинах" 1918 р. можна було прочитати захопливу історію з життя цього навчального закладу останньої чверті XIX ст. Зокрема, академік, заслужений професор історії В. Іконников у вересні 1916 р. написав розлогу біографію опального колеги, професора, історика релігії П. Терновського, у якій оприлюднив карколомний сюжет з історії російської цензури 80-х рр. XIX ст. [25, с. 1—9]. Автор біографії поділяв думку про те, що ініціатором переслідувань науковця й фактичним винуватцем його передчасної смерті став оберпрокурор Святійшого Синоду К. Побєдоносцев. Докторська дисертація та кілька монографій П. Терновського були вилучені з бібліотек і стали раритетами вже у 1880-х рр. До біографічного опису, укладеного В. Іконниковим, увійшов лист протоєрея М. Горчакова до П. Терновського, написаний 13 грудня 1883 р. Автор висловлював глибоку пошану історика та пропонував йому написати прохання на призначення пенсії на утримання державним коштом в Маріїнському інституті його малолітньої доньки [25, с. 5]. Усі, хто знав порядного, щирого, надзвичайно побожного П. Терновсько-

го були вражені фактом його звільнення з університету за буцімто антиправославні погляди. З позицій сьогодення підстава для цькування професора є абсурдною. Проте для часів безроздільного панування тріади міністра С. Уварова (православ'я — самодержавство — народність) твердження П. Терновського про потребу відділення церкви від держави було неприпустимою, злочинною крамолою. Тож не дивно, що було покарано не тільки професора П. Терновського, а й Цензурний комітет Університету Св. Володимира [25, с. 7].

У номерах "Університетських новин" за 1918—1919 рр. надруковано дослідження з історії рядів та еволюції просторової кривої професора математики Б. Букрєєва [24, с. 7—16]; монографію фізика С. Каландика [24, с. 17—156]; філологічне дослідження приват-доцента С. Савченка, присвячене провансальському діалекту французької мови та його місцю в історичній долі південної Франції [23, с. 1—45]; біографію індійського драматурга Б. Шрикантха, укладену приват-доцентом М. Калиновичем [21, с. 1—22]; літературознавчу статтю професора В. Клінгера, в якій розглянуто проблему походження давньогрецької трагедії [27, с. 7—28]; розвідку з політичної економії професора А. Билимовича [27, с. 29—95]; монографію доцента П. Смірнова з історії міст Московщини у першій половині XVII ст. [21, с. 23—213; 28, с. 1—165]; критико-бібліографічний огляд новітніх праць зі слов'яно-російської бібліографії та палеографії доцента С. Маслова [21, с. 214—231]; дослідження університетських фізиків К. Волкова, Н. Рашевського, Л. Кордиша [22, с. 25—49, с. 61—118], математиків Л. Вишневського та Н. Крилова [22, с. 50—60]; розвідку професора А. Добромислова про вогнепальні поранення суглобів [27, с. 96—109]; статтю А. Кронтовського про патологію холестеринового обміну [22, с. 119—138]; медичні дослідження приват-доцентів Р. Гельвіга та І. Руберта [26, с. 21—189]; історико-літературну розвідку "Богогласник" магістрантки С. Щеглової [23, с. 46—151; 25, с. 10—188].

Київські "Університетські новини", на відміну від друкованих органів решти закладів вищої освіти тогочасної України, постійно звітували про використання благодійних внесків громадян як стипендіальних виплат. Наприклад, 15 червня 1917 р. було затверджено стипендію Г. Штильмана для студентів іудейського

віросповідання, що навчалися на юридичному факультеті [20, с. 1—2]. Остання формувалася на відсотки від капіталу у 6 тис. крб, внесеного на рахунок закладу К. Рейнгерц. У 1919 р. було встановлено ще кілька іменних стипендій. Одна з них, затверджена Радою університету 11 жовтня 1918 р., була утворена від капіталу у 5 тис. крб, що їх пожертвувала дворянка І. Герлецька на підтримку найбідніших студентів римокатолицького віросповідання. Цю допомогу мали використовувати як плату за навчання [27, с. 1]. Того самого дня було затверджено й стипендію імені професора В. Беца, утворену на відсотки від капіталу у 20 тис. крб, котрий заповіла університету вдова дійсного статського радника Д. Беца. Цю стипендію призначали студентам православного віросповідання, які навчалися на медичному факультеті [27, с. 2]. Окрім того, рішенням від 11 жовтня 1918 р. в Університеті Св. Володимира було встановлено стипендію імені підполковника Гоняка, який здійснював командування студентським батальйоном у Царицині. Утворена на відсотки від капіталу у 2 тис. крб, що надійшов від Царицинського Тимчасового виконавчого комітету, її видавали терміном на півріччя студентам будь-яких факультетів, без урахування станового походження й віросповідання. Перевагою користувалися лише особи, які безпосередньо воювали в Царицинському студентському батальйоні. Кандидатів на цю стипендію обирали члени Правління Університету чи підполковник Гоняк особисто. Окрім того, рішенням від 23 січня 1917 р. було започатковано нагородну премію для студентів історико-філологічного факультету, що формувалася на відсотки від капіталу у 2800 крб, внесеного Товариством сприяння середній освіті у Києві, й мала ім'я видатного історика В. Науменка. Студенти, відзначені цією премією, мусили написати дослідження з історії Південної Росії [себто, України. — Л. Д.] або з історії південноруської [читай української. — Л. Д.] літератури [20, с. 3—4].

Майданчиком для оприлюднення наукових досліджень стали "Записки Київського товариства природознавців". У 1917 р. на шпальтах збірника надруковано статті Н. Вагнера [8, с. 1—26], І. Грищинського [8, с. 27—38, 49—58; 9, с. 89—93], В. Заленського [8, с. 39—48], І. Троїцького [8, с. 59—70], В. Лучицького [8, с. 71—114], В. Чирвинського [9, с. 55—87], К. Домбровського [9, с. 1—54].

Видання Київського комерційного інституту здебільшого склалися з монографічних праць [2—5]. Виняток становили лише 32-й том, до якого увійшов огляд викладання дисциплін на економічному факультеті впродовж 1918/1919 навчального року [4, с. 1—18], та 33-й том, що містив звіт про роботу інституту за 1916—1917 рр. [5, с. 1—160]. На сторінках "Новин Київського комерційного інституту" впродовж 1918—1919 рр. було надруковано дослідження фахівців із фінансової справи Л. Барац [3, с. 1—21], Н. Коїава [3, с. 22—98], велику працю економіста П. Кованька щодо фінансових проблем землеробства в російських містах [4, с. 1—160; 5, с. 161—288] та монографію історика Є. Сташевського, присвячену Смоленській війні 1632—1634 рр. [3, с. 1—328].

Слід зазначити, що у порівнянні з київським, університетське видання у Харкові є академічнішим. Його шпальти використовували винятково для оприлюднення наукових праць професорсько-викладацького складу. Зокрема, у "Записках Харківського університету" 1917 р. було надруковано наукову працю історика В. Рожицина "Канцлер Мішель Л'Опіталь" [10, с. 71—171]; навчально-методичний посібник професора права Є. Кагарова [10, с. 254—278]; дослідження з питань судової медицини професора Н. Бонаріуса [10, с. 308—364; 11, с. 324—355]; розвідку професора історії М. Клочкова, присвячену хлібній торгівлі наприкінці XVIII ст. [11, с. 107—124]; дослідження приват-доцента В. Фесенкова щодо природи Юпітера [11, с. 125—244]; методичні рекомендації професора Д. Синцова з викладання математики студентам, які фахово опановують фізику [11, с. 245—270]. Уміщені в журналі відгуки дають змогу з'ясувати професорський склад тогочасного Харківського університету: станом на перше півріччя 1917 р. у закладі працювали такі видатні науковці, як Д. Соколов, В. Залеський, В. Арнольд, Н. Максимейко, В. Савва, С. Кульбанін, Д. Рожанський, Ц. Русьян, Д. Синцов, Є. Кагаров, Н. Сумцов, Ф. Шміт [10, с. 1—70].

"Новини Харківського технологічного інституту імператора Олександра III", що вийшли друком 1917 р., як і академічне видання Харківського університету, були типовим збірником наукових праць, до якого увійшли розвідки професора хімії А. Лідова [7, с. 1—51] та частина монографії фахівця з бурякового цукроваріння, професора М. Зуєва [7, с. 52].

"Новини Харківського комерційного інституту" містили звіт про роботу інституту за 1916/1917 навчальний рік [6, с. 13—77] та були насичені дослідженнями соціологічного спрямування, зокрема працями професорів А. Фатєєва [6, с. 1—12] та В. Гордона [6, с. 78—110]. Останні обґрунтували закономірність появи в Росії таких закладів вищої освіти, як комерційні інститути.

Подібним за змістом до зазначених видань був і щомісячник технічного журналу "Південний інженер", котрий укладало Товариство випускників Катеринославського гірничого інституту (КГІ). У 1917 р. до нього увійшли розвідки професора П. Леонтовського "Спосіб орієнтування рудничної зйомки" [29, с. 1—7];

гірничого інженера В. Сипневського "Застосування праці китайців на Новосильцовському руднику Новосильцовського кам'яновугільного акціонерного товариства" [29, с. 7—10]; гірничого інженера Н. Чинакала "До питання про застосування врубових машин у Донецькому басейні" [29, с. 10—19]. На шпальтах січневого номера було уміщено некролог випускнику КГІ 1912 р. Г. Казановському [29, с. 20]; привітання академіку О. Карпинському з нагоди 50-річчя наукової діяльності [29, с. 21—22]; список студентів IV курсу, які захистили проєктні роботи (50 осіб) з електротехніки й будівельного мистецтва [29, с. 22]. У липнево-серпневому номері часопису було надруковано працю Л. Шевякова щодо розроблення Тквибульського покладу кам'яного вугілля [29, с. 120—148]; статтю гірничого інженера А. Варшавського про переваги застосування сухого дуття в південно-російських печах [29, с. 148—157]; полеміку науковця Л. Шевякова з професором В. Гуськовим [29, с. 157—164]. До цього номера потрапили й сумні новини, зокрема некролог гірничому інженерові, управителю рудника "Ветка" О. Кочергіну, що помер від черевного тифу [29, с. 165]; повідомлення про раптову смерть професора аналітичної хімії КГІ, гірничого інженера В. Бурдакова [29, с. 166]. Окрім того, у часопису було наведено різноманітну інформацію про поточне життя гірничого інституту: 1) колишній лазарет передали у відомство лабораторії прикладної геології; 2) рада професорів ухвалила рішення про зарахування 50 абітурієнтів — уродженців Катеринослава, за яких піклуються громадські установи, за умови сплати ними єдиного тимчасового внеску в розмірі 10 тис. крб на рахунок інституту; 3) повідомлення про те, що 23 вересня 1917 р. ректор КГІ М. Лебедев подав заяву про залишення посади через поповнення складу ради доцентами — заяву переслали в Міністерство торгівлі і промисловості; 4) інформація про встановлення для студентів двох екзаменаційних днів на складання іспитів з кожної навчальної дисципліни, котрі дозволяли здавати не більше двох разів [29, с. 166]. Слід зазначити, що 1917 р. був четвертим у виданні "Південного інженера". Впродовж 1916 р. на його сторінках побачили світ праці професора В. Обручева ("Геологічна документація при розвідці і розробці рудних покладів"); доцента І. Танатаря ("Радіоактивність пісковиків Бахмутської котловини і походження мідних руд"); статті А. Чудотворцева, Л. Лібермана, В. Берменсона, Б. Гриндлера, Ф. Друцького, І. Трутнева, Ч. Вржесинського, Н. Роменського [29, с. 167].

Наостанок зауважимо, що опрацьований авторкою академічний контент був написаний винятково російською мовою, котру, безумовно, вже не вживали в новостворених закладах, заснованих Центральною Радою та Гетьманом Павла Скоропадського. Однак навіть і там продовжували послуговуватися статутом російських університетів від 1884 р., про що свідчило оголошення медичного факультету Київського державного українського університету, підписане деканом О. Корчак-Чепурківським [12, с. 132].

Висновки. На основі проведеного контент-аналізу зазначених періодичних видань авторка дійшла кількох висновків, а саме: вища освіта революційної України, зокрема заклади, засновані за царської влади, в період національно-визвольних змагань українського народу все ще залишалися під ідейним впливом Росії (чи то царської, чи то республіканської); професорсько-викладацький склад цих установ чинив неабиякий спротив оголошеній Українською Центральною Радою політиці українізації; у навчальних закладах, утворених за часів

імператорського правління, навіть в умовах кардинальних революційних змін продовжували панувати сталі освітянські традиції (земляцтва, благодійні внески, іменні стипендії для різних категорій студентства); вищі навчальні заклади стали осередком гуртування проросійських сил в Україні. На тлі цих політично небезпечних і, цілком зрозуміло, небажаних для українських національних інституцій аналітичних констатацій варто наголосити, що зазначені навчальні заклади залишалися потужними центрами розвитку науки в Україні.

Список використаної літератури

1. Баранник М. В. Історія преси в Україні / М. В. Баранник, П. В. Голобуцький // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — Київ : Наукова думка, 2005. — 672 с.
2. *Известия* Киевского коммерческого института. Книга 30. — Киев : Типография-литография "И. И. Чоколов", 1918. — 76 с.
3. *Известия* Киевского коммерческого института. Книга 31. — Киев : Университетская типография акц. общ-ва печатного и издат. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1919. — 328 с.
4. *Известия* Киевского коммерческого института. Книга 32. — Киев : Университетская типография акц. общ-ва печатного и издат. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1919. — 162 с.
5. *Известия* Киевского коммерческого института. Книга 33. — Киев : Университетская типография акц. общ-ва печатного и издат. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1919. — 169 с.
6. *Известия* Харьковского коммерческого института. Вып. 1. — Харьков : Епархиальная типография, 1918. — 111 с.
7. *Известия* Харьковского технологического института императора Александра III. Т. 12 / [Отв. ред. проф. И. А. Красунский]. — Харьков : Типография Зильберга и сыновей, 1917. — 580 с.
8. *Записки* Киевского общества естествоиспытателей. Т. 25. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, 1917. — 45 с.
9. *Записки* Киевского общества естествоиспытателей. Т. 26. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, 1917. — 94 с.
10. *Записки* Харьковского университета. Книга 1-я и 2-я. — Харьков : Типография и Литография Л. Зильберга и С-вья, 1917. — 360 с.
11. *Записки* Харьковского университета. Книга 3-я и 4-я. — Харьков : Типография и Литография Л. Зильберга и С-вья, 1917. — 400 с.
12. *Збірник* медичної секції Українського наукового товариства в Києві. Книга 4 / [Під ред. О. Черняхівського]. — Київ : Друкарня УНТ, 1918. — 133 с.
13. *Наукова періодика України та бібліометричні дослідження* : [монографія] / Л. Й. Костенко, О. І. Жабін, Є. О. Копанева, Т. В. Симоненко. — Київ : НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2014. — 173 с.
14. Орлик О. Журнальні видання України 1917—1920 рр. як джерело історії української преси / Олена Орлик // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 5. — С. 34—37.
15. *Університетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1917. — № 1—2. — 135 с.
16. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1917. — № 3—4. — 155 с.
17. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1917. — № 5—6. — 249 с.
18. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1917. — № 7—8. — 220 с.
19. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1917. — № 9—10. — 209 с.
20. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1917. — № 11—12. — 150 с.
21. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1918. — № 1—2. — 239 с.
22. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1918. — № 3—4. — 152 с.
23. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1918. — № 5—6. — 179 с.
24. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1918. — № 7—8. — 174 с.
25. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1918. — № 9—10. — 197 с.
26. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1918. — № 11—12. — 197 с.
27. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1919. — № 5—6. — 116 с.
28. *Университетские известия*. — Киев : Типография Ун-та св. Владимира, Акционерное общество Н. Т. Корчак-Новицкого, 1919. — № 9—10. — 175 с.
29. *Южный инженер* / [Отв. ред. доц. И. Танатарь]. — Екатеринослав : Типография Горного ин-та, 1917. — 169 с.

**Scientific periodic of Ukraine 1917—1919: analysis of academic publications
(based on materials of the Book Chamber of Ukraine)**

This publication continues a series of author's research devoted to periodicals that appeared at the dawn of the modern history of Ukraine, when, as a result of the destruction of the Russian Empire, the construction of the Ukrainian national state took place. The presented article raises the problem of the activities of leading higher educational institutions in the territory of the then Ukraine, in particular, the University of St. Vladimir in Kiev, the Technological Institute of Emperor Alexander III in Kharkov, the Katerinoslav Mining Institute, Kharkov University, Kiev and Kharkov Commercial Institutions, etc. The study used collections of scientific papers compiled in 1917—1919. scientists and employees of these institutions. Based on the author's content analysis of periodicals published in the mentioned educational institutions, the author came to the following conclusions: the higher education system of revolutionary Ukraine at that time still remained under the ideological influence of Russia (either tsarist or republican); The faculty of these institutions actively resisted the policy of Ukrainization proclaimed by the Ukrainian Central Rada; in educational institutions founded during the imperial rule, even under conditions of radical revolutionary changes, the relevant university traditions continued to prevail (fraternity, charitable contributions, personal scholarships in support of various categories of students); Higher educational institutions have become a place of concentration of pro-Russian forces in Ukraine. Against the background of these politically dangerous and highly undesirable analytical statements for the Ukrainian national institutions, it should be emphasized that these higher educational institutions remained a powerful center for the development of science in Ukraine. The study was conducted on the materials of the Book Chamber of Ukraine.

Keywords: Kiev University of St. Vladimir; Kharkov University; Kharkov Technological Institute; Katerinoslav Mining Institute; academic scientific notes

References

1. M. V. Barannik, P. V. Golobuckij. (2005). *Istoriya presi v Ukrayini. Enciklopediya istoriyi Ukrayini. T. 3: E-J*. Kyiv: Naukova dumka.
2. *Izvestiya Kievskogo kommercheskogo instituta. Kniga 30*. (1918). Kiev: Tipografiya-litografiya "I. I. Chokolov".
3. *Izvestiya Kievskogo kommercheskogo instituta. Kniga 31*. (1919). Kiev: Universitetskaya tipografiya akc. obsh-va pechatnogo i izdat. dela N. T. Korchak-Novickogo.
4. *Izvestiya Kievskogo kommercheskogo instituta. Kniga 32*. (1919). Kiev: Universitetskaya tipografiya akc. obsh-va pechatnogo i izdat. dela N. T. Korchak-Novickogo.
5. *Izvestiya Kievskogo kommercheskogo instituta. Kniga 33*. (1919). Kiev: Universitetskaya tipografiya akc. obsh-va pechatnogo i izdat. dela N. T. Korchak-Novickogo.
6. *Izvestiya Harkovskogo kommercheskogo instituta. Vip. 1*. (1918). Harkov: Eparhialnaya tipografiya.
7. Krasunskij I. A. [otv. red.]. (1917). *Izvestiya Harkovskogo tehnologicheskogo instituta imperatora Aleksandra III. T. 12*. Harkov: Tipografiya Zilberga i synovej.
8. *Zapiski Kievskogo obshestva estestvoispytatelej. T. 25*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira.
9. *Zapiski Kievskogo obshestva estestvoispytatelej. T. 26*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira.
10. *Zapiski Harkovskogo universiteta. Kniga 1-ya i 2-ya*. (1917). Harkov: Tipografiya i Litografiya L. Zilberga i S-vya.
11. *Zapiski Harkovskogo universiteta. Kniga 3-ya i 4-ya*. (1917). Harkov: Tipografiya i Litografiya L. Zilberga i S-vya.
12. Chernyahivskiy O. [pid red.]. (1918). *Zbirnik medichnoyi sekciji Ukrayinskogo naukovogo tovaristva v Kiyevi. Kniga 4*. Kyiv: Drukarnya UNT.
13. Kostenko L. J., Zhabin O. I., Kopanyeva Ye. O., Simonenko T. V. (2014). *Naukova periodika Ukrayini ta bibliometriczni doslidzhennya*. Kyiv: NAN Ukrayini, Nac. b-ka Ukrayini im. V. I. Vernadskogo.
14. Orlik O. (2008). Zhurnalni vidannya Ukrayini 1917—1920 rr. yak dzherelo istoriyi ukrayinskoyi presi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 34—37.
15. *Universitetskie izvestiya*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 1—2.
16. *Universitetskie izvestiya*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 3—4.
17. *Universitetskie izvestiya*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 5—6.
18. *Universitetskie izvestiya*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 7—8.
19. *Universitetskie izvestiya*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 9—10.
20. *Universitetskie izvestiya*. (1917). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 11—12.
21. *Universitetskie izvestiya*. (1918). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 1—2.
22. *Universitetskie izvestiya*. (1918). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 3—4.
23. *Universitetskie izvestiya*. (1918). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 5—6.
24. *Universitetskie izvestiya*. (1918). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 7—8.
25. *Universitetskie izvestiya*. (1918). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 9—10.
26. *Universitetskie izvestiya*. (1918). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 11—12.
27. *Universitetskie izvestiya*. (1919). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 5—6.
28. *Universitetskie izvestiya*. (1919). Kiev: Tipografiya Un-ta sv. Vladimira, Akcionernoe obshestvo N. T. Korchak-Novickogo, 9—10.
29. Tanatar I. [otv. red.]. (1917). *Yuzhnyj inzhener*. Ekaterinoslav: Tipografiya Gornogo in-ta.

Надійшла до редакції 28 серпня 2019 року

УДК 023.5-051(477)(092)Страшенко(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.2(283).48-52

Антоніна Головацук,
молодший науковий співробітник НБУВ,
e-mail: antonina41@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-788X>

Головна її любов — книги Nec mortui vivunt et muti loquuntur (Тут мертві живуть, а німі промовляють)

Стаття висвітлює життєвий і творчий шлях Ольги Іванівни Страшенко — бібліотекарки за фахом, літературознавиці, письменниці, перекладачки, ї присвячена 70-річчю від дня її народження.

Розглянуто бібліотечну діяльність Ольги Страшенко, яка великого значення надавала культурно-масовій та інформаційній роботі з читачами, адже бібліотека — це неповторний засіб суспільної комунікації. Приділено увагу бібліотечним заходам, гостями яких були відомі українські письменники Валерій Шевчук, Володимир Яворівський, Раїса Іванченко, Борис Мозолєвський, Володимир Коломієць, Оксана Іваненко, Ганна Чубач, Володимир Забайтанський та інші.

З'ясовано етапи становлення Ольги Страшенко як письменниці, чия творчість охопила другу половину ХХ — початок ХХІ ст. Проаналізовано її різножанрові твори: поезію, драматургію, історичні романи й повісті, переклади тощо. Дослідження дає змогу репрезентувати перші поетичні збірки бібліотекарки "Вишивала мати" (1990) і "Пам'ятник на шарнірах" (1991). У статті здійснено аналіз драматичних творів та історичної прози письменниці, що свідчить про її прагнення ширше й масштабніше охопити минулу та сучасну українську дійсність. Особливу увагу зосереджено на різноаспектній та плідній перекладацькій діяльності письменниці. Осібне місце серед її перекладів належить перекладам античної лірики.

Наголошено на цінності творчої спадщини Ольги Страшенко та значущості її художнього слова, адже твори письменниці дають можливість вивчати історію, вітчизняну та світову культуру, простежити літературно-мистецькі та культурно-духовні зміни, що відбувалися в українському суспільстві.

Ключові слова: Ольга Іванівна Страшенко; бібліотека; книги; літературознавство; історичні романи; драматургія; поетичні переклади; поезія

Постановка проблеми. Для всебічного вивчення історії українського літературознавства актуальним є розкриття імен та дослідження життєвого й творчого шляху вітчизняних митців — прозаїків, поетів, драматургів, перекладачів, унікальні таланти й культурні цінності яких впродовж багатьох років становлять основи духовного розвитку нашої нації.

Є постаті, життя яких в українському інтелектуальному просторі позначено розміреним, налагодженим ритмом і зазвичай завуальоване від суспільства. Однак чимало особистостей, життєва енергія яких б'є джерелом, а кожен день насичений яскравими подіями, непередбаченими змінами й цікавими зустрічами, сплетінням перипетій та багатою палітрою інтересів, справ, учинків. Ці знакові особливості уособлюють незбагненну магічність і велич образу. Саме до таких непересічних особистостей належить Ольга Іванівна Страшенко — бібліотекарка за фахом, котра в історію українського літературознавства увійшла як поетеса, перекладачка, авторка відомих п'єс, гуморесок, билиць, спогадів, історичних романів. Творчий шлях талановитої письменниці охоплює другу половину ХХ — початок ХХІ ст.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. До аналізу творчості Ольги Страшенко зверталися В. Малик, В. Коломієць [1; 2], І. Мегела [4; 5], С. Лучканин, І. Лобовик [3] та інші. Однак наразі бракує ґрунтового, всебічного літературознавчого дослідження художньої спадщини цієї талановитої особистості, її мистецьких ідеалів, особливостей поетичного слова, самобутнього індивідуального характеру. Недостатньо відображено її діяльність як драматурга, літературознавця, гумориста.

Мета статті — висвітлення життєвого шляху та культурно-мистецьких вимірів творчості Ольги Іванівни Страшенко як історичного явища в літературному житті України кінця ХХ — початку ХХІ ст.

Основою дослідження слугували твори письменниці різних жанрів: поезія, драматургія, історичні романи та повісті, переклади тощо.

Актуальність статті полягає у формуванні підґрунтя для подальшого дослідження творчості літераторки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ольга Страшенко народилася 10 лютого 1950 р. у родині залізничників Івана та Пелагеї Страшків. Як зазначала письменниця у спогадах "А ось і я!": "Прийшла в світ 10 лютого у Києві на Вітряних Горах, через те вітряна й часом забудькувата (майже в кожному слові авторки простежується гумор. — А. Г.). Але пам'ятаю добре, що в день 10 лютого помер Олександр Пушкін, а народилися — Василь Каразін, Мстислав Келдиш і Борис Пастернак, а ще Бертольд Брехт, Кость Блакитний, отаман Степової дивізії, та сучасний письменник Сергій Пантюк" [12, с. 3].

Народилась Ольга у час, коли літературна нива України збагатилася численними іменами талановитих авторів. Саме тоді побачили світ автобіографічна повість Олександра Довженка "Зачарована Десна", романи й повісті Григора Тютюнника та Леоніда Первомайського. На новий рівень вийшла обдарована літературна молодь: Василь Симоненко, Ліна Костенко, Іван Світличний, Іван Драч, Микола Вінграновський, Валерій Шевчук, Євген Гуцало, Алла Горська та інші.

Після закінчення з відзнакою бібліотечного факультету Київського державного інституту культури 1972 р. влаштувалася на роботу в столичну бібліотечну систему — завідувачкою Бібліотеки імені Юрія Смолича. Установа, в якій Ольга Іванівна працювала майже 27 років, була розташована в історичній місцевості Києва — Корчуватому. Аналізуючи той період життя, майбутня письменниця згадувала: "У нашій родині завжди відчувалась живинка бібліофілства й музики. Бібліотека для мене — своєрідне творення естетичної аури. Книгозбірня — це моє покликання, мій другий дім" [3]. Великого значення Ольга Іванівна надавала культурно-масовій та інформаційній роботі з читачами, адже бібліотека — це неповторний засіб суспільної комунікації. Гостями установи часто ставали відомі українські письменники: Валерій Шевчук, Володимир Яворівський, Раїса Іванченко, Борис Мозолевський, Володимир Коломієць, Оксана Іваненко, Ганна Чубач, Володимир Забаштанський, Микола Сом, талановита молодь. У дружньому читацькому колі відзначали пам'ятні дати і живих класиків, і тих, хто вже був за межею буття.

Літературне життя Ольга Страшенко розпочинала в поетичному жанрі на зламі 1980—1990-х рр. Її ранні вірші було надруковано в газетах "Молода гвардія" (1981), "Молодь України" (1988) та літературно-художньому журналі "Дніпро" (1983).

Перші поетичні збірки Ольги Іванівни: "Вишивала мати" (1990) і "Пам'ятник на шарнірах" (1991) — сповнені ліричними інтонаціями, роздумами про сенс життя, мінливість днів, безнадії, сподівань. Досліджуючи цю поетичну спадщину, не можемо оминати таку її грань, як любов і пошану до Тараса Шевченка. У збірці "Вишивала мати" майже половина поезій містить згадку про Кобзаря: або епіграф з його творчості, або Шевченків образ, або присвяту Тарасові Григоровичу. У книзі "Прочитайте тую славу" (присвята "Заповіт моєї вчительки") пройняте любов'ю та повагою кожне слово: "Щасливі ми люди, що маємо такого генія, нам жити й осягати його, бо в ньому безсмертя нашої нації та наших трудів. А для літераторів Кобзар — вічний взірєць у творчості. Якщо араби на відзнаку найбільш витонченої поезії кажуть: "Гарно, як в Імру'улькайса!", то ми в таких випадках захоплюємося: "Гарно, як у Шевченка" [11, с. 15]. Багато віршів поетеса присвятила рідним: "Моїй матері, провідниці у вагоні", "Синові", "Я чекала з Румунії сина", "Синові в Крим з берега Дніпра" та інші.

Наступною була збірка лірики "Полонянка" (1994). Назва — алегорична, передусім — це образ України, яка виборювала волю впродовж віків. Поетеса зверталася до болочих проблем українського сьогодення й історії, змальовувала широке полотно національного розвитку та буття, сповідувала любов до рідної землі, близької людини, адже чи не кожна жінка — це своєрідна полонянка свого коханого: "Крізь ніч я виглядала твою сорочку білу, про те, що буде далі, й думати не сміла" [10, с. 38]. За цю збірку авторку 1995 р. нагороджено літературною премією імені Василя Симоненка.

У збірках віршів, що вийшли з-під пера Ольги Страшенко, виразно простежуються найважливіші теми та образи. Поміж них — любов до Вітчизни, пекучий біль сьогodнішнього державотворення України. У збірці лірики й гумору "Вітряні гори" (1995) цікавим є вінок сонетів "Молодість", написаний ще до проголошення незалежності й пройнятий ідеями вивольнення та свободи: "Краю мій, твій тягар несусвітний, що несеш ти з монгольських часів, сонце сходило, кров'ю налите на острішші ворожих списів..." [8, с. 18]. Неабиякий інтерес становить "Античне намисто" — цикл віршів на теми історії Стародавньої Греції та Давнього Риму.

Упродовж багатьох років Ольга Страшенко брала активну участь у діяльності літературної студії "Криниця" в м. Бровари (у той час нею опікувався Микола Сом), республіканської студії "Кобза" на чолі з Володимиром Забаштанським (при тодішньому київському видавництві "Молодь"), у нарадах письменників в Ірпені, Коктебелі, під враженням від яких, окрім віршів, розпочала писати прозові твори. У той період літераторка дістала рекомендації від Івана Драча, Павла Глазового та Тамари Коломієць для вступу до Національної спілки письменників України (1997).

У пліні творчого розвитку Ольга Іванівна звернулася до жанру драматургії. У 2004 р. у видавництві "Науковий світ" вийшов цикл "Сім вибраних п'єс". З розповідей знайомих, та й самої авторки, відомо, що вона була закохана у класичний драматичний та оперний театри. Видатний український поет, лауреат Шевченківської премії (1993) Володимир Коломієць згадував: "...вогник сценічного завзяття вона пронесла через десятки років як сумлінний театральний глядач, як уважний поціновувач класичного мистецтва, зрештою, як талановитий драматург" [1, с. 2]. У своїй післямові до книги Ольга Іванівна зауважувала: "Я часто бувала за театральними лаштунками перед виставами та в антрактах, переймалася могутніми чарами Богині Мельпомени. Мене хвилювала ця можливість увиходити в світ поза гранями буття, мати змогу прожити десятки інших життів, героїчних і

комедійних, прекрасних і завзятих. У пошуку вічної істини..." [13, с. 213]. Книга "Сім вибраних п'єс" містить комедії, трагікомедію, побутову п'єсу та героїчну драма-феєрію. Це цілком реалістичні твори з цікавим сюжетом, захопливими несподіваними поворотами. Змальовуючи персонажів, талановитий драматург відтворює сучасне суспільно-політичне життя в усіх його комедійно-сатиричних проявах, правдивості художнього образу. А Володимир Коломієць написав рецензію "Сім вибраних п'єс" Ольги Страшенко чекають свого режисера" (2004) [1]. За десять років вийшов другий твір шанувальниці театру — "Театральна афіша (30 нових п'єс)" (2014). Твори здебільшого героїчної та історичної тематики: "Іван Сірко — кошовий-характерник", "Не падай зірко" та "Новітня булава Павла Скоропадського", "Божий розкол", "Живий бог Перун", "Купало", "Калита-сонце".

На початку 2001 р. Бібліотека імені Юрія Смолича з Корчуватого переїхала в Дарницький район, де Ольга Іванівна обіймала посаду головного бібліотекаря з масової роботи. Саме тоді вже відома українська письменниця провела чимало літературних вечорів, запрошуючи до бібліотек Дарниці чи не всіх найвідоміших українських митців другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Працюючи в бібліотеці, продовжувала літературознавчі студії, писала твори, без яких не уявляла свого життя. У той час палко захопилася історичним романом, що полонив її ще наприкінці 1980-х рр. Слід зазначити, що історична проза набула особливого піднесення саме у ХХ ст. Помітним літературним явищем того часу стали твори Зінаїди Тулуб, Володимира Малика, Юрія Мушкетика, Валерія Шевчука, Семена Скляренка, Павла Загребельного та інших. Узявши за взірць масштабний доробок цих талановитих авторів, Ольга Іванівна "дала волю своїм думкам" [7, с. 359] — і впродовж 2005—2006 рр. світ побачив її історико-художній пригодницький історичний роман у двох томах "Візантійський лукавець", хоча над його основою письменниця працювала ще у 1988—1993 рр. Події відбуваються у другій половині ХІІ ст. — 1160—1180-х рр. як на теренах Візантії, так і в Галицькій Русі та в Києві під Вишгородом, у Дарниці, на Осокорках і Корчуватому. У багатоплановому творі чітко вирізняються дві сюжетні лінії — "візантійська" та "україно-руська". Значну увагу в романі відведено зв'язкам Візантії з турками-сельджуками та україно-руськими князівствами ХІІ ст. — Галицьким і Київським. Твір написано в детективному жанрі, вимальовується "християнська ойкумена" часів правління династії Комнінів — імператорів Мануїла та його двоюрідного брата-суперника в боротьбі за трон Андроніка, яскравого авантюриста ХІІ ст., такого собі "візантійського Сталіна", котрого історики порівнювали з Алквіадам та Нероном [2; 7]. Зацікавленість історією та культурою Візантії передалася й синові Ольги Страшенко — Сергієві Лучканину, котрий уже 20 років викладає курс візантійської літератури і цивілізації в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Позитивно відгукнулися на вихід роману "Візантійський лукавець" Володимир Коломієць у рецен-

зії "Художній роман Ольги Страшенко про візантійського Сталіна" (2011) [2] та Іван Мегела у рецензії "Роман історичної проекції Ольги Страшенко "Візантійський лукавець": засудження сталінського терору" (2015). Зокрема, професор Мегела наголосив на значній культурній цінності цього історичного твору, що сприяв піднесенню авторитету національного мистецтва слова й блискуче продовжував традиції української та світової історичної романістики [5].

Слід зазначити, що Ольга Страшенко ініціювала й провела чимало літературних вечорів: у приміщенні Національної спілки письменників України, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Будинку актора, Культурному центрі "Дарниця", Голосіївському парку імені Максима Рильського та інших. Прикметно, що заходи супроводжували читання уривків "Візантійського лукавця" у виконанні відомих митців, зокрема незабутнього народного артиста, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Павла Громовенка, народних артисток України Галини Яблонської, Наталки Бучель та Лілії Майбороди.

На початку ХХІ ст. літераторка продовжувала працювати у жанрі історичної прози. Значний інтерес становить історико-документальний роман "Закохана імператриця (Єлизавета Петрівна та Олексій Розумовський)" (2009), де авторка висвітлює образ російської імператриці Єлизавети Петрівни та її діяльність в Україні. Цікаво, що Ольга Іванівна вперше застосувала елементи наукового дослідження й збагатила твір довідковими матеріалами, як-от: "Словник незрозумілих слів та історизмів", "Іменний словник", історичні примітки, котрим притаманні вивірений фактаж та науковість. Останнім із великих прозових творів письменниці став художньо-документальний роман "Пані Наталя — баламутниця жінок" (2013). Передувала книзі ґрунтовна стаття про Наталю Кобринську (1855—1920), засновницю жіночого руху в Україні, палку поборницю єднання західно- та східноукраїнських земель — "Її серце ні на що не вважало, свою волю мало!", надрукована в газеті "Українська мова та література" (1998, число 9 (73) [9]. У другій половині 1990-х рр. Ольга Страшенко навіть планувала захищати кандидатську дисертацію, присвячену Наталі Кобринській, уже мала домовленість з прогнозованим науковим керівником — професоркою Київського національного університету імені Тараса Шевченка Надією Гаєвською, однак залишила наукову царину своєму синові.

Обшир творчих спрямувань письменниці майже безмежний. Вона була природженим інтелектуалом, легко опановувала будь-яку нову сферу літературної діяльності, виявляючи феноменальне працелюбство. Наприкінці 1980-х рр. Ольга Страшенко невтомно працювала і як поетичний перекладач. Слід зазначити, що спочатку до перекладацької діяльності письменниця ставилася як читачка, залюблена ще з років навчання в Інституті культури у світову літературу. Виступаючи з лекціями про світових корифеїв невимрущого поетичного слова на різноманітних літера-

турних зібраннях, Ольга Іванівна змальовувала розвиток української літератури в європейському контексті, супроводжуючи студії власними перекладами з різних, доступних їй мов: російської, англійської, білоруської (також опанувала давньогрецьку й латину), або мов, відомих її синові, Сергію Лучканину (сьогодні — доктору філологічних наук, професору кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики КНУ імені Тараса Шевченка): давньогрецької, латинської, румунської, французької, італійської.

Особливе місце поміж перекладів письменниці посідали переклади античної лірики. На початку 1990-х рр., спілкуючись із Григорієм Кочуром і професором Станіславом Семчинським, Ольга Страшенко зробила кілька перекладів античної лірики, що побачили світ у книгах "Хрестоматія румунської поезії XIX—XX ст." (упоряд. С. Лучканин, 2002; 12 перекладів), "Давньогрецька класична лірика: антологія" (упоряд.: І. П. Мегела, О. В. Левко, 2006; 8 перекладів з Алкея, Сафо й Анакреона) та інших. Частина перекладацького доробку було опубліковано в українській та в україномовній румунській періодиці (завдяки зусиллям віцепрезидента Товариства "Румунія-Україна" Івана Семенюка з міста Клуж-Напока) [4].

У поетичній спадщині Ольги Страшенко особливе місце посідають вірші, присвячені визначним постатям європейського письменства — румунським корифеям Міхаю Емінеску, Йону Луці Караджале, французьким класикам Оноре де Бальзаку, П'єру Беранже та Віктору Гюго, славетному англійцю Джорджу Байрону, російському генію Олександрові Пушкіну, співцям Сходу Алішеру Навої, Арамаїсу Саакяну, Іллі Чавчавадзе.

Окремими книгами вийшли дві збірки Ольги Страшенко "Вибрані переклади та присвяти світочам зарубіжної літератури" (2007) та посмертне видання "Поетичні переклади та присвяти світочам зарубіжної літератури, перекладачам і фахівцям-"зарубіжникам" (2018). Віршовані переклади здійснені в реалістичній манері, відтворюють дух першотвору, вигідно вирізняються римуванням, що увиразнює текст і робить його легшим для сприйняття.

Перекладацька царина письменниці була надзвичайно різноаспектною та плідною. Важливо, що творчий здобуток на цій ниві високо оцінили колеги ще за життя авторки. Зокрема, Івана Мегела у статті-передмові "Вірші-квіти з чужого саду на українському ґрунті" до книги "Вибрані переклади та присвяти світочам зарубіжної літератури" (2007) зауважував: "Свідомий того, що перекладацький доробок Ольги Страшенко не повністю охоплений цим виданням, яке розцінюю як потужний крок на шляху ознайомлення українського читача зі скарбами світового поетичного слова в чудових перекладах Ольги Іванівни" [4, с. 4].

Померла Ольга Страшенко 27 жовтня 2015 р. раптово, навіть у день відходу працюючи над рукописом книги "Світ урятувався, бо сміявся" (вийшла посмертно 2017 р. двома "порціями"). Вона пішла з життя, подарувавши світу унікальну літературну спадщину, залишаючись у пам'яті рідних, колег і друзів напрочуд життєрадісною, сонячною, усміхненою, надзвичайно привітною й щирою людиною.

Уже посмертно вийшли три книги Ольги Іванівни. Навесні 2016 р. у серії "Видатні українці" побачила світ збірка віршів "Прочитайте тую славу" (упорядкована та видана письменником, краєзнавцем, дослідником історії визвольної боротьби українського народу першої половини XX ст., президентом Історичного клубу "Холодний Яр" Романом Ковалем). Цікавими презентаціями зустріла видання літературна спільнота: у Міському клубі бібліотекарів, Будинку письменників, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, відгуками у періодичних виданнях "Незборима нація" (23 трав. 2016), "Літературна газета" (16 верес. 2016) тощо. У 2017 р. вийшла книга "Світ урятувався, бо сміявся: гуморески, билиці, спогади" (порція перша і друга) і вже 2018 р. — "Поетичні переклади та присвяти світочам зарубіжної літератури, перекладачам і фахівцям-"зарубіжникам".

Широка літературознавча діяльність Ольги Страшенко здобула визнання ще за її життя, письменницю було вшановано численними престижними званнями й нагородами: лауреат літературних премій імені Василя Симоненка (1995) та імені Юрія Горліса-Горського (посмертно 2015); лауреат Республіканського конкурсу "Майстри гумору" (1988) та Всеукраїнського конкурсу "Золоте перо", премій журналу "Перець" та програми "Мистецький олімп України" (2009) та ін. Утім, чи любила вона нагороди, чи було це для неї важливо? Відомо, що ні: "...мені не треба граніту й металу, хай не тисне мене опісля, для моєї поезії стане п'єдесталом — українська земля" [6, с. 131].

Яскраве й насичене життя Ольги Страшенко було сповнено творчого горіння й самовіддачі, позначено високим змістом служіння Слову. Нащадкам письменниці залишила любов до бібліотечного храму, книги, України, її історії, культури, високу мораль і непересічні духовні цінності.

Висновки. Літературознавчий доробок Ольги Страшенко, бібліотекаря за фахом, — надзвичайно вагоме культурне надбання, що відтворює специфіку епохи, в якій письменниця жила й працювала. Її твори дають можливість вивчати історію, вітчизняну та світову культуру, простежити літературно-мистецькі та культурно-духовні зміни, що відбувалися в українському суспільстві та національній художній свідомості.

Список використаної літератури

1. Коломієць В. "Сім вибраних п'єс" Ольги Страшенко чекають свого режисера / В. Коломієць // Незборима нація. — 2005. — Число 3 (229), 3 бер. — С. 2. — Рец. на кн. : "Сім вибраних п'єс" / О. Страшенко. — Київ : Наук. світ, 2004. — 215 с.
2. Коломієць В. Художній роман Ольги Страшенко про візантійського Сталіна [Електронний ресурс] / Володимир Коломієць // Василевс. Українська візантиністика. — 30 серп. 2011. — Рец. на кн. : Візантійський лукавець : в 2 т. / Ольга Страшенко. — Київ, 2005—2006. — Режим доступу: <https://byzantina.wordpress.com/2011/08/30/kolomiec/>. — Назва з екрана.

3. *Лобовик І.* Бібліотека — мій другий дім... / І. Лобовик // Укр. культура. — 1998. — № 8. — С. 12—13.
4. *Мегела І. П.* Вірші-квіти з чужого саду на українському ґрунті : [передмова] / І. П. Мегела // Вибрані переклади та присвяти світочам зарубіжної літератури / Ольга Страшенко — Київ : Наук. світ, 2007. — С. 3—4.
5. *Мегела І. П.* Роман історичної проєкції Ольги Страшенко "Візантійський лукавець": засудження сталінського терору [Електронний ресурс] / І. П. Мегела // Василевс. Українська візантиністика. — 29 лис. 2015. — Рец. на кн. : Візантійський лукавець : в 2 т. / Ольга Страшенко. — Київ, 2005—2006. — Режим доступу: <https://byzantina.wordpress.com/2015/11/29/megela/>. — Назва з екрана.
6. *Соло:* антологія одного вірша / упоряд. і ред. Г. Литвинова, І. Лобовик. — Київ : Я, ти, ми, 1996. — 144 с.
7. *Страшенко О.* Візантійський лукавець : іст. роман : [в 2 т.] / О. Страшенко. — Київ : Наук. світ, 2005. — 2 т.
8. *Страшенко О.* Вітряні гори: лірика й гумор / О. Страшенко. — Київ : Укр. письменник, 1995. — 111 с.
9. *Страшенко О.* Її серце ні на що не вважало, свою волю мало! : стаття / Ольга Страшенко // Укр. мова та літ. — 1998. — Число 9 (73), берез. — С. 1—2.
10. *Страшенко О.* Полонянка: лірика й гумор / О. Страшенко. — Київ : Укр. письменник, 1994. — 61 с.
11. *Страшенко О.* "Прочитайте ту славу". — Київ : Іст. клуб "Холодний Яр" : Укр. пріоритет, 2016. — 158 с.
12. *Страшенко О.* Світ урятувався, бо сміявся: гуморески, билиці, спогади. Порція перша / Ольга Страшенко. — Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. — 174 с.
13. *Страшенко О.* Сім вибраних п'єс / О. Страшенко. — Київ : Наук. світ, 2004. — 215 с.

Antonina Golovashchuk **Her main love is books**

The article covers the life and career of Olga Strashchenko — a librarian by profession, a literary critic, a writer and a translator, and is timed to mark the 70th anniversary of her birth.

The library activity of Olga Strashchenko is traced, which besides accumulation of funds, attached great importance to cultural and mass, information activity with readers, because the library is a unique means of public communication. The study mentions interesting reader's collections, the guests of which were quite often known Ukrainian writers: Valery Shevchuk, Vladimir Yavorivsky, Raisa Ivanchenko, Boris Mozolevsky, Vladimir Kolomiets, Oksana Ivanenko, Anna Chubach, Vladimir Zabashtansky.

The formation of Olga Strashchenko as a writer that covered her work in the second half of the XX — the beginning of the XXI century is considered. Various works of the writer have been analyzed: poetry, dramaturgy, historical novels and short stories, translations and more. The study makes it possible to represent the first poetry collections of the librarian like "Embroidered Mother" (1990), "Monument on the Hinges" (1991). The article presents the analysis of dramatic works and historical prose of the writer, which testifies to her desire to cover the past and present Ukrainian reality more and more extensively. Particular attention in the work is paid to the translation activity, because it was extremely reasoning and fruitful. A special place among the translations of the writer was occupied by translations of ancient lyrics.

The value of Olga Strashchenko's legacy and the importance of her artistic word are revealed, as the writer's works give an opportunity to study history, national and world culture, to trace the literary-artistic and cultural-spiritual changes that took place in Ukrainian society.

Keywords: *Olga Strashchenko; library; books; literary studies; historical novels; dramaturgy; poetry translations; poetry*

References

1. Kolomiets V. (2005). "Sim vybranykh p'ies" Olhy Strashchenko chekaiut svoho rezhysera. *Nezborima naciya*, 3, p. 2.
2. Kolomiets V. (2011). Khudozhnii roman Olhy Strashchenko pro vizantiiskoho. *Vasilevs. Ukrayinska vizantinistika*, 30 serp. Available at: <https://byzantina.wordpress.com/2011/08/30/kolomiec/>.
3. Lobovik I. (1998). Biblioteka — mii druhyi dim... *Ukr. kultura*, 8, pp. 12—13.
4. Megela I. P. (2007). Virshi-kvity z chuzhoho sadu na ukrainskomu hrunti : peredmova. *Vibrani perekladi ta prisvyati svitocham zarubizhnoyi literaturi*. Kyiv, pp. 3—4.
5. Megela I. P. (2015). Roman istorychnoi proeksii Olhy Strashchenko "Vizantiyskiy lukavets": zasudzhennia stalinskoho teroru. *Vasilevs. Ukrayinska vizantinistika*. 29 lis. Available at: <https://byzantina.wordpress.com/2015/11/29/megela/>.
6. Litvinova G., Lobovik I. (Eds.). (1996). *Solo: antolohiia odnogo virsha*. Kyiv: Ya, ti, mi.
7. Strashchenko O. (2005—2006). *Vizantiyskiy lukavets : ist. roman : [v 2 t.]*. Kyiv: Nauk. svit.
8. Strashchenko O. (1995). *Vitriani hory: liryka y humor*. Kyiv: Ukr. pismennik.
9. Strashchenko O. (1998). Yii sertse ni na shcho ne vvažhalo, svoiu voliu malo!. *Ukr. mova ta lit.*, 9, pp. 1—2.
10. Strashchenko O. (1994). *Polonianka: liryka y humor*. Kyiv: Ukr. pismennik.
11. Strashchenko O. (2016). *"Prochytajte tuiu slavu"* Kyiv: Ist. klub "Holodnij Yar" : Ukr. prioritet.
12. Strashchenko O. (2017). *Svit uriatuvavsia, bo smiiavsia: humoresky, bylytsi, spohady. Portsiia persha*. Kyiv: Vidavnychij dim Dmitra Burago.
13. Strashchenko O. (2004). *Sim vybranykh p'ies*. Kyiv: Nauk. svit.

Надійшла до редакції 17 лютого 2020 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 215 пр. Зам. 10.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html